Páskándi Géza

[Minden az özvegységhez szoktat]

Minden az özvegységhez szoktat
titeket, minket, kedvesem. Egy utazás
pozsgás magyar vidékre... s a falu.
Ahová egymás nélkül megyünk.
Sok-sok különhálás
a másik szobában.
Sok-sok magány gyűl össze a halálban.
Az is lehet, gyűjtőnév dolga ez,
s minden élet gyűjtőneve: halál.
Vagy hívó szó vagy hajtó, nógató,
mint juhászoké ott fenn a hegyeinkben,
midőn a nyájat megint karámba
terelik ...Egy kedves puli mérges csaholása...
Minden az özvegységhez szoktat
titeket, minket, kedvesem. Minden élet,
ami külön síneken fut.
A mi Erdődünk felé: Kolozsvár!
Az időt várja a fehér hintaló.
A zugba álmosan, nyihogva se.
Vagy lessük az idő gesztenyésnénijét
Nagybányán, ki majd kikaparja
a parázs közül a Végtelen Megoldást.
Minden az özvegységhez szoktat
kedvesem... minden külön-külön utazás.
Hiába olyan, mintha sziámiak
iker teste zötyögne más-más vonaton.
Abszurditás egészen! Akkor is.
Mint lányunk élete is ahogy külön fut...
Mi nem sziámiként születtünk,
idegenül. Szerelem, hogy
sziámiként halunk,
ha kicsit később is
vagy akár nagyon...
Én reád gondolok, s te rám...
S e párhuzamban, mely olyan cúgos
– nyitott ajtók – majd és mindig
csak találkozhatunk...

Bp. '94. márc. 30.

Valaki közeledik a Végtelenhez

Valamikor réges-régen, úgy 38 évvel ezelőtt, messzire innen, Kolozsváron, egy szalmazsákos keskeny ágyon, albérleti szobában, két szerelmes ifjú ember nap mint nap olvasott, beszélgetett órákon át a lélekről, a világról, no meg a világegyetemről. Hisz a szerelem az az Isteni ajándék, ami képessé tesz az érthetetlennek tűnő dolgok megértésére is, és olyan erőt ad, hogy még a lehetetlen is megoldható. A szerelem a legnagyobb védelem; baj, hogy sokan elveszítik. A lány tudta, hogy a fiú körüljárja lelkét, eszét mint a macska a forró kását. Az egyik nyári délutánon a beszélgetés Bolyai elméletéről folyt – a párhuzamosok axiómájáról, független, új geometriai rendszer, vagyis az abszolút geometria –, kérdezte, értem-e, ha igen, magyarázzam.

A lány én voltam, a fiú Géza.

1995. április vége, május eleje, valaki közeledik a Végtelenhez, a szobában csend van, csak fojtott zihálás, majd szaggatottan szól: „olvasd kérlek Bolyait, majd Newtont" – és én olvastam.

2000 tavasza, végre van annyi békéje a lelkemnek, hogy Géza asztalfiókjában őrzött legszemélyesebb jegyzeteit átnézzem, ott találom a hozzám írott búcsúversét, a dátum 1994. március 30. ISTENEM, egy éven át hittem, hogy az életet választotta, mert – most már tudom – nem akartam hinni mást. Azóta az élet sillámlik. Néha megáll az unokáink nevetésétől. De érzem, hogy a cúgos párhuzamban találkozunk még, mikorra elrendeltetett.

Páskándiné Sebők Anna

A verset Páskándi Géza születésének 75. évfordulójára közöljük. *(A szerk.)*

Darvasi László

Virágzabálók

Olyan vagy, akár egy fűzfa ága. Hajolsz, kislány, törni még képtelen vagy! De tudnod kell, bizonyos nevetések kárt okoznak a világnak. Ezzel most ne törődj. A kárt jóváteszik vagy elfedik, földre föld hull, az egyik szél kergeti a másikat, jóság a rosszal párzik. Ám amikor te nevetsz, apró gödrök támadnak az arcodon, a szemed fénylik, mint az úri szabó gyűszűje, és az utca túloldalán, a sánta cipész nyikorgó cégére alatt megáll egy sétabotos úr, és a szemöldökét úgy vonja össze, mint aki a csodáról készül bizalmas jelentést írni. Aztán már nyerítve nevet veled ő is, pedig komisz ember, jól tudom. A papírszalag még szakad a kezedben, de a fűszál mindig az ujjadra tekeredik, és másnap is friss a zöldje. Tenyered közepén többágú foltocska piroslik, angyal lábnyoma lehet. Odaszállt, amikor születtél, táncolt a te pici tenyereden.

Neved, hisz tudod, Klára, Pelsőczy Klára.

Engem, apádat a családom egy viharos napon, amikor szelek süvítettek, és mennydörgött is, és a kúria fölött rikácsolva nyikorgott a szélkakas, kitagadott, s igazuk volt. Túl sokat meséltem nekik fényes csizmás, kackiás bajuszú, a cselédeket meggyfa bottal, szíjjal fegyelmező bácsiknak, csipkegalléros néniknek, vihogó testvéreknek olyan világokról, melyek soha nem voltak, igaz, lehettek volna.

Abban a világban, ahol én élek ma is, nem látni Istent, és szükségem nincs arra, hogy kérjem vagy szólítsam. Családom eldobott magából, miért szorítsanak helyet egy olyan alaknak, aki a házi kandalló melegénél, az istállószagú ünnepi társaságban, a dúsan rakott névnapi asztalok húslevespárájában lerágott csontokból épít piramist, a csokoládét az arcára keni, aki a templomi füstölő illata miatt a pap miséjébe tüsszög, beleköhög a zümmögő imákba, a zsoltárok énekébe, nevet, amikor csiklandozza a nyelvére helyezett ostya, és galambfiók pihéjét fújkálja, amikor bácsikái, öccsei, aranyszegélyes mentés szomszédjai ököllel verik az asztalt, s minden második szavuk, hogy magyar, magyar, magyar.

A kislányom vagy, az én vérem, s ha úgy döntesz, repülni akarsz, repülj velem. Ne botránkozz meg a csúf szavak hallatán, csak figyelj. Ha sorsról kérdezel, annyit mondhatok, templomot, hitet, szószólót bármikor láthatsz, jönnek maguktól, elénk toppannak, szólongatnak, de a mi fajtánknak csupán az értelmetlenség határtalan kegyelme maradt, csakhogy elhihessük, minden, ami tapasztalható és elgondolható, Isten adománya. Kell ez nekünk?! Hát nem kell, gyermekem!

---

regényrészlet

Nekem ez nem elég! Szeretném, hogy neked se legyen elég! Láthatod, iszom és kockázom, rossz vagyok, mint egy hangos éjszaka. Szemem véreses, arcom gyakran püffedt, ujjaim remegnek, akár az őszi ágak, s reggelenként támolyogva szürcsölöm a kávét. Mindez nem érdekes. Bármikor elszállok veled! Nincs az a pillanat, nem lehet olyan alkalom, amikor azt mondom neked, hogy nem!

Tölts abból az üvegből, köszönöm.

Kérem tőled, kislányom, alázatosan kérem, ne félj anyádtól. Ne rettegj tőle, ne tápláld a sértődöttségét, mely gyakran már hajnalban együtt sistereg a sparheltre lökött teáskanna gőzével, máskor az éjszakában imbolyog, akár a gyertya fénye! Soha ne félj tőle! Arra, hogy féljek, itt vagyok én, az apád. Igen, igen, én félek az anyádtól! Miközben a félelem tart össze bennünket.

S elárulok még valamit, talán a legfontosabbat!

Anyád sértődött ember, akár az olyan lény, akit nem azért szültek, mert szükség volt rá, mert várta egy neki kiszabott boldogság a világban.

A sérült lény az élet értelmével nincs kibékülve, nem találja a helyet, amely az övé lehetne. Nem művel, nem gondoz, ő is csak jár, beszél, szónokol, helyét nem leli soha. A sérült ember otthontalan, hazátlan, népe sincs. Olykor talán azt hiszi, értelmet és rendet találhat. S mert nem talál, lüktetni kezd a tenyerén egy pici seb. Neki az élet talán kényelmetlen lesz és ellenséges. Minden lesz az élet, és semmi sem lesz. Nem lehet birtoka, és ez annyira fájdalmas. De soha ne sértődj, sérülj, kislányom!

Sérülj meg, mert az szebb!

Jól van, most rád fújom a cigaretta füstjét, bírd, ne köhécselj.

Az apád vagyok!

A kezedet, vékony kis karodat szorítom, bírd, ne sírj.

Az apád vagyok!

Magamhoz ölellek, tartalak rossz selyemmellényemen, ingujjam savanyú szagú, bírd.

Az apád vagyok!

Bírd ki, hogy így szeretlek!

Anyád is szeret, de ő máshogyan szeret.

Én, Pelsőczy László úgy döntöttem, hogy sérült leszek, akár egy napfelkelte, akár egy fáradt, délutáni eső. Ahol mi élünk, csupán egy sértődött város. Ha sérült lenne, szeretném. De ez a város ép és egészséges, féltékeny, a borsószemet dinnyeként árulja! Soha nem elég neki, amije van, miközben azzal kérkedik folyvást, amije nincsen neki. Ez már csak így, s vélem, még sokáig így is marad.

Tudod-e, hogy a hajadban toll fehérlik.

Ne félj, csak sirálypihe.

Na, fogd a kezem, menjünk a hajóra!

Te vezetsz!

S ott, ahol jónak látod, majd nevesd el magad az úton!

*

Az udvarra fut, onnan kiáltozik, s mintha cérnaszállal vonnák ki torkából a szavakat.

Anyuskám, az ablak nem akarja, hogy belássak rajta!

Anyuskám, anyuskám, a fák gúnyolódnak rajtam!

A konyhatűz, anyuskám, azt akarja, hogy simogassam meg a szívét!

Az asszony mozdulatai mintha csikorognának, arcát kettévágja a fény, s éppen arra fordul, amerre a férjét látta eltűnni. De már nem látja, az égen felhők rohannak, egy széllökés megrázza a kerítés mellett görbülő eperfát, mintha ki akarná úzni lombjából a délután fényét. Pelsőczy rossz kabátját magára kapta, nadrágja szárába törölte cipője orrát, és elment, de előtte megint telebeszélte a lányuk fejét!

A kislány könnyezve fut az anyjához, égett ujját mutatja. Az asszony annyit mond, magad tetted, magad is gyógyítsd. Klára szipogva tejfölt keres, nem először nyúlt már tűzbe. Úgy lesz este, hogy nem is veszik észre, előbb csak szürke folttá válik a világ, melyben táncolni kezdenek az árnyak, majd mindent betölt a sűrű sötétség. Többször csikordul a kovakő, mire a gyertya lángra kap.

Milyen szép a karcsú üvegmécses!

Anyja merev derékkal ül, horgol, magában beszél, jár a szája, a szemeket számolja. Aztán olvas valamit, de gyorsan eldobja az újságot, horgol tovább. A tea kihűl, barna karimát hagyott a porceláncsésze belső falán, de milyen fehérek a kockacukrok! Klára nyúl az egyikért, mintha tolvajkodna. Anyja ránéz, abbahagyja a mormolást. A kislány nem teszi vissza az édességet, mosolyog, a cukorból dudor lesz az arcán. Kattog a falióra, és ő már nagyon várja a kék ruhás katonát, aki minden órában kicsapja a pántos faajtót, s a szuronyát magasba tartva jelenti, hogy egy óra, két óra, hogy pontosan éjszaka.

Menj feküdni!

Megvárom apát.

Azt mondtam, menj.

Megvárom apát.

Apja léptei döngenek, belöki a lakásajtót, haja borzas, savanyú bűzt von a lakásba, dohány és szesz keverékét. Átázott cipője körül tócsa támad, vigyorog.

Hallod az esőt, kislányom, úgy dobol, mint egy vashadsereg!

Kinyújtja remegő kezét, benne három kicsiny fadoboz.

Válassz közülük, de gondold meg, hogyan döntesz!

Mind kell, mind kell, apuskám, kacag a kislány.

Apja morog, kabátját a sarokba dobja, köpenyt kerít, a haját ronggyal dörzsöli, kedvére van a megoldás. Margit ujjai, mintha állapotos lenne, a hasa előtt kulcsolódnak össze.

A gyermek sebesen üríti a dobozokat, bennük papírszeletekre lel.

Az egyikre az van írva: NEM,

a másikra: IGEN,

a harmadikra: TALÁN!

Rekedten suttog, mint aki csodálatos kincsre lelt.

Igen, nem, talán, hát minden az enyém!

Apja köhögve nevet, bort iszik, aztán a vörös lé a nyakába csurog, s magához húzza a tárt karokkal táncoló, körbeforgó kislányt.

*

A konyha küszöbén áll, kócos, sárga fürtjein átsugárzik a reggeli fény, aranypor pereg az arcára. Szemét még álom ragasztja, de már látja, hogyan veti tűzbe a dobozokat az anyja. A dobozok ropognak a táncoló lángnyelvek között. Jó lenne benyúlni értük, menteni őket, és biztosan meg is tenné, ha nem ketten lennének. Anyja becsapja a kályha ajtaját, sziszegve rázogatja a kezét, a fogó megégette az ujját. A szolgáló a kamraajtónak dőlve áll, majd szó nélkül kifordul. A kislány néma marad, keze ökölben, elmosolyodik. Ebbe a meleg és kétségbeesett mosolyba veszik bele anyja dühödt tekintete. Addig mosolyog, míg az anyja fel nem csattan.

Eredj, öltözz már!

Ahogy a harisnyát húzza, arra gondol, többet el lehet venni az embertől, mint amennyit adtak neki. Jaj, akinek semmije sincsen, az is kifoszthatóó. Azt is el lehet venni, ami soha nem volt az övé! Azért is mosolyog, dühből, elszántságból, ezt a mosolyt tőle el nem veszi senki, s a legszebb ünneplőruhájában lép a társalgóba, így áll az anyja elé, aki mozdulatlanul ül a kanapén. A lány nyakában csillogó gyöngysor, harisnyája szövetében pirosra varrt rózsaszirmok, hajában fekete gyászszalag.

Mosolyog, mint aki boldog.

Jól van, bohóckodj csak, szól rekedten az anyja. S lehajtja a fejét, mint aki szégyelli, hogy képtelen kedvesebb lenni. Csörren a falióra, kicsi ajtaján kilép az órakatona, köszön nekik!

Huszár bácsi, huszár bácsi, magának is jó napot!, pukedlizik a kislány.

Szeszszagú apja, akinek később elsuttogja a dobozok elleni bűnténytt, magához vonja, ő meg issza a savanyú testszagot, s egyszerre megérzi, hogy a férfi az ujjai közé dugdos valamit, s ráng a válla, mintha magában nevetne. Hiszen nevet is valóban!

Hogyan lehetett nála újra három dobozka?!

Olyan titok volt ez, amelybe bele lehetett halni!

*

A folyón farönkök forogtak, emberi arcuk volt, vigyorogtak, rémisztő, vad pofákat vágtak, zöld hajtásokkal és hatalmas levelekkel fenyegetőztek! A fagörcsnek szörnyetegpofája volt, beszélt, átkozódott, befallak, a húsod zabálom fel, te lány! Ráfröcsögött a víz, megiszlak, kislány, és beszélt a város pora, homokká teszlek, gyerek, és beszélt a város hangulata, ködje, hóesése, estéje és napkeltéje, a szél a nyaka köré simult, mint holmi gyilkos kendő, suttogott hozzá, és ő hol félt, hol meg kacagott az eleven rémségeken.

Buta vagy víz, buta vagy, miért félnék tőled, ha a tűzbe is beledugom az ujjam?!

Buta vagy szél, elrepíteni nem tudsz, a hajam meg kifésülöm, ha kócolod!

Buta vagy, nagyon buta vagy te, föld, csak rád esek, de akármikor felkelek, akkor meg mit fenyegetsz!?!

Amikor sétáltak, a várost járták, az apja gyakran mesélt, mutogatott.

Az ott egy zsidó polgár, kislányom. Nézd, milyen szaporán szedi a lábait, nem tud sétálni, mert fél és bizonytalan az istenadta. Szombaton ritkán látod őket,

olyankor a lábukat lógatják, az ujjukat se mozdítják, s némelyik átallja még a mécsest is meggyújtani. Annak ott, annak a hosszú hajúnak a neve Derera Ignác, egyszer egy úgynevezett Hosszúnapon eltűnt, mint égben a füst. Tudod-e, hogy Hosszúnapon mindig eltűnik egy zsidó?! Azt a zsidót maga az Ördög viszi el, nyakon ragadja, az arcába fújja a kénes leheletét, és huss, huss, viszi is a pokol mélyére. Olykor az elrabolt zsidó soha nem kerül elő, máskor meg, ki tudja, miért, de meglesz. Ezt a Derera Ignácot visszaadta az Ördög, nem kellett neki. Bárkit elvihetne az Ördög a zsidók közül, akik Hosszúnapon, akár a rókát gyanító csirkék, összebújva remegnek az ólban. De az Ördög csak egy zsidót visz el, mindig egyet választ közülük, Hosszúnapon nem a sorsuk, csak a félelmük közös!

Azok ott szerbek, bundásak, erősek és szépek, némelyik kétszer is beretváltatja magát napjában. Nekik vannak a legnagyobb szekereik a városban. Száz éve ők is vándoroltak, akár Mózessel a zsidók, fölvitte őket a lábuk és az akaratuk Pest fölé is. Nem tudnak leejtett karral táncolni, és én egyszer magam láttam, a zuhogó esőben sétáltam a templomuknál, mert olyan szép volt az ég, ahogy verseket karcoltak rá a villámok, mondom, magam láttam, mit tett az egyik villám! Verset írt a szerb templomba, nyomát még láthatod, kislányom, az üszkös gerendát, a megrepedt, égett falat. De az talán nem igaz, hogy egy szerb asszonynak, egy dohánykereskedő feleségének, aki maga is eregette a füstöt, mintha bojár lenne, megállt a szíve, amikor meglátta a villámcsapás nyomát. Az viszont már igaz, hogy a pópájuk másnap kiállt a templom elé, és az öklét rázta az ég felé!

Az akácfa árnyékában a bundás, pipás népek örmények, és egyre kevesebben vannak. Régebben uralták a legkomolyabb üzleteket, a várba is hordtak marhahúst, a görögökkel ők adták el a legtöbb dohányt, gabonát és veresbort. Fehérborral nemigen törődtek. Azt a magyarok kavargatták ki, olyan is volt az íze, angyalom. Mára fogynak, elköltöznek, nem bírják az erősebb szerbekkel a versenyt.

Az Oskola utcán, látod, német polgárurak sétálgatnak! Itt, a Palánkban németnek szerb, szerbnek német a szomszédja. A németek szeretik a cilindert és a kopogós sarkú bőrcipőt, és folyvást azzal kérkednek, hogy nekik van a legnagyobb zeneszerzőjük, írójuk és filozófusuk. De azért te ne feledd, Shakespeare mégiscsak Shakespeare, és Hamlet vagy Don Quijote sokkal érdekesebb figura Faustnál! A németeknek itt színházuk is van, hiszen voltál is benne már. Gazdagok, magabiztosak, és nemsokára alaposan meg fognak lepődni, amikor az újabb szelek az arcukba fújják a nemzeti port. A jó Schütz bácsit, ki szintén német, vagyis bécsi származású, s aki legutóbb a torokfájásodat, megégett ujjadat gyógyította, ismered. A németek erős testűek, de a szerbek még nagyobbak, és úgy mulatnak, mint senki más, összerágják és lenyelik a pálinkáspoharat is!

Kislányom, nem lesz elég időm, hogy elmondjam minden történetemet! De ha már nem élek, te akkor is hallani fogod a hangomat. De az már csak egy hang lesz valóban.

És nem, nem a szám beszél majd!

És mégis tudni fogod, hogy én szólok hozzád!

*

Egy álmos délután az apja bemutatta neki Koszta Nérót, a hírhedt főmuzsikust. Néró a Tisza komótos folyását fürkészte egy égerfa tövében, hullámokat számolt, a sirályok röpülését bámulta, talán sodródó fatörzseknek, halak csobbanásainak adott neveket, mindenesetre hátát a fának döntve is valóságos óriás volt, húsos ajkai között fűszál billegett.

Háromszáz éve zenél vele, mondta az apja.

Koszta Néró kivette szájából a fűszálat, ötszáz, mondta.

Háromszáz, bólintott Klára felé az apja, ez a Néró szeret tódítani.

Vízimalmok sorakoztak a parton, lusta óriások, s a szél, amikor egy nagy sóhajtással végiglehelt a parton, hosszú, fehér függönyöket lengetett az épületek között. A kislány szimatolt, érezte, hogy arcára könnyű por, nem is por, inkább valami finom hamu szitál.

Ez a liszt, súgta fülébe az apja.

Rajzolj a fehér lapulevélre fényt, Klárikám!

Ujjbeggyel kerekít napot a lisztporos lapura, olyan napocskát, amely sok ház homlokzatát díszítette akkoriban a városban.

Igazán szép Napocska, kislány, Koszovó fölött se kelt szebb!, dörmögte Koszta Néró, majd a fűszállal megcirógatta a gyerek arcát, és zenélni kezdett.

Klára az apjához húzódott.

Mi az a Koszovó?

Csak egy álom, mondta az apja.

Nem álom, hagyta abba a zenélést, Koszta Néró.

Hogyne lenne az, Néró, csak zümmögni tudsz róla?! Tücskök vagyunk, sáskák, legyek, bogarak!, forgott körbe az apa, mint aki részeg. Koszta Néró sötéten hallgatott, szája sarkában remegett az utolsó koszovói fűszál.

Meg kérészek!, suttogta a kislány.

Apja lehajolt, már mosolygott, meg kérészek, kérészek, kicsi csillagom!

Másnap elvitte a piacon áruló Mama Gyökérhez, akitől málnát és szedret vásároltak, s Klára ujjbegyei pirosak és kékek lettek a gyümölcsöktől. Az asszonyság körbetapogatta a lányt, majd visszatolta az apa kezébe, nem értem én ezt a gyermeket, dünnyögte. Pelsőczy tekintete gúnyosan csillant, nem is érteni kell, hanem segíteni, Mama.

Itass vele tejet, mondta Mama Gyökér.

Legközelebb elszámolunk, nyomott teli kast a férfi kezébe.

Annak az illetőnek a neve Féreg úr, látod, a kenyeres halom mellett topog és kénytelen-kelletlen Derera Ignáccal tárgyal. Üzleti természetűnek tűnt a tárgyalás, és a zsidó férfiú, úgy tetszett, fölöttébb szeretett volna Féreg úrtól valami számára becses dolgot visszakapni. A kislány kiöltötte a nyelvét, mire Féreg úr dühös képet vágott, megindult feléjük, ő meg az apja mögé bújt, kalimpált a szíve. Kiáltás harsant. A kislány kikukkantott az apja mögül. Hórihorgas, elegáns úr ragadta meg Féreg úr grabancát.

Levél úr, suttogta az apja, jó barátok!

A kislány ámult, hogyan lehetséges, hogy féregnek egy levél a barátja?! Levél úr a toporzékoló Féreg úr vállára engedte szarvasbőr kesztyűs kezét, elővette a pénztárcáját, s ropogós bankókat nyomott a kezébe. Féreg úr fölvidult, de nem

sokáig örvendezhetett, máris mellé lépett Derera úr, a pénzeket a kezei közül kiszakította, s diadalittas kiáltással viharzott tova a kasok között. Hirtelen csődület támadt a piac mellett, éppen erre viharzott el Derera is. Nem miatta kiabáltak. A kislánynak kellemetlen érzése támadt, ahogy az apja vonta maga után. Egy kövér asszonyság méltatlankodott utánuk, akit Pelsőczy valóban megtaszított, majd a gyerekkel a hirtelen támadt tömegbe furakodott.

A földön feküdt valaki.

Ez itt egy halott, ilyen a halál.

Ne félj tőle, Klárikám!

A halottak körmét sose nézd, mert egy halott emberen mindig a köröm a legfélelmetesebb!

A férfi a piac sarkán, egy káposztalevéllel teli, vizes mélyedés mellett hevert, kődobásnyira a nyomda épületétől, mely fölött ezüstös csillogással repkedett egy galambcsapat. Tűzött a nap, néhány bámészkodó hölgy ernyőt nyitott, máris selyem zsebkendővel óvták a lélegzetüket. A nyomda ajtaja előtt nyomdászok bámészkodtak, közelebb nem jöttek, sötétkék kötényük a bakancsuk szárát verdeste, némelyikük zsebkendőt terített a fejére a meleg miatt.

A férfi összeesett, és csak meghalt.

Nem szenvedett, csak meghalt, a sapkája elgurult, a táskája, egy írnoki táska, sok, kilógó fehér papírral, pecsétnyommal és cikornyás aláírással melléesett, egyik lába behajlítva maradt, és ritkás haja kócosan ragadt a rózsaszínű fejbőréhez. Kék volt a szája, nyelve hegye is látszott. A kislány mégis a kezét bámulta, a körmeit. Biztosan azért azok a legfélelmetesebbek, mert akkor is nőnek, amikor már nem élünk.

Testes, dohányszagú férfi magasodott föléje.

Kell ezt neked látni, kislány?

Az apja szorított a kezén, bátorította.

Nem tudom, mondta Klára, talán igen.

Miért is ne?!, vágta föl dacosan az állát.

Nem kell ezt neked látni, kislány, mondta az öregember.

Hiszen már láttam, mondta Klára.

A férfi fehér szakállát vakargatta. Jóindulatúan megveregette Pelsőczy vállát.

Hanem mondanék én a lányodnak valamit, Pelsőczy uram!

Apja bólintott, persze, Schütz bácsi, mondjon csak.

A német doktor újra a gyerekhez hajolt.

Jól jegyezd meg, kislány, nem az hal meg, akit eltemetnek, hanem aki olyan akar lenni, mint a halottak.

Majd intett a kocsisnak, vigyék a tetemet.

S Klára látta még, hogy az egyik nyomdász a fejéről lekapott zsebkendővel integetett a kordé után. A kislány az apjára pillantott.

És az igaz, hogy Schütz bácsi meg akart halni egyszer?

Az apja hallgatott, szipákolt.

Igaz, mondta végül.

Miért?

Élve akarták eltemetni, akik nem szerették már.

Villányi László

ha valaha sikerül
– mondja édesanyám –

míg reszkető kezét arcához emeli édesanyám
eltelik annyi idő
mint a templomban
míg kimondják apámmal a boldogító igent

*

mikor Győrből megérkezik az újabb levél
a cigányasszony jóslata jár édesanyám fejében
egy férfi messzire viszi
fiút szül s öröme telik benne

*

Meszarics nagyapám Fiumében szolgál tengerészként
civilben vasutas
a Varasdi állomáson készül róla egy fénykép
az ismerős hosszú bajuszt kilencven év múltán
a varasdi festő Miljenko Stancic albumában látom viszont
Beregszász felé a vonaton arra gondolok
milyen jó lesz majd fésülgetni
másik nagyapám bajszát is

*

1945 őszén hazajönnek
hiába marasztalják apámat a német mérnökök
Hegyeshalomnál felirat várja őket
Rákosi elvtárs hazahozott benneteket
halvány fogalmuk sincs ki az a Rákosi
apámnak Komáromban kell válaszolnia
a vizsgálóbizottság kérdéseire
édesanyám a győri állomáson éjszakázik nagyapámmal
a városszerte fosztogató rablók miatt
reggel indulnak el pajtásszekéren húzva a csomagokat

*

ha nagyapámnak megtetszik az ápolónő
aki az operáció után kérleli vegye feleségül
ha dédnagyanyám Nagybányán marad
s kitart első férje mellett
ha nem veszti el kedvét az a fiú a tánciskolában
miután közlik vele édesanyám már menyasszony

*

négy éves vagyok
két szőke unokanővérem közé fektetnek
szépségüktől körülvéve merülök álomba
majd' elolvadva a gyönyörűségtől

*

csak egyik nővére marad Száldoboson
a másikat hajóra teszik
apáca lesz Amerikában
Beregszászban nagyapám kitanulja a kőművességet
házat épít Pesten és Prágában
Olomoucban és Kassán
mint szavakat a költő egymáshoz illeszti a köveket

*

ha valaha sikerül megszabadulnunk
betegségeink legnagyobb részétől
vagy akár teljesen megszabadulunk
minden betegségtől
akkor talán úgy ér véget életünk
hogy kiszáradunk
és elfúj minket egy könnyű szellő
olvasom vasárnap délután édesanyámnak

*

unokatestvérem szovjet katona
néhány órát Győrben időzik
a Vagongyár előtt várja nővéremet
aki a nyakába ugrik
s az emberek nem értik
mit keres egy magyar lány a szovjet katona nyakában

*

a forradalom első győri napján
édesanyám a szomszéd lánnyal a városba indul
a röphídon járnak amikor lövés dördül
ijedten rohannak haza

esténként a Szabad Európa Rádiót hallgatja
apám a szomszéd bácsival
nyugtalanul vibrál a varázsszem
riadtan menekülnék a hangok zűrzavara elől

*

akkor már írok a postára kell vinni feladni
mert a ládákat nem ürítik nincs benzin
itt az üzemek leálltak nincs hova elhelyezkedni
a bútor műszer ruhagyár egy sem dolgozik
mind elengedte a munkásokat
nyáron akad valami de télen mi lesz hát nem tudom
meddig bírják az emberek
ez még rosszabb mint a háborúban volt
legkisebb unokám most ballagott
nincs remény hogy tovább tanuljon
pedig szeretett volna de nincs rá pénz
egy kiló hagyma 2500 ami mindig 40 kopek volt
nagyon fájnak a lábaim csak biciklivel tudok menni
de csak megsegít a jó Istenkém
olvassa a Beregszászból érkezett levelet édesanyám

*

rossz álmomban
édesanyám sokat iszik Beregszász borából
hülyék vagytok hallom rémülten
s nem értem miért hajtogatja
hülyék vagytok hülyék vagytok

*

jó ideig nincs gond a galambokkal
aztán egyszer csak megéreznek valamit
eleinte sikerrel űzi el őket apám
ha leszállnak az erkély korlátjára mérgelődve indul feléjük
halála után bátrabban próbálkoznak
nyilvánvalóan oda akarnak fészkelni
ami sikerül is nekik miután kórházba kerül édesanyám

Podmaniczky Szilárd

A lovak színe

Túlzás volt reggel jégeralsót húzni. Még nincs annyira hideg. Valójában a hidegtől való félelem húzatta föl vele. Ha fázik, a világ fenekestül fölfordul. Pedig nem lesz több, csak két órája a gyerekekre.

A kettes vonattal indult, hogy legyen ideje a házig. Fél háromra már odaát van. Az utat megjárta vagy százszor, de mióta elváltak, egyre hosszabbnak tűnik. Abban bízott, hogy a felesége meggondolja magát és visszaköltözhet, de hiába. Egy reggel jött a levél a bíróságtól, hogy idézik.

Most úgy beszélték meg, hogy négytől hatig velük lehet, és nem kell kivinni az utcára őket, nehogy megfázzanak, bent maradhatnak a fűtött lakásban.

A múltkor egy madzagot vitt nekik, és megtanította őket mindenféle csomókra. Most nem volt idő fölkészülni, fogalma sincs, mit fognak csinálni.

Igazából szeret vonaton utazni, tenyerébe temeti az állát és nézi az ablakot. Pár hónap múlva ilyenkor már sötétedni fog és rohadt hideg lesz, a szelek csontig hatolnak. Csúszik majd a járda meg az állomás lépcsője, hiába szórják föl olajos fűrészporral.

Egy éve költözött el otthonról, hogy ne kelljen neki a spájzban, a hűtőszekrény helyén aludni. A felesége elhidegült tőle, mintha kicserélték volna.

Miklós, értsd meg, nem tudok veled tovább élni, és nem találok rá magyarázatot, de olyan lettél, mint akit most látok először, és ahogy telik az idő, még ennél is idegenebb leszel, úgyhogy nagyon szépen kérlek, valahogy zárd ki magad az életünkből. Tudom, hogy szörnyen hangzik, amit mondok, de nem tudok mást mondani, mert ez a helyzet.

Miklós ekkor kivette a spájzból a hűtőt és bevitte az ágyát, éppen csak befért. Az ablaktalan helyiségen legalább szellőzés volt, de sokszor átjött éjjel a másik kamrából a kolbászszag. Egy hónapig bírta, úgy érezte, saját magának is idegen lesz, ha így folytatja tovább, meg a gyerekek is folyton kérdezték, hogy a papa talán megbolondult, hogy a spájzban lakik. Akkor végre talált magának egy másik állást a szomszédos városban és átköltözött egy garzonba. Azóta átjár.

Lassacskán megértette, hogy ő sem szereti a feleségét, de nem merte eddig bevallani magának. Olyan nőt vett el, aki egyidős volt vele, és akkor mindketten azt gondolták, ideje családot alapítani.

A garzon nem túl nagy, de arra mindig odafigyel, hogy legalább egy növény legyen benne, amit locsolhat. Régen szerette a könyveket, de amikor elköltözött, egy darabot sem vitt magával, hátha majd a gyerekei hasznát veszik. Meg úgy volt vele, hogy a könyvesboltban lesz éppen elég könyv, ha olvasni támad kedve. Nem

sokat fizetnek, de ha csöndes nap van a boltban, alig pár mondatot kell beszélnie. Legszívesebben a raktárban dolgozik, ahol nincs olyan erős világítás, de a fűtést kedve szerint állíthatja, és ez sokkal jobb, mint a hűtőházban dolgozni.

Furcsa, hogy régen mennyire odavolt a könyvekért, most meg le nem venne egyet se a polcról, csak ha megkérik rá. Mintha egy álom múlt volna el benne, amihez hozzátartoztak a könyvek, és mióta fölébredt, a könyvek hasznavehetetlenné váltak.

A vonat pontosan fél háromkor érkezett az állomásra, de ahogy leszállt, nem volt kedve továbbindulni. Vállára akasztotta a táskát és körbesétált a váróteremben. Megnézte a virágokat és arra gondolt, visz egy csokorral a volt feleségének. Biztosan azt hinné, valami érzelem van a dolog mögött, ami talán igaz is, de hát másnak nemigen tud virágot venni. A boltban a munkatársai olyanok, hogy azoknak nem lehet virágot vinni még nőnapra se, mert nincs bennük semmi. Csak állnak karba tett kézzel és bámulnak a kirakaton át az utcára. Olyan ijesztőek, hogy az is csoda, ha valaki be mer jönni. Aztán hárman is rávetik magukat, mint a hiénák.

Már igazán nem is tudom, mi lett a régi könyvesboltokból, morogta magában Miklós az újságospavilonban a hatalmas mellű nők és feszes fenekek előtt. Azért egyszer kipróbálná, milyen lehet egy ilyen tökéletes testet magára rántani. Vagy még inkább, egy ilyen tökéletes testtel élni és állandóan tökéletes testek között járkálni. Úgy érezte, megdagad a hímvesszeje, mikor az eladó ránézett. Miklós elszégyellte magát, azt gondolta, látszik rajta az erekció. Levett a polcról valami üzleti újságot, hogy megnyugtassa magát, kirohanni nem akart feszülő ágyékkal. Hiába olvasott a világgazdaság piacvezető országairól készült statisztikákba, erekciója nem csillapult, sőt szeme sarkából folyton visszasandított a színes magazinokra. Aztán egyszer csak nem bírta tovább és mégis kirohant. Az eladó sokáig bámult utána, aztán a polcon megszámolta az újságokat.

Úgy elszaladt az idő, hogy észre sem vette, negyed négy lett. Ahhoz túl késő, hogy gyalog induljon útnak a város másik végébe, taxival menni meg túl korán van. A buszmenetrendről fogalma sem volt, azt se tudta, melyik busz merre jár.

A falon megnézte a menetrendet. Azt a vonatot, amivel vissza akart utazni, piros tollal kihúzták. Gondolta, erre épp annyi időt szánhat, hogy utána taxiba vágja magát, és négyre odaér.

Az információ előtt hárman várakoztak, az első azt akarta tudni, hogy az ez évi bérlete jó lesz-e még januárban is. A második egy hete fönt felejtette a táskáját tíz csomag tarhonyával, hogy megtalálták-e. Kizárt, mondta az információs, kizárt, hogy élelmiszer, pénz, okmány előkerülne, ha egyszer elveszett.

Nem olyan világot élünk, mama!

A harmadik Strasbourgba szeretett volna utazni, hogy akkor mennyi lenne retúr, meg hogy kedvezményt kaphat-e, mert roma nőtől van gyereke. Az információs nő még nagyobbra fújta a melleit, félő volt, hogy fölrobbantja az egész állomást. Megnyálazta az ujját, amin ezüst és piros pöttyek díszítették a körmét, és egy újságpapírba csomagolt, vaskos könyvbe lapozott. Aztán fölírt egy telefonszámot, hogy a központban tessék szíves érdeklődni, itt csak helyi érdekű információk világosak a számára.

Az információs ablak apró résein át méltánytalanul erős hónaljszag áradt ki a meleg levegővel, s ahogy Miklós szólásra hajolt, mélyet szippantott ebből a rettenetes bűzből. Kisebb fulladás fogta el, aztán nagyot nyelve túltette magát rajta.

Az információs szerint hülye gyerekek értelmetlen bosszúja a piros csík, tessen csak utazni a régi menetrend szerint, és addig ne tessen ijedezni, amíg nincs az a vonat legalább leukoplaszttal leragasztva.

Miklós bólogatott, közben az járt a fejében, milyen lenne magasba emelni ezt az asszonyt. Biztos viháncolna, hogy engedje el, engedje el, közben meg még jobban szorítaná magához, amíg az utolsó lélegzet is el nem hagyja. El nem tudta képzelni, hogy lehet ekkora test közelébe férkőzni. És ez a szag! Ő talán nem érzi?

Miklós úgy sietett ki az állomás épületéből, mint aki most szállt le a vonatról és halaszthatatlan tárgyalásra igyekszik. Izgatott volt és feszült, s mintha határozott célja a vonásait is megváltoztatnák.

Jó napot, mondta a taxiban.

Jó napot! Hová parancsolja?

Miklós a női hangot csak az autórádió hangján át hallotta, aztán, ahogy elhelyezkedett, oldalra dőlve szemügyre vette a sofőrt.

A Petőfi utca vége, mondta Miklós, és nem egészen értette magát az elővigyázatos mondat hallatán, mintha attól tartana, hogy a nő megtudja, pontosan hol lakik. Vagyis hol lakott.

A kocsi szellőzőjéből ömlött a meleg, a nő piros rövidujjúban vezetett. A karja vastag volt, vagy inkább erős és barna. Úgy fogta a kormányt, mint aki egyetlen mozdulattal képes kinyomni egy tubus mustárt. Ugyanakkor mégis nőiesen, nagy ívben vette be a kanyarokat. Miklósnak olyan érzése támadt, mintha a vidámparkban dodzsemezne egy szőke cicával, aki csak a menet végéig ilyen kedves, aztán ellentmondást nem tűrően közli, kopás, pasikám, lejárt az idődd.

Min mosolyog, kérdezte a nő, megigazította a haját, aztán rágyújtott egy cigarettára. Jaj, bocsánat, meg se kérdeztem, hogy szabad-e.

Miklós most már hangosan kacagott. Igen, szabad, válaszolta, lehúzta a kesztyűjét.

Ha nem mondja el, min nevetünk, visszaviszem az állomásra, kacagta a nő.

Az az igazság, nem tudom, mi van velem. Komolyan mondom, mintha kicseréltek volna.

Miért, milyen volt, kérdezte a nő, megvárta, amíg a lámpa zöldre vált, lassan indított.

Búskomor, csüggedt, puha, hülye és unalmas.

Ezt nehéz lenne elhinni magáról.

Pedig ha tudná, hogy a két gyerekemhez megyek, akiket két órára láthatok abban a lakásban, ahol azt hittem, hogy életem végéig boldogan élek. Aztán tönkrement minden, a spájzban aludtam.

Hol?

A spájzban. Nem tudtam máshová menni. Érti? A spájzban, mondta Miklós, amitől olyan röhögési roham tört ki belőle, hogy a nő sem tudott tovább vezetni, begurult egy parkolóba és behúzta a kéziféket.

Ne csinálja ezt velem, mert nekimegyek a virágállványnak, ez tiszta showműsor, mondta a nő, és zsebkendővel törölte a könnyesre röhögött szemét.

Miklósnak hirtelen fogalma sem volt, mit keres ebben a kocsiban a parkoló autók között, kettesben egy ismeretlen, dohányzó nővel, így aztán váratlanul bemutatkozott.

Miklós.

Vilma.

Ritka szép név.

Ritka hülye, mondta a nő, aztán megkérdezte, hogy hányra megy.

Miklós elgondolkodott, de a fejét üresnek találta, mintha egyszerre minden időpont megszűnt volna létezni.

Megsúgom, válaszolta végül, és a nő füléhez hajolt. Négyre.

Vilma zavarba jött, a kesztyűtartóból tollat és papírt húzott elő, fölírta a telefonszámát.

Ha sűrűn jár a gyerekeihez, hívjon nyugodtan, fontosak az állandó kuncsaftok.

Miklós eltette a kártyát, aztán maga sem értette, mi ütött bele, szabadnak és vonzónak érezte magát, mint aki egész eddigi életét azzal tette tönkre, hogy ostobaságokat gondolt magáról.

Vilma, mondta Miklós, s mert a nő nem indította újra az autót, a hajába túrt, ujjával kiemelte a fülét.

Maga mindig ilyen gyors, kérdezte Vilma az álló autóban.

Mindig, felelte Miklós, és a félhomályos könyvesbolti raktár jutott eszébe, ahol holnap reggel épp elég ideje lesz észhez térni.

Ha lassú vagy és tétovázol, gyengének látszol, mondta. Az érzelmek egy pillanat alatt ébrednek föl, ha nem, nincs mire várni. Aki időt kér, csak saját magát kínozza vele, és az időhúzás hazugságával áltatja a másikat. Érti, Vilma?

Tessék?

Odajönne értem hatra?

Hova?

Hát a házhoz, ahová most megyünk.

Vilma még mindig nem tudott indítani, mint aki attól tart, ha Miklós kiszáll a kocsiból, soha többé nem látja. Megbolondították a szavak, mintha az ő életéről szólnának. Aztán elfordította a kulcsot.

Miklós már nem találta otthon a feleségét, vagyis a volt feleségét. Nem is tudja, mikor lesz képes másként beszélni róla. Mennyivel egyszerűbb azt mondani, hogy Vilma. A gyomra reszketett a bizonyosságtól, valami azt súgta, mától minden megváltozik.

A gyerekek elé papírlapot készített, és szétszórta a padlón a színes ceruzákat.

Ma megtanítalak benneteket lovat rajzolni!

Azzal Miklós nekilátott, és fél óra alatt telirajzolta az összes papírt. Volt ott sárga, kék, barna, fekete és piros ló is. A gyerekek álmélkodva nézték az apjuk keze nyomán születő rajzokat.

És akkor mi most mit csináljunk, kérdezte a kisebb.

Rajzoljatok ti is lovat.

De hát annyit rajzoltál, hogy ennyi elég is. Meg nem beszéltük meg, hogy melyik az igazi?

Mindegyik igazi.

Az hogy lehet? Nincs ennyiféle színű ló.

Dehogynem. Annyiféle színe van a lovaknak, amennyit akarsz. Csak rajtad múlik.

A nagyobbik összeszedte a rajzokat és eltette a játékai közé.

Köszönjük szépen, de ezt majd anyával is meg kell beszélnünk. Aztán intett a kisebbnek, valahogy úgy, mint mikor a spájz miatt azt hitték, hogy megbolondult.

Miklós nem várta meg a feleségét, elindult a Petőfi utcán. Az asszony egy sarkon hirtelen elékanyarodott, és köszönés helyett az órájára nézett.

Te itt? Nem vártad meg a hat órát.

Ne haragudj, nem tudtam, sietnem kell.

Mi lehet fontosabb a gyerekeidnél, sziszegte a nő a fogai között, mikor megállt a taxi az úton. Miklós beszállt, elhajtottak. Az asszony még otthon is csóválta a fejét.

Vilma kíváncsian méregette Miklóst, de nem kérdezett semmit. Úgy ültek a meleg kocsiban, mint egy pompás családi fészekben.

Mikor jön legközelebb, kérdezte végül Vilma.

Nem tudom, fogalmam sincs, és egy nagy ívű kanyarnál a „dodzsem" falának préselődött.

Megálltak a pályaudvarral szemben, a nő lenullázta az órát.

Ezernégyszáz, mondta.

Miklós elővette a tárcáját, de nem nyitotta ki.

Most meg mi van, kérdezte a nő, fehér fogai szikrázva nevettek.

Egy elébük forduló busz sötét árnyékot vetett a szélvédőre. Miklós áthajolt a sebváltón és szájon csókolta a nőt. A nő apró szeplői egy pillanatra eltűntek a szája körül, szenvedélyesen lehunyta a szemét, és forró nyelvével nagy élvezettel kalandozott Miklós szájában. Óvatosan behúzta a kéziféket.

Hét közben dolgozom, mondta Miklós, ujjával vékonyan megtörölte a száját.

Én is, válaszolt Vilma, nem tudott mozdulatlanul ülni, a kormányt simogatta leszegett fejjel.

Miklós előhúzta Vilma telefonszámát, a kártya másik oldalára fölírta az övét. Kiszállt és elindult az állomás felé.

Már félúton járt hazafelé, mikor eszébe jutott, hogy nem fizette ki a fuvart. Nem baj. Álmodozott.

Otthon felbontott egy üveg bort, és négy tojásból rántottát sütött, aztán leült a tévé elé, levette a hangot. Elfelejtette megmondani, hogy az a szám nem az övé, a boltban csörög. Most már mindegy, minden mindegy.

Másnap a kezdés előtt tíz perccel a könyvesbolt előtt toporgott, néha úgy tűnt, csörög bent a telefon.

Az egész napot a raktárban töltötte, nem beszélt senkivel. A raktár szürke volt és poros, de biztos volt benne, hamarosan másik állást talál.

Mi van veled, ma a szokottnál is szórakozottabb vagy, mondta a boltvezető, és egy hatalmas köteg fotóalbumot dobott az asztalra. Könyörögve kértem a múlt

héten, hogy az ilyen albumokból csak egyet rakjunk ki. Nem kell foglalni vele a helyet. Inkább azon lennél, hogy kik szerepelnek a tévében, kiről írnak az újságok, azokat kell kirakni. Soha nem fogod megtanulni a szakmát.

Nem is akarom, mondta váratlanul Miklós, és meg mert volna esküdni, hogy akár egy fülest is szívesen lekeverne ennek a pökhendi asszonynak, hogy csak úgy pörögne kifelé a raktárból.

Mennyi is a próbaidőd, Miklós?

Három hónap, válaszolt egyszerűen, aztán úgyis kiraknak, és jöhet a következő három hónapos balek.

Ne higgye, hogy mindenütt így van. Én igazából szeretném magát véglegesíteni, de ahhoz látnom kell, hogy érti és élvezi, amit csinál.

Ne haragudjon, Vicuska, de azt hiszem, összeakadtam valakivel.

Akkor az látszik magán. Még hogy összeakadt!?

Jó, tudom, magyarázta Miklós, abból a hárommondatos önéletrajzból nem derült ki semmi, de hát én is ember vagyok.

Miket hord itt össze maga? Én szebb jövőt képzeltem magának.

Egy hónapja se vagyok itt és már megint magáz.

Vicuska fölvette Miklós elől az albumokat és bevágta hátra egy polcra, aztán szemrebbenés nélkül a férfi mellkasára nyomta a tenyerét.

Én tényleg jót akarok magának, mondta, föllebbent a munkaköpeny szára. Miklósnak az állomás jutott eszébe, az információs nő, akinek csak kevéssel volt hatalmasabb teste, mint Vicuskának. Miklós elnevette magát.

Egy mozdulattal kicsavarna, mint a szivacsot.

Vicuska szemében fény gyúlt, mintha havas hegycsúcsokat tükrözött volna vissza máglyalángok kíséretében.

Fogja föl helyesen az érdekeit, a tapasztalat nagy előny, s Vicuska kitipegett a boltból, a harisnyán át kidomborodott a vastag fásli, amivel a visszereket tartotta féken.

Vilma sem szerdán, sem csütörtökön nem telefonált, Miklós a telő idővel visszatért a régi kerékvágásba, s már attól is viszolygás fogta el, hogy majd újra taxiba kell szállnia. Kifogyott az erőből, a bájból, újra rémes gondolatok foglalkoztatták, s már a spájzon sem tudott magában röhögni. Lehet, hogy Vicuska az egyetlen és valódi megoldás? Elképzelni sem tudta, hogy érzéseket csalhat ki belőle ez a praktikusan gondolkodó, nagydarab asszony, aki jóval idősebb nála, még ha a tapasztalat tényleg oly kivételes előny is.

Aznap úgy figyelte az asszonyt, hogy választ kapjon minden kérdésére, de amint meglátta, a kérdéseket is elfelejtette. Számára Vicuska nőileg halott.

Pénteken zárás előtt egy órával Mariann szaladt be köhögve a raktárba.

Hogy tudsz ekkora porban dolgozni, kérdezte, vékony, csontos ujjait tördelte a hasa előtt és várt.

Mi van?

Telefonon keresnek.

Akkor mért beszélsz nekem a porról, dühöngött Miklós, s észre sem vette, ez az aprócska düh épp elég volt ahhoz, hogy ismét lázba jöjjön.

A telefon a pénztárgép mellett állt, fölvette a kagylót, a sorban álló három vevő érdeklődve várta a folytatást, Vicuska is félbeszakította a sztornózást.

Halló, Bárány Miklós vagyok.

Kicsoda? Miklós egyből fölismerte Vilma hangját.

Pontosan az, akit keres.

Ne haragudjon, erről a bárányról nem beszéltünk, úgy megijesztett, hogy rossz számot hívtam.

Akkor?

Szombaton ráérek, ha van kedve beszélgetni, átugrok kocsival. Lehet a ház előtt parkolni?

Persze, Petőfi utca 142., második emelet.

A sorban állók bólogattak, mintha pont erre számítottak volna.

Hatra?

Te, bocsánat, maga...

Te.

Ugye ez nem a feleséged címe?

Nem, itt is a Petőfiben lakom.

Aztán hosszan hallgattak, a boltban a légy zümmögését is hallani lehetett. Miklós letette a kagylót, és olyan arcot vágott, amilyet szokott.

Miklós egész szombat délelőtt a boltokat bújta, hogy mit is főzzön. Először arra gondolt, csirkefarhátból főz egy levest, de olyan hülyén nézett ki a csirkefarhát a fagyasztott zacskóban, hogy a levestől is elment a kedve. Különben is, este nincs leves. Éljünk egyszerűen! Krumpli, hús, savanyúság, ebből nem lehet baj.

Ötre megfőzte a brassóit, akkor jött rá, hogy talán túl sok fokhagymát rakott bele, meg virágot se vett. Arra gondolt, nekiadja az ablakból a cserepeset, ő meg hétfőn vesz magának másikat.

Miklós az ablakból figyelte a parkolót, mikor nagy ívben bekanyarodott a taxi, a lámpája nem égett. Vilma kiszállt, egy dobozt hozott magával.

Miklós ajtaján még soha nem csengetett senki, meg is lepte a zörgő hang, hirtelen nem tudta, mit csináljon. Végül kinyitotta az ajtót és beengedte Vilmát.

Egyedül laksz itt, kérdezte Vilma.

Hát, huszonöt négyzetméter.

Hoztam egy tortát, hová tegyem?

Az jó, majd megesszük, mondta Miklós. Ki kéne rakni a párkányra, mert a hűtőbe már nem fér, csak az a baj, hogy a párkány meg nagyon vékony, és könnyen leeshet. Sokszor a vajat is féltem.

Nem baj, mondta Vilma, ledobta a hűtőre a kabátját és átölelte Miklóst, akinek a köténytt sem volt ideje levetni.

Vilma forró nyelve mintha dzsungelben kutatna túlélők után, a mellén keresztül érezte Miklós, milyen szaporán ver a szíve, pedig a második nem olyan magasság. Nem baj, csak a krumpli fog összeesni egy kicsit, szerencsére a húst bent hagyta a langyos sütőben.

Miklósnak bámulatos erekciója támadt a mackónadrágon és főzőkötényen keresztül. Vilma azonnal kicsomagolta magát, és mint aki otthon van, bebújt az ágyba.

Ugye, nem baj, kérdezte Vilma.

Micsoda?

Hogy ilyen gyors vagyok.

Dehogy, csak azt hittem, hogy először ennénk.

Szerintem ha két ember nem érti meg egymást az ágyban, hiába vacsorázgat, attól nem kerülnek közelebb. Különben is, teli hassal nem szeretem csinálni.

Miklós is bebújt az ágyba, a zoknit a lábán hagyta. Rácuppant Vilma hasára, aztán a melleit harapdálta. Vilma megpróbálta elmarkolni Miklós péniszét, de nem érte el, ezért aztán gyorsan két vállra fektette a férfit, átvetette rajta a combját, és óvatosan rácsúszott a hímvesszőre.

Gyorsan kész szoktál lenni, kérdezte Vilma.

Mikor hogy, válaszolta Miklós.

Most még bírd ki egy kicsit, szuszogta Vilma, ütemesen hullámzott a feneke.

Miklós megpróbált valami másra gondolni, nehogy túl gyors legyen, de már legalább másfél éve nem volt senkivel, ráadásul Vilma is értette a dolgát, olyan finoman csinálta, ahogy a filmekben szokás. Aztán hirtelen összeszorított fogakkal nagyot rándult, reszketett, de nem szólt egy szót sem. Pár másodperc múlva Miklós mozdulatlanul is elélvezett Vilma élveteg arcától, megmarkolta a fenekét. A nő ráfeküdt Miklós mellkasára, mint valami párnára, és ujjai hegyével a bordákba markolt.

Mindennap ezt kéne csinálnunk, mindennap, hajtogatta Vilma.

Akkor költözz át ebbe a városba, itt is taxizhatsz.

Nem úgy értettem, te kis buta.

Hát hogy?

Képletesen.

Vacsora közben nem tudtak egymásnak mit mondani, mintha ebben a rövid ágyjelenetben véget is ért volna a kapcsolatuk.

Megettek mindent, ittak két üveg bort, aztán elaludtak a tévé előtt, pedig Miklós arra számított, hogy vacsora után lesz még egy menet, amit részéről hosszabbra tervezett.

Miklós ajtócsapódásra riadt, kiugrott az ágyból, és előbb az ajtóhoz, aztán az ablakhoz futott, nem húzta el a függönyt. Vilma beszállt a kocsiba, kitolatott és elhajtott. A konyhában mosatlan tányérok, poharak és két üres üveg. Ennyi.

Leült az ablakkal szemben, a konvektor bekapcsolt. Hidegnek és üresnek érezte a lakást, pedig csak hajnali sötétség volt. Odakint már pirkadt, az ég egyenletesen szürke volt, nyomasztóan szürke.

Már letusolt és elmosogatott, mikor az asztalon megtalálta Vilma levelét.

Ne haragudj, de ma hajnalban kezdek a droszton, elfelejtettem mondani, puszi.

Miklós visszatette az asztalra a levelet, fölvette a kabátját és lement az utcára egyet járni.

A hétvége többi része unalmasan telt, főleg, hogy telhetett volna másképp is. Ha egy autó megállt az ablak alatt, Miklós kinézett. De Vilma nem jött. Pedig mindennap szeretné csinálni.

Aztán hétfőn délben Vicuska telefonhoz hívta. Megint az a nő, mondta, pedig az első telefont nem is ő vette föl.

Hétvégén elviszi a lányomat a volt férjem, mondta Vilma, délelőtt tíztől este hatig itt lehetsz nálam, ha akarod.

Igen, persze, nagyon jó.

Miklós fölírta a címet, aztán kiszámolta, hogy az összesen nyolc óra, abba sok minden belefér. Csak össze ne fusson a feleségével a városban, nem tudna mit mondani neki, hogy miért van ott.

Miklós egész héten csendesen dolgozott, Vicuska távolról figyelte, és Mariann fülébe sugdosott. Mariann volt a jobb keze, folyton őt kérte, hogy helyettesítse, ha pár órára el kellett ugrania valahová. Mariann olyankor az ujjait tördelte, és azon gondolkodott, kinek, milyen feladatot adjon, de nem jutott eszébe semmi, mert igazából felszolgálónak tanult, itt meg nem volt vendég.

Miklós szombat reggel nagy csokor virággal szállt vonatra, eszébe jutott, hogy a múltkor nem volt szükség a cserepes virágjára. Lehet, hogy ez is túlzás. Most nem hajolt előre, a virágot az ölébe fektette, egyenes háttal bámult ki az ablakon. Mennyivel más így utazni, gondolta. Még a kalauz is megkérdezte, hogy van, pedig köszönni se szokott. Igen, minden kétséget kizáróan megváltozott az élete. Vagy ha még nem is teljesen, de meg fog, száznyolcvan fokban. Végre sínre kerül, gondolta, miközben leszállt a vonatról. Vilma se mai csirke, igazán megérthetnék egymást.

A virág pillanatok alatt vázába került, mintha oda lett volna készítve vízzel. Miklós le sem vehette a kabátját, Vilma már nyitotta is előtte az ajtót.

Menjünk sétálni, aztán ebéd étteremben, délután mozi.

Azt hittem, mondta Miklós, de nem tudta befejezni, mert valójában nem hitt semmit. Vagyis annyit, hogy ki se mozdulnak a lakásból, ami elég jó ízléssel volt bútorozva, ahogy rövid időre az előszobából látta. Színes függönyök, nagy csillár rengeteg égővel, vastag szőnyeg, a falakon színes tapéta és az ablak előtt rengeteg virág. Miklós úgy érezte, volt otthon valaki, ezért nem maradhattak. Talán a lányát mégsem vitte el a férje? Vagy valaki más volt ott? Hülyeség. A féltékenység ilyen rövid távon nagy hülyeség, gondolta séta közben. Vilmának ezúttal be nem állt a szája. Taxis történet taxis történet után. Egyszer meg akarták erőszakolni, de kiugrott a kocsiból, lezárta az ajtókat és rendőrt hívott. A két pacák részegen aludt a kocsiban. Egyszer meg fogadásból becsukott szemmel, tolatva végigment a főutcán. És? Összetörte a kocsit, belehajtott egy parkoló rendőrautóba.

Percekig tartott, mire Miklós megértette magával, nem baj, ha meglátják, mert már elvált. Annyira megszokta a felesége társaságát, hogy itt minden ház, fa, garázskapu rá emlékeztette, és valahogy zsigerileg tiltakozott az ellen, hogy egy másik nővel sétáljon ugyanazokon a helyeken. Aztán inkább izgalmasnak gondolta, elvégre lehetne Vilma a szeretője, aki van annyira csinos, hogy ne kelljen szégyenkeznie miatta.

Csak az ebédre nem készült föl. Legalább egy húszezrest hozhatott volna magával a tízes helyett. Nem baj, általában az alkohol kerül sokba, neki elég lesz egy pohár víz.

Vilma még evés közben is beszélt. Miklóst szórakoztatta, hogy nem kell a formaságokkal törődnie, a nő magától is működik.

Az ebéd kijött a tízesből, a mozijegyet Vilma fizette, merthogy ő választott filmet, a lehető legromantikusabb akcióvígjátékot, amit valaha ebben a moziban adtak.

A filmnek negyed ötre lett vége, Miklós halálosan kimerült. Egyszer megpróbált csókolózni, de a nő rendre utasította, mondván, moziban vannak.

Ötre értek vissza Vilma lakására, már besötétedett.

Alighogy beléptek az ajtón, Vilma letolta a bugyiját, a derekára rántotta a szoknyát és rákönyökölt a cipős szekrényre.

Most így, jó? Nem lehetünk elég gyorsak, hamarosan jön a gyerek. Van, hogy hamarabb visszahozza, és nem szeretném, hogy találkozzatok.

Miért nem, értetlenkedett Miklós, miközben le sem bírta venni a szemét Vilma tárulkozó fenekéről.

Még nincs itt az ideje. Nem akarom összezavarni.

Ez a néhány mondat elég volt ahhoz, hogy Miklós beleizguljon a látványba, letolta a nadrágját, szétvetette a lábát és beirányította a péniszét. Vilma forró volt, mint egy kazán. Egy perc sem telt bele, majdnem fölborították a cipős szekrényt.

Most menj, a jövő héten fölhívlak, mondta Vilma, lehajtotta a szoknyát és bement a vécébe.

Előbb még szeretnék megmosakodni, mondta Miklós, és áldotta az eszét, hogy ezúttal nem vett föl jégeralsót.

Jól van, de siess, úgy hallottam, megjött a kocsi.

Miklós elképesztő gyorsasággal lögybölte a farkát a mosdókagyló fölött, az inge belelógott a vízbe. Majd a vonaton megszárad. Köszönt, aztán elviharzott. A lépcsőházban nem találkozott senkivel, és autó sem állt a ház előtt. Vilma hazudik, gondolta, de azonnal elszégyellte magát, hisz percekkel ezelőtt még mélységes gyönyörrel élvezett bele.

A vonatra félórát várt. A kocsik üresek voltak, mintha egy nem létező járaton utazna. A kalauzt nem ismerte, a biztonság kedvéért megkérdezte, milyen vonatra szállt.

Hát a kecskemétire, válaszolta a kalauz, Miklós nagyot sóhajtva hátradőlt. Szeretett volna aludni, de folyton kinyitotta a szemét.

Este éjfélig nézte a filmeket a tévében, ezúttal pálinkát ivott. Az ötödik pohár után sem érezte a hatását, de egyszer csak elaludt.

Arra ébredt, hogy kiszáradt a szája, és valaki istentelen hangon élvez a szobában. Egy pillanatra nem tudta, hogy hol van, aztán a tévében meglátta a három férfi egy nő formációban dolgozó pornósokat. Nézte egy darabig, aztán kikapcsolta.

A csapból meleg, klóros víz folyt, elfelejtett szódát venni pénteken. Fogat mosott és visszabújt az ágyba, de már nem tudott elaludni. Vilmára gondolt, hogy milyen jól érezte magát vele délután, maga előtt látta a gyönyörű, gömbölyű fenekét. Elégedett volt az élettel, s még elalvás előtt úgy döntött, hogy nem fog sokat várni, talán egy-két hónapot, és elveszi feleségül Vilmát. Visszaköltözik hozzá a városba, fölneveli a kislányát, ha kell, elmegy tanfolyamra is, és jön a nyár, utazhatnak, vége lesz ennek az egérlyukas nyomorgásnak. Talán még a

volt feleségével is megszeretik egymást Vilmával, és akkor olyanok lesznek, mint egy nagy család. Három gyerek, két nő. Miklós izgalmas jövő elé nézett, és tudta, ezúttal nem hibázhat, ezúttal jóra fordul minden, nem lehet az, hogy egy ember egész életében ne sikerüljön egy rendes otthont összehozni.

Másnap reggel tízkor pihenten ébredt, elevenen éltek benne az éjszakai gondolatok, sőt, mintha már valóra is váltak volna.

Hétfőn reggel egy doboz bonbont vitt a lányoknak, alig bírtak ebédelni.

Hát mégiscsak örülök a jó párkapcsolatának, mondta Vicuska. De ugye nem lesz annyira boldog, hogy elhagy minket!? Megígérem, a jövő hónap elején véglegesítem és kap öt százalék fizetésemelést.

Miklós nem tudott mit mondani, csak mosolygott. Ja, ha egy szekér beindul, nincs megállás.

Az egész hét így telt, és mintha a bolt forgalma is megélénkült volna. Miklós csütörtökre várta a hívást, de legkésőbb péntek délre.

Nem kerestek, kérdezte pénteken zárás előtt minden öt percben. Nem, nem keresték. Aztán arra gondolt, szívesen túlórázna, és majd ő bezárja a boltot, előkészíti a hétfői rendelést, és így legalább nyolcig a telefon mellett maradhat. De hiába. Fél kilenckor egyedül zárt. A tudakozó nem adhatta meg Vilma számát, csak annyit, hogy három hete titkosították. Három hete még nem is ismerte. Miklóst újra féltékenység fogta el, arra gondolt, Vilma férje visszaköltözött, végtére ő is ezzel próbálkozott annak idején, csak neki nem sikerült. De ha nem is a férjével, egy másik férfival tölti a hétvégét, ebben biztos volt.

Miklós órákig bóklászott a kihalt utcákon, nem tudott hazamenni, bár fázott és üres volt a gyomra. Nem érdekelte semmi, tehetetlenség kínozta. Vilma fenekét látta maga előtt, amely tárulkozott és tárulkozott. De nem neki. Arra gondolt, fölszáll egy éjszakai vonatra és átmegy. És akkor mi van? Csöngesse föl éjnek idején? Már ha otthon van. Hülyeség az egész. Végre meggyőzte magát, hogy legjobb lesz hazamenni és jól berúgni.

Az éjszakai ábécében vett két üveg bort, pálinka még maradt a múltkori üvegből. Öt zsömlét, egy szál kolbászt meg margarint pakolt a kosárba.

Otthon hatosra állította a fűtést, ott rohadjon meg a gázszámla. Bevágta az első kupica pálinkát és mindjárt jobban érezte magát. Az egész napi feszültség szétáradt a gyomrában, az izmai kinyúltak, eltűntek a fájdalom kontúrjai. Úgy gondolt Vilmára, mint egy gyerekes álomra, egy idegen testre, amely kétszer megszolgálta a vele való törődést. Ha valaki ennyi, akkor ennyi, nincs vele mit kezdeni. De hát a szép tervek?

Miklós tudta, hogy becsapja magát, percenként hullámzott át rajta a nyugalom és valami jövőféle elvesztésének keserűsége.

Nem szabad rágondolnom, az idő majd elintézi. Elfelejtem. A tervek jók, csak Vilma nem az. Tévedtem. S ezzel végre olyan álláspontot dolgozott ki, amely szerint a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad. Büszke volt magára, és tudta, most már rendben lesz minden. Bekapcsolta a tévét és megkereste a tegnapi pornócsatornát.

A két bor kicsit meglökte a fejét, reggel kótyagosan ébredt. Megfürdött, aztán lement reggelizni a piacra, ahol az egyik pavilonnál egészen olcsó tréningruhát

talált. Vett egy pár tornacipőt is. Még nem volt dél, mikor lefutott három kilométert. Ömlött róla a víz, a nyirkos és párás időben alig látott el tíz méterre. A köd jótékony burokkal vette körül, nem látta a tízemeletes épületek nyomorult erkélyeit és ablakait, az alumíniumfóliával letakart kereteket, a kilógatott rozsdás antennákat és az elnyűtt ruhák sorát a szárítókötélen.

Megfogadta, hogy egy éven belül elköltözik innen. Ez lesz a cél, semmi más. Újra rend volt a fejében, biztató kilátások, és ennyi bőven elég.

A három jégeralsóját összehajtotta és elrejtette a szekrény alján. Vérkeringés kell ide, nem jégeralsó. De hátha jók lesznek még valamire.

Ebédelt, délután aludt. Már sötét volt, mikor fölébredt. A lakás megint üres volt, a szomszéd leejtette a kőre a villát, amonnan halk zene szólt. Mozi, jutott eszébe, és öltözött.

Nem igazán tetszett neki a választék, de volt még fél órája, hogy eldöntse. Falnak vetett háttal bámészkodott, senkit nem ismert itt a könyvesbolti dolgozókon kívül. Idegen pálya. De hát idegenben győzni a nagyobb dicsőség, gondolta, aztán vett egy jegyet, beült a nézőtérre.

Az előző filmnek nemrég lehetett vége, hangosan zúgott a szellőző. Egyedül ült a székek között. De akkor se lettek sokkal többen, mikor a film elkezdődött. Pár popcornos csitri, fölhúzódtak az utolsó sorba csókolózni. Volt ott két lány is, nem messze tőle, hosszú hajjal és kipirult arccal. Mikor a film elkezdődött, jobban szemügyre vette őket. Fogták egymás kezét és összebújtak. Milyen szép, gondolta, és nem tudta levenni róluk a szemét. Biztos testvérek, ha így szeretik egymást.

Aztán fölkapta a fejét, hatalmas robajjal futottak elő a lovak, vágtáztak végig a prérin. Nem volt rajtuk szerszám, csupaszon dübörögtek és áttetsző por szállt utánuk.

A lovakra gondolt, amiket a gyerekeknek rajzolt. Vajon ott vannak-e még eldugva, vagy megbeszélték az anyjukkal, hogy melyik az igazi?

A film után hazasétált. Föl se kapcsolta a villanyt, egyből lefeküdt. Hátára fordult, összekulcsolta kezét a mellkasán és elaludt.

Varga Imre

Minden lépésünkre

Nincs-anyaga; szóból a keret.
Érzésünk feszíti rá a teret.
És hímzünk egébe kék szellőt,
Földjére bokrot, vizébe sellőt.
Kiszabjuk elé a kerek tavat,
fölzavart vizében a tavaszt
űzi a nyár, s a hullám már az
őszt sodorva télbe fárad,
s a jéggel egy-egy pillanatra
megtorpan az idő habja.
S megint rácsap: hajtja a tavasz.
Melléje fát rak s fölé madarat.
A talajba szálanként füvet.
Holt-sárgából tábortüzet
rakunk. S azokért, kik itt vannak,
fázva, nagy kört vágunk a napnak.

A felhőket bugyorba kötöm.
Az egyik a lét, a másik öröm,
a harmadik fénylő tudatunk,
ettől telik, feszül a batyum.
(A sok bekötve eggyé válik,
s mégis minden részlete más itt.)
Kimondva szótlanul az utat
az előre most visszamutat.
S látható lesz itt a képtelen,
minden lépésünkre cél felel;

nincs anyaga, szóból a keret.
Csendje színezi át a teret.

Lőrinc (~~képében~~) ábrándozik

Hányszor elképzeltem lucskos öled,
hányszor bennünket, nevetve s hárman,
s hogy míg veled hentergek az ágyban,
ő messzebbről s csak titkon kiles,
mert épp mosdott a fürdőszobában;
most kagylójára lehelek lágyan,
majd benned és benne és köztetek,
mindketten szátokba vesztek,
s hogy reszket az ágyékom s a hátam,
hányszor elképzeltem hármasban az
izzást, egyszerre adva és kapva,
mintha megőrültem volna s tudnám,
a testek – mint remegő fényhullám,
sírok nevetve és fáj a gyönyör,
vagyok most közép és perem egy körön.

Diákdal

Kisbetűkből nő a fű
éber láng az élet
köztünk ami összefűz
még idegen még féllek

Ég a nyár zöld fény a fűz
és égi hulló percek
összeér a tűz a hűs
a végtelen tér perceg

Hogy taszít feszít belül
minden mi ide tévedt
csiklód vénuszos fölhevül
bár mindezek csak képek

Hadd lám miből kel fakad
a tér sötét üresség
fehéren izzó fény hasad
és a vers csak test-ék

Tárulsz csukódsz nyílsz bekapsz
zokogás a mélye
zuhanok és te is zuhansz
a halálba forgó éjbe

Élőiket temetik

Végül is minden, minden,
ami van, kioltódik hajlamaival.
Így válik (n)ővé a hasad, a hátad.
Múlásból születés támad.
A nevünk és arcunk körbefordul –
Közös fényt, rezgést kaptunk mi sorsul.
Lepedőként egy néma verset.
Rajta egymás tüzében a testek
Formát fognak s elomolnak.
Kéz kezet, haj hajat vadít, forgat,
Együtt a tegnap meg a holnap,
Azok jönnek, amik voltak.
Élőiket temetik a holtak.

A test sötét terét

Álmomban már megírtalak.
S minden bontatlan egész.
A test: szurokszín irkalap –
Belőle sejlik egy és
Más részlet: képek és recék.
Az alapja, hogy nincs alap,
Mert mindene éjbe vész.
Nincs vers, nincsenek szavak.
Kijózanító pillanat:
Előttem itt bomlik el, ég,
S belőle semmi nem marad.
Pár percig tán sejtelme még.
Valami el- vagy átszakadt.
Nézem a test sötét terét.

Szentmártoni János

Apám után (3)

Némi üresség, a megszokott,
s a mindvégig megszokhatatlan.
Szégyen, hogy anyám meg sem született,
s apám már temetem a dalban.

Bevallom, nem gondoltam át sosem,
vajon mi sülhet még ki ebből.
Írtam, hogy túléljem emlékeim
katarzisát, míg a dráma eldől.

Nem arról beszélek, hogy feledtem,
mit tett velünk apánk nyolcvannégyben.
Kiszenvedett, gondoltam, amúgy is.
Ki bír ki fele életet térden?

Börtön után összejártunk néha,
hozott krémest, gyümölcsöt, képeket.
S én magamba csomagoltam mindent,
mi addig évekig égetett.

Hát nem kérheted rajtam most számon,
átölelni őt hogy voltam képes,
versbe zárni közös élményeink,
s fölemelni az emlékeimhez,

és megfogni kihűlt kézfejét,
mikor a plafon-űrt fürkészte már,
s nem szaggatni kertjéből ki semmit,
ülni szótlan, mint ki vendégre vár.

Sírtam, igen, mindegy, kit sirattam,
őt-e vagy magamat – volt okom.
Mert akit koporsóban visznek,
annak ennyivel még tartozom.

Apám után (4)

Hogy kerül ide, az iszkázi határba
ez a kempingbiciklis ember,
amint komótosan karikázik a lemenő nap korongja felé,
s jobb válla fölött távoli templomocska fénylik?
Még jó, hogy nem fütyörészik – az már arcátlanság volna.
Csak a pedál ütemes nyöszörgését hallani.
A saját szememmel láttam, amint két hónappal ezelőtt
a szökőkút vízfátyla mögött elfüstölögtek földi porai.
„Annyi munkám van, ho-hó, hogy egy élet is kevés hozzá”
– mondogatta mindig, s legyintett nevetve. Legutóbb
a fészer szekrényében cipőit mutogatta: „Annyi cipőm
van, hogy egy élet is kevés elhordani őket” (legyintés,
nevetés). Igaza lett: egy hét múlva meghalt. Papucsban.
Soha nem panaszkodott. Orvoshoz se járt.
Csak miután szerelme elhagyta, romlásnak indult:
megöregedett, lerongyolódott. 98 éves anyja hiába
pörlekedett: „Adj magadra, az istenért! A gyerekeid,
unokáid ha meglátnak, elfordulnak az utcán!”
(legyintés, nevetés). Elment a kedve. Sehol nem találta.
Azért bütykölt mindig a házban, ház körül, kertben
– legutóbb tolóajtót a fürdőszobában. Sok mindent
gyűjtött: például a cipőket. Sokszor egészen értelmetlen
dolgokat. Annyi fát, hogy tucat boszorkányt
lehetne túlvilágra füstölni vele. De legfőképp:
órákat. Utána két maréknyi karóra, faliórák
garmadája maradt. Mintha minden pillanatban
és a lakás valamennyi szegletében tudni akarta volna:
mennyi az idő. Hogy mikor jár le végre. Mármint
az övé. Tavasszal még mindent elvetett: paprikát,
paradicsomot, répát, karalábét, „világraszóló” tökeit,
melyekkel obszcén mutatványokat rögtönzött mindig
– de az aratáshoz már mintha nem maradt volna kedve.
Úgy képzelem (így születnek a legendák, figyelem!):
vetett egy utolsó pillantást a kertre, majd betámolygott,
ágyára rogyott, s kezdetét vette a test elszámoltatása
= vagyis a végső pillantás után mint egy részeges,
kiégett kapitány, letámolygott a gépházba,
leállíttatni szíve motorját. A 72 évnyi lendülettől
ideig még működtek a gépek, egyre lassabban, egyre
csöndesebben… aztán már csak a hangtalan siklás
a nyílt vízen, a némaság, a szemkáprázató üresség…

És most tessék: itt biciklizik nekem az iszkázi határban,
apró templommal a vállán, abban a mackógatyában,
amiben a padlásból növő antennákat szerelte mindig,
a tejszínhab-tornyos kávékat hordta anyámnak ágyba
vasárnap reggeleken. Egyenesen a lebukó nap korongja
felé. Valamivel a föld felett. Ej, te csibész, te csibész,
bakonyi betyár, lidérces lókötő!

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Hosszabb-rövidebb szünetekkel, nagy kihagyásokkal s – no lám! – *rendszertelenül* közreadott jegyzeteim szövege *(textus)*, illetve szövete *(textum)* folytatásra várna. Úgy érzem azonban, hogy aránytévesztés kockázata nélkül az eddigi módon aligha folytathatnám: új munkába kell fognom (hogy igazat szóljak: ez már meg is történt), viszont a régi sem maradhat csak úgy félbe-szerbe. Mit tehet ilyenkor a *textor*? Mindenekelőtt nyomról nyomra végigvizsgálja az elkészült – akkora-amekkora – darabokat, közben ahol kell s ahogyan lehet, igazít rajtuk, végezetül pedig az egészet beszegi vagy legalább a szabadon maradt felvetőszálak végeit elköti s megcsomózza, hogy az ennek híján be nem fejezett, csak félbehagyott munka időnap előtt szét ne bomoljon. Az *időnap előtt*, mint határozó, egyben kétségeim halovány kifejezője is munkám tartósan időtálló voltára nézvést. Műveink javával – természetesen – az óhajtott öröklét elérhetetlenségén próbálunk kifogni. Adódik viszont számos olyan munka is, ami önmagában nem tekinthető végső célnak, mivel egy közbülső állapotot jelenít meg, illetve egy következőt készít elő. (Ilyen például, sok egyéb közt, a szántás, a vetés. Persze nem mindegy, milyen mélyen hasít az ekevas a földbe, mint amiképp a vetőmag minősége iránt sem lehetünk közömbösek. Térjünk vissza azonban ebből a merőben másfajta metafora-tartományból az eredetibe: a szálak elkötéséhez.) Minthogy jegyzeteim itt-ott bizonyos mértékig – no: elég lazán – holmi naplófélére is emlékeztetnek, esetünkben ez a művelet – mármint a szálak elkötése – valamiféle számvetés is kell, hogy legyen: számvetés a változásokról s a maradandóságokról, a veszteségekről s a gyarapodásokról. Ezek egy része velem vagy általam ment végbe, karnyújtásnyira, sőt testközelben, más részük ennél jóval távolabb, de mindenképp szemhatáron – az én szemhatáromon – belül.

Hol is kezdjem? Mivel is kezdjem? Talán azzal a változatlan ténnyel, hogy továbbra sem sikerült eljutnom az Óceánhoz; erre utaló esélyeim növekedését sem tapasztalom. Maradok hát a hajdani vályogvető gödör s az Óceán közötti út – mondjuk – harmadánál, vagy inkább tizedénél: a Tisza mellett. (Az ő vize bízvást eljut helyettem is odáig.)

Folytatnám egy kívülálló szemében aprónak s jelentéktelennek tetsző veszteséggel: a Szüleimtől rám maradt gerlék már nem kacagnak többé. Előbb egyikük

múlt ki csendben, majd néhány hónap elteltével a párja is követte. Pihekönnyű testük a földben nyugszik, lakóhelyüket azonban fönn hagytam a fán: valami szárnyas lény hátha beleköltözik. Eddig azonban sem angyal, sem madár, még csak egy árva veréb sem élt a kínálkozó lehetőséggel.

Barátok, ismerősök, derék, jó emberek távozása nehezíti a lelkem. Meghalt kedves, jó szomszédom, Muraközy János. Klárika, a felesége beköltözött Kecskemétre, az idősek otthonába, házukat pedig hamarosan megvette egy fiatal házaspár, született már egy kisleánykájuk is azóta. A túlsó soron rézsút szemben lakó Gál Józsi bácsi sem ingázik már tovább kismotorján vagy öreg Trabantján otthona és Fürdő utcai kertje között; elhunytával eggyel kevesebben maradtak a Földön a földet szerető emberek. Özvegyét lánya vitte magával Kecskemétre; nem tudom, vajon él-e még.

Poézisbeli első mesterem, pártfogóm és elindítóm, Kiss Tamás is visszaadta testét a földnek. Kilencvenéves korában verssel s előszóval még személyesen köszönthettem, rá bő egy esztendőre már búcsúztatnom kellett a mind jobban benépesülő debreceni Köztemetőben. Igazából csak az én magánügyem lenne, de ide talán leírhatom: egészen apátlan az Ő távoztakor lettem.

Szívemhez közeli pályatársak, barátaim tűntek át a múlt idő áttörhetetlen falain túlra. Tűntek át? Harcoltak, küszködtek, többmenetes mérkőzést vívtak az újra meg újra támadó halálos betegséggel, mígnem alul kellett maradniuk. Körmendi Lajos. Lázár Ervin. Nagy Gáspár. Bella István. Ervin meg én egyazon esztendőben születtünk, a többiek mind fiatalabbak voltak, s most már azok is maradnak mindig. Lajos több volt, mint költő, író (meg műfordító, irodalomszervező, újságíró – soroljam-e tovább?): a kézzel-karral elérhető kisebb s az anyanyelv pántjaival összefogható tágabb közösségért égett és munkálkodott élete utolsó percéig, örökös emlékeztetőül: központ nem mindig s nem mindenben egy nagyváros, *a* főváros – Karcag s Berekfürdő is lehet olykor a kerek világ közepe. Ervinnel míg élt, ritkán találkozhattam, sokkalta ritkábban, mint szerettem volna. Egykori iskolája előtt – legkisebbik lányunkhoz Szekszárdra elutazgatván – gyakrabban végigballagok. Bíznom kell benne, hogy a Négyszögletű Kerek Erdő tündéri rengetegén túl a lélek s önérzet sebeit érintve gyógyító embermeséit is szívéhez emeli a még olvasó utókor. Nagy Gáspárt épp a *Forrás* tavaly márciusi számában búcsúztattam; nem hinném, hogy meg kellene másítanom az ott elmondottakat. Egy valamivel azonban ki kell egészítenem. Verseken és prózai alkotásokon túl, művek és magatartás példáján – s annyi mindenen – kívül még egy fontos örökséget hagyott maga után: azt a kiváló csapatot, amelynek hű tagjai az irodalmi és zenei műsorok minőségét szavatolják azóta is a Magyar Katolikus Rádióban. Bella Pista halála (hiába voltam búcsúztatóinak egyike Farkasréten) számomra továbbra is hihetetlen, valószínűtlen és – nincs rá jobb szó – ideiglenes. S noha szívből írtam s mondtam, búcsúszavaim is szinte idegenek. Bennem utolsó együttutazásunk képei rögzültek s játszódnak le újra meg újra. A repülőút. Megérkezésünk a távoli Szibériába, legközelebbi nyelvrokonaink földjére. (Földjére? Kié az a föld?...) A tanácskozás finn, észt, lapp, magyar, mordvin, mari, komi, udmurt, hanti, manysi, nyenyec, indián, francia, orosz, amerikai résztvevői. Jeremej Ajpin hanti író nyitó szavai: „...

mert finnugor nyelvű ember találta fel a C-vitamint... meg azt a szerszámot is, amivel a világ költői ma a verseiket írják: a *golyóstollat... s az adattárolás és kapcsolatteremtés legkorszerűbb eszközét: a számítógépet...“* Jó volt akkor és ott magyarnak lenni. Igaz-e, Pista? Jó volt hajózni a széles és kanyargós Irtis folyón, a végeláthatatlan erdők, homokpados partok között, halványkék mellékágak hálószemei között. Csendesen dörmögő hangodat hallom a Diesel-motor dohogása mögül, a hajótest hasította hullámok surrogásán és loccsanásain túlról, az Urálon túlról, mindenen túlról, az öröklét ismeretlen túloldaláról. Hajdan a Göncöl mind a hét csillagára jutott belőlünk egy-egy. Mostanra hárman maradtunk. Sötétedik. S hogy a sötétedés a távoli keleti láthatár felől is elküldje fekete híreit-jeleit hozzám: meghalt rég nem látott barátom, a sokoldalú, kiváló iparművész, a népélet s a hagyományos népi kézművesség jeles kutatója, feltámasztója és folytatója, Kazakföld s a kazak nép nagyszerű fia: Sokpar-uli Derkembáj mester. Tehetségét, több szakterületre kiterjedő jártasságát annak idején a Kecskeméti Zománcművészeti Alkotóműhely munkatársai is megcsodálhatták. Jómagam ezenfelül még azon ámuldoztam, mennyire otthonosan mozog népe szellemi hagyományainak rengetegében: ontotta magából a nyelvtörő mondókákat, találós kérdéseket, tréfás történeteket; váltig sajnálom, hogy váratlan hazautazása miatt ezeket már nem tudtam lejegyezgetni tőle. Annak az esztendőnek, 1989-nek az őszén még egy alkalommal találkozhattunk az ő szülőföldjén. Azóta egyetlenegyszer sem. Egy maga készítette, ezüstszálakkal kivert *ajbaltát* s egy karcolt-nyomott díszítésű, barnára füstölt bőrkulacsot adott nekem ajándékba; szomorú vagyok, hogy hátralévő időmben őhelyette már csak ezeket láthatom. Kerek tíz évvel volt fiatalabb nálam, így a távolkeleti naptár szerint a kutya évében látta meg a napvilágot, s öt fordulóval később, a kutya évében is távozott. Ebből, gondolom, könnyűszerrel kiszámítható, hogy mindössze hatvan esztendeig tartott az élete.

Az egyre ereszkedő sötétedésbe újonnan született kicsi emberek hoznak időről időre új világosságot, a másokéi meg a magunkéi egyaránt. Utóbbiakról szólván természetesen az unokákra gondolok. Két éven belül ketten is születtek. Ádám fiamék kislánya, Gyöngyvirág március másodikán tölti be a két esztendőt, Borsi lányomék kisfia, Boldizsár még csak az imént: október 28-án született, alig múlt 3 hónapos. Velük együtt ötre szaporodott az unokák száma, de már reménykedünk a hatodikban is. (Gondok, bajok meg aggodalmak? Hogy is ne volnának. De azokat most ne emlegessük.)

A gyarapodási oldalhoz sorolható az elmúlt néhány évben megjelent négy kötetem is. Közülük ugyan egyet mondhatok csak igazán újnak (a másik három: válogatás, illetve összegzés), szégyellnivalóm azonban talán így sincs miattuk. Három éve megkaptam a *díjat* is. Minek is tagadnám: örültem neki. Ráadásul a legjobbkor jött – tartozásaink jelentős részét letudhattuk belőle, valamennyi még a gyerekeknek is jutott. (Anyám-Apám ha megérhette volna...) Barátok, ismerősök és ismeretlenek sokasága gratulált élőszóban, levélben, telefonon és SMS-üzenetben, ezenfelül a közfigyelem is hirtelen fölélénkült irántam. Jómagam kissé gyanakodva, összevont szemöldökkel figyeltem befelé: vajon mi kárt tesz bennem a megnövekedett népszerűség? Aztán úgy-ahogy megnyu-

godtam: a lassú vénülésen kívül egyelőre nem észlelek számottevő változást személyiségem mélyrétegeiben. S ha már a vénülés szóba került: tavalyelőtt sikerült túljutnom a hetvenediken is. Régóta tudom, hogy az életkor nem erény s nem érdem, így az emberek – hozzám tartozók, barátok, ismerősök és ismeretlenek – akkor (is) megtapasztalt őszinte szeretetét érdemeimen felüli ajándékként fogadtam el.

Miközben ezeket a betűsorokat a Tiszakécske Város Önkormányzatától élethossziglani használatra ajándékul kapott hordozható számítógép ölén – vagy költőileg: kebelén – (mindkettő: *lap*) elhelyezett klaviatúra igénybevételével lassacskán lepötyögtetem, majd a készülék felhajtható fedele *(top)* belső feléről arcomba világló képernyőn tűnődve szemügyre veszem, óhatatlanul elfog a kétség: ugyan tartozik-e valakire, bárkire mindaz, amit egyéb tennivalóimtól elorzott perceim-óráim során itt papírra vetek? Egyáltalán: van-e értelme mások elé tárni magánügyeimet és magánérzelmeimet, életem közérdekűnek aligha nevezhető apróbb-nagyobb eseményeit? Vagy akár az emberrel megtetézett világról kialakuló véleményemet? Na jó: odáig rendben van, hogy tisztázás, emlékez(tet)és vagy akármi végett magamnak ezt-azt leírogatok. De kiadni a kezem alól? Kinek fontos? Kinek érdekes? Kinek használ? *Megy-e általuk a világ elébb?* Másfelől viszont: valóban az-e a dolgom, hogy a világ előmenetelén munkálkodjam? Hová visz, merre tart ez az *előre*? Hisz ami idáig megmutatkozott belőle, nemigen ad okot a derűlátásra, sem a megnyugvásra. Akkor meg mivégre az igyekezet? Nem járnék-e jobban, ha csak úgy csendesen, jókedvemből elszöszmötölnék a kezem ügyében található, általam is hozzáférhető számos anyaggal: fával, fűzvesszővel, fahánccsal, bőrrel, kővel, vassal – és igen, persze: a szavakkal is –, nem töprengvén rajta egyetlen percig sem, van-e haszna, van-e értelme az egésznek, vagy nincsen? Kérdezi-e a rigó, a pacsirta meg a nádi poszáta, hogy kinek tetszik, kinek nem tetszik az éneke? S a fülemülének, mielőtt megszólal (vagy akár szólás közben), támadnak-e bölcseleti aggályai, erkölcsi, hitbeli, esetleg politikai meggondolásból fakadó kételyei? (Odáig már nem is merészkedem, hogy feltegyem a kérdést: kettőnk – mármint a madár meg magam – közül vajon melyikünk él *reászabottan* teljesebb életet?)

E kérdéskör mocsaras mélyei iránt valóban nem érdemes beljebb lábolni. Sőt be kell látnom, hogy a kérdezés, a dolgok örökös faggatása már önmagában is kockázatos: egyik pillanatról a másikra szinte észrevétlenül téved lápvidékre az ember. Lám: helyben is vagyunk! Jegyzeteim egy korábbi fejezetében éppenséggel a kérdésfeltevések fontosságáról elmélkedtem, arról, hogy ha a választ nem tudjuk is megadni, legalább a kérdést tegyük fel. S – ha tetszik, ha nem – itt már szembe is találkozom tulajdon magammal, szinte homlokütközésig. Bennem van hát a hiba, a működés zavara? Avagy mindez már eleve a *szakma* természetéből adódik? Az írói mesterség, az írói *állapot* ki-kiújuló kínos ambivalenciájából? Hiszen egy szobor többnyire akkor lesz tökéletesen kész, ha körös-körül megfaragják. De vajon körülfaragható-e az igazság? Nem járunk-e úgy vele, mint a farönköt faragó egyszeri székely, akinek a munkája célját firtató kérdésre adott első válasza az volt, hogy mestergerenda, aztán mind alább- és alábbadván, a

kocsirúdon, kapanyélen s kásakavarón keresztül eljutott végül a fogpiszkálóig. „Hacsak el nem szúrom" – fűzte hozzá. Küszködünk, vesződünk szánalmas kis fogpiszkáló-igazságainkért, igazságszilánkokért, s közben eszünkbe sem jut: hátha a szétfaragott farönk helyén heverő nagy halomnyi forgácsot kellene feltúrni s megvallatni, hogy az igazság csonka, de talán még azonosítható darabjaira itt-ott ráakadjunk.

Nem jobb lett volna egészben meghagyni azt a rönköt? Esetleg lábon, ki sem vágva? Ez a tétova felismerés azonban – mint ahogy a feltételes módú megfogalmazásból kitetszik – már mit sem változtat a dolgok valódi állásán.

A szövet beszegve, ám a munka befejezetlen. Mindenesetre a fenti – eddigi – címen egyelőre

(vége).

Tiszakécske, 2008 februárjában

Ryszard Kapuściński

Lapidárium VI.

(5. rész)

Részletek az Edwin Bendykkel folytatott beszélgetésből

Edwin Bendyk: *Miért érdemes olvasni Hérodotoszt?*

Ryszard Kapuściński: – Hérodotosz egészen különleges személyiség, különleges elme volt, aki nagyszabású, mai napig érvényes antropológiai, kulturális világképet alkotott. A görögöknek akkoriban – a Kr. e. V. században – nem volt közös államuk, megszámlálhatatlanul sok, önálló berendezkedésű városban éltek, s ezek egy része állandó konfliktusban állt egymással. És akkor egyszer csak hihetetlen dolgot hajtottak végre: egy pillanatra egyesítették erejüket, hogy szembeszállhassanak a perzsákkal. Hérodotosz ráérzett e pillanat különlegességére, hiszen a görögök nem sokkal később már belemerültek a tragikus, véres, harminc évig tartó peloponnészoszi háborúba.

Ez már Thuküdidész felségterülete, akit számos történész többre tart Hérodotosznál.

– Thuküdidész nagy történész, de provinciális gondolkodó volt. Könyvében egymással marakodó görögök helyi polgárháborúját írja le. Hérodotosz zsenialitása és kivételessége viszont abban rejlik, hogy bár a szétdaraboltság kultúrájából származott, ő volt az első globalista, az első gondolkodó, aki globális kategóriákban, vagyis az akkori gondolkodás számára hozzáférhető világ teljességének nézőpontjából szemlélte a valóságot. A görögök a filozófia területén már kidolgozták víziójukat az ember belső világára vonatkozóan csakúgy, mint a világ teremtésére vonatkozóan, Hérodotosz viszont megalkotta az első antropológiai világképet.

Hérodotosz tisztában van azzal, hogy bolygónk számos egyenjogú kultúrából tevődik össze. Szembeszáll azzal, a görögök közt általánosan elterjedt nézettel, miszerint csak a görög kultúra számít, ami azon kívül van: *barbaros*. Nagy történeti műve, *A görög–perzsa háború* lerombolja a görögök kulturális egyeduralmával kapcsolatos mítoszt. Ez a könyv a görögöknek íródott, azt akarja nekik megmutatni, hogy sok kultúra létezik. Hérodotosz elsőként mutatta meg a világot a kulturális sokszínűség nézőpontjából.

Történészként Hérodotosz annak a XX. században a francia Annales iskola által elterjesztett történészi szemléletmódnak az előfutára, amely elvetette a történelem kizárólag politikai események alapján történő bemutatásának elvét. Az igazi történelem a világ, a kultúrák története.

Hérodotoszt én bizonyos értelemben Huntington előfutárának is tartom, amennyiben bemutatja, hogy a kultúrák sokasága mindig konfliktusokkal jár együtt.

– Hérodotosznál az az érdekes, hogy miközben látja a konfliktusok forrásait, azzal is tisztában van, hogy nem ismerhetjük meg saját kultúránkat, ha más kultúrákat nem ismerünk. Ez az a bizonyos, ki nem mondott, de a szövegből világosan következő tükörelmélet: saját kultúránk visszatükröződik más kultúrákban, s igazán csak ekkor lesz számunkra érthető. A másfajta kultúra tükör, amelyben visszatükröződünk, amelyben megláthatjuk valódi arcunkat. Hérodotosz abban nagy, abban felfedező módon korszerű, hogy a világ kulturális sokszínűségében látja minden egyes kultúra létezésének feltételét. Ráadásul Hérodotosz, a maga multikulturális gondolkodásával, nyitott emberként viselkedik: meg akarja ismerni mások kultúráját. Útnak indul, vándorol, nyomoz, anyagot gyűjt, embereket hallgat meg, írott feljegyzéseket olvas. Lejegyzi benyomásait, nézelődik, véleményt mond.

Itt én bizonyos problémát látok. Hérodotosz utazik, nézelődik, leírja a látottakat. De lehet-e ezeket leírni tisztán, világnézeti befolyások nélkül? Amikor Egyiptomban van, arról ír, mennyire más ott minden, más a földrajz, másmilyen a föld, így aztán az emberek is másként viselkednek, mint Görögországban, például az utcán esznek, és otthon ürítenek. Hiszen ő ezt nem láthatta, hogyan értelmezzük hát az ilyen bemutatást?

– Ahhoz, hogy megértsünk egy másik kultúrát, tudom ezt saját magamról, legjobb, ha kontrasztos fényben vizsgáljuk. Az olvasót legjobban az összehasonlítás ragadja meg, az, hogy mi ezt így csináljuk, ők pedig másként. Ilyen esetben könnyebb megérteni a másságot, mert saját tapasztalatainkhoz viszonyítjuk. És ne feledkezzünk meg annak a kornak a kulturális közegéről se! Hérodotosz könyve először elbeszélt mű volt, akkoriban ugyanis még az orális, vagyis szóbeli úton terjesztett kultúra uralkodott. El kell tehát képzelnünk Hérodotosz helyzetét, amint hallgatóságával találkozik. Amikor az emberekhez beszél, két dolgot kell figyelembe vennie. Először is: fel kell keltenie a hallgatók kíváncsiságát, hiszen belépti díjat fizetnek, s a szerző ebből él. Ha a hallgatók szétszélednek, nem lesz, aki fizessen, a szónoknak tehát az a dolga, hogy fölkeltse a hallgatók érdeklődését, a helyükön tartsa őket.

Másodszor: a szerző egyfolytában figyeli a hallgatóság reagálását, s ennek megfelelően változtatja elbeszélése tartalmát. Belekezd valamibe, aztán visszakozik: nem, nem, nem is így történt. Ha azt látja, hogy az emberek nem hiszik el neki, hogy elefánt nagyságú hangyákkal találkozott, ha bekiabálnak neki, hogy ez képtelenség, elkezdi szépíteni a dolgot, megváltoztatja, relativizálja, amit korábban mondott. Egyfolytában párbeszéd zajlik közte és a közönség között, s Hérodotosz könyve ilyen párbeszéd terméke. Valószínűleg később írta meg az egészet, amikor időskorában letelepedett Thurioiban, ám annak a helyzetnek a szerkezete és hangulata, amelyben Hérodotosz bemutatta a közönségnek a maga történeteit, megőrződött a történeti könyvekben. Az én szememben Hérodotosz az első riporter, és a riportnak nevezett irodalmi műfaj megteremtője. Történeteinek erősségét éppen a riportjelleg adja, amelynek lényege a tapasztalatok valódisága, autentikus volta. Hérodotosz bármikor kijelenthette: én jártam ott! Szövege

megbízhatóságát egyébként azzal igyekszik pontosan dokumentálni, hogy leírja utazásainak körülményeit, a látott, hallott benyomásokat.

Amikor visszatér soron következő útjáról, találkozik hallgatóságával, hogy elmesélje, mit látott. Mesélés közben két kulcsot alkalmaz. Először is leírja az akkor ismert egész világot, amelyet úgy képzeltek el, mint a hatalmas Okeanosz által körülvett lapos, kerek tányért. Hérodotosznak pedig az volt a törekvése, hogy személyesen ismerje meg és mutassa be ezt a világot.

A másik történelemfilozófiai kulcs lényege az, hogy Hérodotosz bemutatja, miként növekedett a perzsák hatalma, s az egész történetet a csúcspontot jelentő nagy perzsa–görög háború felé vezeti. Látjuk, hogyan növekszik a perzsák által birtokolt területek nagysága. Aztán egyszer csak Perzsia, amely már az egész világot a magáénak tudhatja, összecsap a pici Görögországgal, és veszít. Így növeli Hérodotosz a görög győzelem rangját. Bemutatja, hogy itt nem holmi kis csetepatéról volt szó, Görögország a világ legnagyobb hatalmát, egyszerűen az egész világot győzte le. A görög fegyverek dicsőségét a legmagasabbra emeli.

Meg a görög szabadság- és demokráciaeszmét is…

– Hérodotosz már nagy műve első mondatában fölteszi az alapkérdést, azt akarja megtudni, az izgatja, hogy mik voltak a háború kitörésének okai, miért is harcoltak egymással a perzsák és a görögök? Amikor történeti könyveit, vagyis kutatásai eredményeit írja, már véget ért a nagy háború, de az emberek emlékezetében még ott él. Olyasmi ez, mintha manapság valaki a második világháború történetét írná. Hérodotosz tanúk, dokumentumok, jelek, nyomok után kutat. Végül eljut az általa megfogalmazott híres magyarázathoz: a háború a diktatúra és a demokrácia konfliktusából származott, az összecsapás sorsát pedig nem anyagi természetű tényező pecsételte meg. A győzelem kulcsa a szabadság és a demokrácia volt.

Ne feledjük azonban, hogy a kulturális sokszínűséget hirdető Hérodotosz rendkívül igazságos. Nagy tisztelettel viseltetik a perzsák iránt, hangsúlyozza érdemeiket, nagyszerű szervezettségüket, nagy harci kedvüket. Sok pozitívumot lát bennük. Azon töpreng, hogy mi is történt itt? A választ abban találja meg, hogy a szabadság és a demokrácia az ember és a társadalom legdrágább kincse, egyúttal hatalmas erő is, amely képessé teszi az embert a legválságosabb helyzetek megoldására, a sokkal erősebb ellenfél legyőzésére is.

Amikor az előbb Hérodotoszról mint a Huntington-féle, a civilizációs konfliktusra vonatkozó elmélet előfutáráról kérdeztem, azért tettem, mert a hérodotoszi mű első lapjaitól kezdve érlelődik Ázsia és Európa elkerülhetetlen összecsapása. Ez a konfliktus mintegy be van kódolva a történelembe, jelen van már a mitológiai időktől kezdve, azóta, hogy elrabolták Iót és Európét.

– Hérodotosz tisztában van ezzel, csakhogy ő ezt a konfliktust nem civilizációk összecsapásaként, hanem rendszerek konfrontációjaként, különféle politikai berendezkedések, s ily módon nagyon különböző, a rendszerek által meghatározott magatartásformák összecsapásaként kezeli. Könyvében világosan látszik, hogy a konfliktus forrása itt nem a vallás és nem is a kultúra *sensu stricto.* A konf-

liktus forrása a diktatórikus hatalom és a Hérodotosznál szinonimaként használt szabadság és demokrácia harca.

Hérodotosz görög létére nem volt rasszista, épp ellenkezőleg, szembeszállt a görögök között eléggé általános fajgyűlölettel. Nagyszerű képet fest például az egyiptomi civilizációról, s így szól a görögökhöz: azt hiszitek, hogy ti találtátok föl azt a sok istent, pedig az egyiptomiakhoz képest semmik vagytok. Határozottan érezzük, amint Hérodotosz vitatkozik hallgatóságával, igyekszik eloszlatni az előítéleteket s az ezekre támaszkodó kulturális sztereotípiákat. Mi több, rámutat arra, hogy a görög civilizáció forrásai Keleten fakadnak, hogy ez a civilizáció Ázsiából és Afrikából érkezett.

Ne feledkezzünk meg emellett Hérodotosz származásáról se, hiszen nem athéni volt, hanem határvidéki. Valószínűleg nem is kizárólag görög vér csörgedezett ereiben – a feltevések szerint édesapja a Halikarnasszosz környékéről, egy perzsák által leigázott kolóniában élő kara nemzetségből származott. A görögök, akik már évtizedek, sőt évszázadok óta éltek ezekben a kolóniákban, szép lassan összekeveredtek. Hérodotosz tehát tipikus határvidéki keverék, s ez megóvja őt a fanatizmustól, az egyoldalúságtól. A kortárs irodalom olyan alakjaihoz hasonlíthatjuk, mint amilyen például Salman Rushdie. A meghatározó gyökerek hiánya lehetővé teszi, hogy a valóságot kicsit oldalról, másként, tágabb perspektívából szemlélje. Engem egyenesen elbűvöl Hérodotoszban az, hogy úgy írt háborúról szóló könyvet, hogy abban nem esik szó gyűlöletről, arroganciáról, az ellenség megvetéséről.

A háborús mészárlások objektivitásra törekvő leírása már-már hűvösen tartózkodó.

– A gyilkolás azokban az időkben a kultúra része, teljesen normális dolog volt. Igaz, a holokauszt után nehéz volna ebben különlegességet látni. Ne feledjük, hogy a csaták rendkívül kegyetlenek voltak ugyan, de nem követeltek olyan mérhetetlenül sok áldozatot, mint korunk szőnyegbombázásai. Még amikor a görögök egymással csatáztak is, egy-egy város bevétele után vagy kiirtották a teljes lakosságot, vagy csak a férfiakat öldösték le, a nőket és gyerekeket pedig rabszolgának adták el. Mindez egy szertartás része volt, amely nem keltett különösebb érzelmeket. Senki sem emelte fel a szavát, ha valahol vérengzés történt.

Hérodotosz mintegy megerősíti a hérakleitoszi állítást, miszerint mindennek atyja a háború, amely természetes szertartásnak számít.

– A háborúk azon túl, hogy rendkívül kegyetlenek voltak, egyúttal állandóan léteztek, és változatlanul tartanak. Szinte minden városállam háborúban áll egy másikkal, vagy éppen pillanatnyi szövetséget kötnek egymással. Állandó mozgásban vannak az összecsapások, szövetségek, árulások, egy pillanatig sem lehet elbambulni, elaludni. Az egyik ok kétségtelenül a termőföld hiánya volt.

Görögország nagyon szegény volt.

– Nyomor, éhínség, aszály, földrengés, árvíz sújtotta az országot, nagyon védtelen volt a természeti erőkkel szemben. Éppen ezért minden darabka föld, amelybe valamit el lehetett vetni, amelybe szőlőt vagy olajfát lehetett ültetni, óri-

ási érték volt. Ezért folytak ott állandó határvillongások, földért indított háborúk. Mindezt nem szabad elfelejtenünk, mert csak így érthetjük meg a Hérodotosz által leírt helyzet különlegességét – azt, hogy a görögök képesek voltak néhány évre abbahagyni a viszálykodást, s közös erővel szálltak szembe a perzsákkal. Igaz, ez a kép sem volt teljesen ideális, mert a Xerxész ellen folyó háborúnak voltak olyan mozzanatai, amikor számos görög város a perzsák oldalán harcolt az athéniak és azok legközelebbi szövetségesei ellen.

Ön nagyon racionális okokat sorolt fel az ókori háborúskodásokat illetően. Hérodotosznál azonban a Kroiszosz és Kürosz között lezajlott híres beszélgetésben a háborúval kapcsolatban másfajta szemlélettel is találkozunk. „S mindennek oka a hellének istene, aki engem béke helyett háborúra biztatott. Hiszen nincs olyan ostoba, aki a háborút választaná a béke helyett. Mert az egyikben a fiúk temetik el atyáikat, a másikban az atyák a fiaikat." Vagyis azt látjuk, hogy már az ókori emberek is ráébredtek a véres öldöklések értelmetlenségére, ám azokat a sors akaratának tartották, amellyel nem lehet szembeszállni. A sors döntéseinek ez a fatalista felfogása Hérodotosz művének minden lapjából kiolvasható.

– Igen, a görög gondolkodás jellemző tulajdonsága az, hogy mindenki, még az istenek is, ki vannak téve a sors akaratának, az egész görög tragédia ebből a meggyőződésből származik.

Ez a meggyőződés aztán egészen perverz módon jelentkezik ott, ahol Hérodotosz arról ír, miként próbálják megvásárolni a kedvező delphoi jóslatot.

– Ez még mindig az a kor, amikor a jóslás közvetlen hatást gyakorol nemcsak a gondolkodásra, de a döntésekre is. A jóslat üzenete alapján indítanak vagy szakítanak félbe egy-egy háborút. Hérodotosznál még olyan mentalitással van dolgunk, amely a nagy filozófiai iskolák által kialakított racionális világlátás és az irracionális gondolkodás határán egyensúlyoz. Az emberi értelem két világ között mozog, a között, amit az ember maga képes megtenni, ami az ő vívmánya, mint például a demokrácia, és a felsőbb hatalmak beavatkozása között, amely hatalmaknak engedelmeskednie kell. Ha az isteni ítéleteket nem lehet kikerülni, nem lehet kijátszani, akkor ezek fogják az eseményeket eldönteni.

Az a benyomásom, hogy nagymértékben Homérosz áldozatai vagyunk, aki a görög civilizáció legelején tökéletes, a legmagasabb művészi és intellektuális színvonalat képviselő művet alkotott. Mindeközben, hogy csak Pierre Vidal-Naquet ókorkutatóra hivatkozzunk, a görög civilizáció nemcsak Homérosz, hanem a későbbi Hérodotosz idejében is még mindig a vadság állapotának határán leledzett. A homéroszi tökély és a lüktető vadság közötti kontraszt elbűvöli az embert, de azt a kérdést is fölveti, hogy mi, mai emberek vajon meszszire távolodtunk-e a két és fél ezer évvel ezelőtti görögöktől?

– Nem nagyon, nem bizony. Ez az egyik olyan, emberrel kapcsolatos rejtély, amelyet a filozófia háromezer év óta nem tud megoldani, és nem is old meg. Minden összekeveredett bennünk. Az adott történelmi pillanattól, a körülményektől, a környezettől, az uralkodó ideológiától függően leszünk ilyenek vagy olyanok. Az egyes emberben potenciálisan minden lehetőség megvan, s a különböző körülmények fogják eldönteni, milyenek leszünk. Ráadásul – ez banális

megjegyzés – másmilyenek vagyunk különálló egyénként és mások a társadalom tagjaként. Egyénenként okosabbak, tömegként sokkal ostobábbak és jóval veszedelmesebbek vagyunk. Közben azonban mindvégig ugyanazok az emberek vagyunk. Okos emberek, ha összegyűlnek, cselekedhetnek ostobán, amiként jó emberek is viselkedhetnek kegyetlenül, ha tömegbe verődnek. Az emberben minden együtt van, és ez ugyanígy volt azoknál a régi görögöknél is. Arra, hogy a körülmények mit váltanak ki belőlünk, nincs befolyásunk. Azt a Moirák döntik el, mi csupán vak eszközök vagyunk a kezükben.

Ha már Kroiszoszt említettük, álljunk meg egy másik jelenetnél, ezúttal a közte és Szolón közt a boldogságról lezajlott híres párbeszédnél. A különböző boldogságelképzelések archetípusával van itt dolgunk. Kroiszosz, mint korunk bármely újgazdagja, azt mondja, gazdagodni kell, mert ez tesz boldoggá. Szolón jóval szubtilisebb meghatározását adja a boldogságnak, nála nem az anyagi helyzet játssza a főszerepet. Ön, aki megismerte a világot, s leggyakrabban igen nyomorúságos országokban járt, utazásai során találkozott boldog emberekkel?

– Ó, igen! Hogyne! Nem is kevéssel! Azoknak az embereknek van néhány fontos tulajdonságuk. Nagyon nyitottak a boldogságra, örülni tudnak a legapróbb dolgoknak is, egy hangulatváltozásnak, a másik ember mosolyának. Ugyanakkor óriási méltóságérzet van bennük, amelyet az arrogáns nyugati világ képtelen felfogni. Nagyon könnyű őket megsérteni, megbántani. És még ha nem mutatják is, megőrzik emlékezetükben a sértést. Ehhez társul egy másik tulajdonság, amelyet a nyugati ember már elveszített – a családi, törzsi összetartozás rendkívül erős érzése. Az ember alapvetően egy népesebb közösség, legáltalánosabban fogalmazva egy család tagjaként létezik. Ám a család fogalma ott összehasonlíthatatlanul tágabb, mint nálunk. A család klánná bővül, több klán pedig törzset alkot. Ezek a kapcsolatok azért annyira erősek, mert az ember azok között a borzalmas körülmények között individuumként, különálló személyként halálra van ítélve. Csak valamely közösség tagjaként képes életben maradni. A közösséghez tartozás alapvető létfeltétel. Végül fontos jellemzője az ottani emberek gondolkodásának, hogy erősen hisznek valamilyen felsőbb létezésben, valamiben, ami más, ami több, mint a mindennapi lét. A mindennapi tapasztalat nem minden, a mögött van még valami, ami hatással van rájuk, irányítja őket, dönt róluk. A földi élet pusztán a közvetlen tapasztalatok perspektívájából nézve elképzelhetetlen a számukra, szükségük van a másik dimenzióra is, amely rendkívül fontos és oszthatatlan dolog. Ilyen értelemben a mi nyugati racionalizmusunk, pragmatizmusunk nagyon idegen attól a gondolkodástól.

Hérodotosznak elsősorban az az érdeme, hogy arra tanít minket, hogyan közelítsünk egy másik kultúrához. Fontos eszköze lehet ennek a szokások megfigyelése, lejegyzése. A szokások jelentik a kulcsot egy másik kultúra megismeréséhez.

És egyáltalán nem mond ítéletet ezek fölött a szokások fölött.

– Nem, csupán számba veszi azokat, s ebben rejlik Hérodotosz humanizmusfelfogása. Nekünk, embereknek nem az a dolgunk, hogy ítélkezzünk, hanem az, hogy megismerjünk. Ez az ő humanista receptje a másik ember megismeréséhez.

Hérodotosz nem rangsorol, nem mondja, hogy ezek jobbak, azok meg roszszabbak. Azt mutatja meg, hogy egyszerűen csak mások. Ezt a szemléletmódot majd 1912-ben ismétli meg Bronisław Malinowski az egyik írásában, amelyben azt bizonyítja, hogy nincsenek alacsonyabb rendű és magasabb rendű kultúrák, csak különböző kultúrák vannak. Minden kultúrának megvan a maga belső, autonóm logikája. Malinowski elméletét forradalminak tartották, pedig már Hérodotosznál is jelen van.

Térjünk azonban vissza Hérodotoszhoz, akinél a nagyon modern gondolkodás a tudomány előtti gondolkodásmóddal ütközik, és álljunk meg egy pillanatra az egyik egyiptomi jelenetnél. Nos, egy görög krónikás azzal dicsekszik, hogy tizenkét nemzedékig visszavezetve az istenektől származik. Az egyiptomi papok kinevetik ezért, s rámutatnak, hogy az ő genealógiájuk több száz nemzedéknyire nyúlik vissza. Ez a jelenet nem vet különösebben jó fényt a görögök időmúlással kapcsolatos elképzeléseire.

– Számos kutató nem tartja véletlennek, hogy a görögök, akik annyi nagyszerű filozófust, remek drámaírót, zseniális költőt adtak a világnak, csupán három igazi történetírót mondhatnak magukénak: Hérodotoszt, Thuküdidészt és Xenophónt. Ebből arra következtethetnénk, hogy a történetiségnek, az idő múlásának fogalma akkoriban nem különösebben foglalkoztatta az emberi elméket. Csakhogy hasonló helyzettel találkozunk a hinduizmusban is, ahol az idő nem létező fogalom. Csupán a születések és elmúlások ismétlődő ciklusa, az örökös visszatérés fogalma létezik. Állandóan mozgó, de nem fejlődő pontban létezünk.

A mi mai időfelfogásunk nagyon fiatal fogalom, és számos tényező, többek között a technológiai fejlődés, a társadalmi szerveződés módja befolyásolja. Ha azonban Kína vagy Babilon történelmét nézzük, olyan több évszázadon át tartó korszakokkal találkozunk, amelyekben semmi sem történt, amelyekben semmiféle említésre méltó eseményt nem jegyeztek föl. Egészen másfajta gondolkodásról van itt szó, és éppen az időfelfogás és a társadalmi szerveződés terén változott legtöbbet az emberi gondolkodás. Egészen másként látja ugyanis a világot és az emberi létet a vérségi kötelékeken alapuló társadalom tagja, és másként az érdekérvényesítésen alapuló modern társadalom tagja.

Mikor következik be a cezúra? Ha Marco Polo A világ leírása *című művét olvasom, amely pedig kronológiai szempontból közelebb áll hozzánk, mai emberekhez, mint az ókori Görögországhoz, úgy érzem, hogy gondolkodása mégis inkább Hérodotoszéval rokon.*

– A XVI. században kezdődött a változás. Marco Polo minden bizonnyal közelebb áll még Hérodotoszhoz. Genovából származott, olyan városállamból, amelyben a fejlődés záloga, ahogyan a görög városoknál is, a Földközi-tenger volt.

Hérodotosz műve a szabadságot és a demokráciát dicsőíti. Lehetséges volna, hogy Francis Fukuyama elméletének megerősítését keressük benne, nevezetesen, hogy a demokrácia véget vet a politikai rendszerek fejlődésének, és előbb vagy utóbb az egész világon uralkodóvá válik? Vagy talán inkább azt az üzenetet hordozza, hogy a demokrácia és a szabadság fenntartása érdekében állandó harcot kell folytatni?

– Ez a kérdés azért bonyolult, azért nem egyértelmű, mert posztmodern korunk fejlődésével egyenes arányban tudatosul bennünk, hogy a demokrácia válságba jutott. A demokrácia már nem tiszta jelenség. Annyi eltévelyedést, hamisságot, zavarkeltést, ravaszkodást tapasztalunk, hogy felvetődik a kérdés: beszélhetünk-e még olyan demokráciáról, amelyet mindannyian óhajtanánk? Régebben nem volt vita – egyik oldalon volt a zsarnokság vagy a totalitarizmus, a másik oldalon a demokrácia és a szabadság. Sem az egyik, sem a másik oldal meghatározása nem jelentett gondot.

A XX. század második felében jelennek meg a kérdőjelek. Attól kezdve, hogy a történelem színpadára lép a harmadik világ a maga sokszínűségével, s ezzel együtt a fejlett országokban forradalmi változás következik be az elektronikus kommunikációban s az ebből következő manipulálási lehetőségekben, a határok kezdenek elmosódni. Fejlődésnek indul az úgynevezett *illiberal democracy*, vagyis a nem liberális demokrácia. Korábban ilyen fogalomnak nem volt értelme, hiszen a demokrácia elválaszthatatlanul összekapcsolódott a liberális jelzővel. Manapság legális, formális módszerekkel lehet nagyon is autoriter demokráciát létrehozni. Másfelől könnyen hozhatunk példát olyan autoriter rendszerekre, amelyeket a mindennapi valóságban demokratikus viselkedési formák jellemeznek.

A XXI. század elejének ez az egyik legérdekesebb témája. Újra el kell döntenünk, mit is értünk demokratikus és mit autoriter berendezkedésen. Egyfelől véget értek már az egyszemélyes diktatúrák, ez már *passé*, így már nem lehet irányítani, ez anakronizmus. Húsz-harminc éve már sehol sem jött létre új diktatúra, az Internet, a kommunikáció mai fejlettsége mellett ez a modell már érvényét vesztette. Véget ért a katonai diktatúrák kora is, harminc éve sehol sem volt komolyabb katonai hatalomátvétel. Ezek volnának a pozitív jelenségek. Csakhogy ezzel egy időben olyan demokratikusnak nevezett rendszerek szaporodását figyelhetjük meg, amelyek ugyan megfelelnek a *one man – one vote* demokratikus alapelvnek, ám lehetővé teszik diktátorok megválasztását, amire számos példát láthatunk Afrikában is, Latin-Amerikában is, Ázsiában is.

Nem kellene-e tehát megfordítani Fukuyama tételét, és megállapítani, hogy az igazi, az ideálishoz legközelebb álló demokrácia csupán villanás volt, s napjainkban különféle próbálkozásokkal, jobb, rosszabb megközelítésekkel van dolgunk?

– Igen, ezek afféle hibrid képződmények, egyébként ugyanez a kultúrára is igaz. A rendszerek hibridizálódásának vagyunk tanúi, könnyebb tipologizálni különféle hibrid rendszereket, mint egyértelműen kijelenteni, hogy ez itt teljes demokrácia, az ott pedig diktatúra. A posztmodern korra jellemző gondokkal küszködünk: elmosódnak a határok, semmi sem világos. Ráadásul mindent a dinamika, az állandó változás ural, a tíz évvel ezelőtti helyzetleírás mára érvényét vesztette. Nehéz időszakban élünk, amikor új kategóriákat, elsősorban nyelvi kategóriákat kell találnunk.

A szociológiában olyan művek születnek, amelyek például azzal foglalkoznak, hogyan születnek Latin-Amerikában különféle hibrid kultúrák, amelyekről már képtelenség megállapítani, hogy a magas kultúrához vagy a tömegkultúrához tartoznak-e. Ráadásul ezek a kultúrák igen kevertek etnikai szempontból, egyre

erőteljesebben jelentkezik a *mestizo* elem. A *hybridisimo,* a *mestisaje* jelenség olyan probléma, amely mélyebb elemzést és pontosabb megfigyelést követel.

Eközben a globalizációhoz, az egyre sűrűsödő kommunikációs hálózatokhoz kapcsolódó jelszavak ellenére egyre kevesebbet tudunk itt, Nyugaton ezekről a folyamatokról. Megdöbbentő jelenségnek lehetünk tanúi, nevezetesen annak, hogy a fejlett országok médiumainak figyelmét elterelik mindarról, ami a harmadik világban történik. Egykori BBC-s kollégáim, akikkel annyi afrikai anyagot készítettünk, ma munkanélküliek. Már senkit sem érdekelnek Afrika társadalmi problémái, de ha valaki mégis úgy dönt, hogy bemutatja az éhezést, a nyomort, azt egzotikus, a *Discovery* vagy a *Planete* tévécsatornára illő érdekességként teszi.

A tévéállomások, a szerkesztőségek visszahívják tudósítóikat, s úgynevezett *stringerekkel* helyettesítik őket, vagy megelégszenek véletlenszerű tudósításokkal, mert egy turista éppen olyan felvételt készített, amely érdekelheti a közönséget. Olyan újságok, mint a *Le Monde*, amelyek lényegüknél fogva érdeklődtek az egész világ iránt, manapság egyre inkább lokális orgánumokká válnak. Bolesław Miciński már több évtizeddel ezelőtt óvott attól, hogy a megismerő tevékenység során kizárólag egyfajta „milyen érdekes ez!" formulára korlátozzuk figyelmünket.

Valóban komoly veszélyről van itt szó? Nem elég, ha csak a magunk gondjaival foglalkozunk?

– Pont ezen az alapon működnek a globális médiahálózatok, amelyek kizárólag kényelmes témákkal foglalkoznak. Ennek következtében aztán elkerüli figyelmünket számos érdekes és fontos jelenség. Ezek közül igazán figyelemre méltó például az, ahogyan a harmadik világon belül erősödnek a kapcsolatok Európa és az Egyesült Államok részvétele nélkül. Számos területen tapasztalhatjuk ezek virágzását: etnikai, vallási, kereskedelmi és politikai téren egyaránt.

Tart a kínaiak és a japánok Afrika és Latin-Amerika felé irányuló inváziója. Találkozom emberekkel, nagy világjárókkal, akik egyáltalán nem utaznak Nyugatra, a fejlett világ országaiba. Legutóbb São Paolóban jártam, ahol megdöbbentett a japán negyedek nagy száma. Fogalmunk sincs róla, mekkora keveredés tapasztalható a harmadik világon belül. Hogy csak Brazíliát, a nagyszerű Brazíliát említsem, ahol hihetetlen módon találkoznak egymással különféle kultúrák, civilizációk, vallások. Az is elkerüli figyelmünket, hogy milyen eredeti és érdekes gondolkodás jön létre a hagyományos központoktól távol. Nem férünk hozzá a Latin-Amerikában napvilágot látó érdekfeszítő szociológiai és antropológiai folyóiratokhoz, nem tudjuk mennyire érdekes, nagyon érdekes sajtóval büszkélkedhet Egyiptom és India. Senki sem foglalkozik nálunk ezekkel a kérdésekkel. Ez az egész hatalmas lüktető, keveredő, egymással kapcsolatot tartó világ teljességgel kívül reked a mi európai mentalitásunkon, valóságlátásunkon.

Nem következik-e ebből az, hogy Európa, az egykori Kína mintájára, a Közép Birodalmává válik, amely egyre jobban elszigetelődik a világ többi részétől, egyre kevésbé vonja magára annak érdeklődését?

– De igen, és engem ez megdöbbenéssel tölt el. Végéhez ért az az öt évszázados korszak, amelyben az európai civilizáció volt a minta, amelyben az európai civilizáció volt a fejlődés mércéje, de a jogi, erkölcsi normák mércéje is. Az utóbbi években a világ különböző országaiban tett utazásaim során azt tapasztaltam, hogy szembeötlő módon csökken az európaiak jelenléte. Egyszerűen eltűnnek a harmadik világból. Régebben az ottani élet elválaszthatatlan részét képezték, mindenütt európai iskolákat, angol könyvtárakat, kávéházakat lehetett látni. Ma már nincsenek ott sem ezek az intézmények, sem maguk az európaiak. Még a diplomaták és a misszionáriusok létszáma is csökken, Észak-Amerikát leszámítva véget ért az európai emigráció, és ez nyugtalanító jelenség. Milyen lesz Európa jövője?

Európa elvesztette a világ érdeklődését, pedig évszázadokon át ez volt terjeszkedésének hajtóereje. És itt a terjeszkedés alatt nemcsak gyarmatosítást, területi hódítást kell érteni, hanem a kultúra, a tudomány, a technika terjesztését is. Úgy gondoltuk, hogy ezek az egyetemes európai vívmányok örökre ott maradnak a gyarmatokon. Ehelyett alig maradt más, mint saját kultúrájuk, saját problémáik partikuláris boncolgatása.

Valamikor gond nélkül elboldogult az ember Szudánban angolul, Örményországban oroszul. Napjainkban a függetlenné vált országok elvetik korábbi gyarmatosítóik nyelvét, ezzel fejezik ki függetlenségi törekvéseiket, ugyanakkor azonban elvesztik a nyitás eszközét. Egyre nehezebben kommunikálnak a világgal, elszigetelődnek, nincs esélyük arra, hogy kijussanak saját szűk körükön túlra, miközben a világ egyre jobban globalizálódik.

Európa elszakad a harmadik világtól, és a harmadik világ sem keresi a kapcsolatokat Európával. Emlékszem még arra az időszakra, amikor Addisz-Abebában négyszáz tudósító dolgozott, ma jó, ha ketten vannak. Mindezek következtében össze nem illő darabokból álló új világkép kezd alakulni. A valóságban a nyugati médiumok a világra való nyitottságként értelmezett globalizáció helyett következetesen antiglobalizációs tevékenységet folytatnak, elzárkóznak mindentől, ami túllép a kényelmes sémákon.

Olyan világban élünk, ahol a médiumok mindenféle ellenőrzés nélkül működnek, könnyedén manipulálhatnak, s ez a világ rendkívül veszedelmes gondolatokat képes igen széles körben terjeszteni. Az óriási hírközlő hálózatok, különösen az amerikai hálózatok veszélyes játékot folytatnak harcias nyelvezetükkel. Nem lehet büntetlenül reggeltől estig háborúról, ellenségekről, ütközetekről fecsegni. Ezek az emberek talán nem tudják, mi a háború? Ráadásul olyan világban, amely át meg át van itatva a legkülönfélébb nacionalizmusokkal, elvakultságokkal, idegengyűlöletekkel? Mert az ő aszeptikus *high-tech* világképüknek semmi köze a valósághoz: a koszhoz, a kegyetlenséghez, a vérhez, a megcsonkított hullákhoz.

És látok még egy másik veszedelmes jelenséget is a nyugati világban: az értelmiség egyre jobban távolodik a politika világától, vagy inkább arról van szó, hogy a politikusok egyre ritkábban hasznosítják a tudományos gondolkodás vívmányait. Amikor az Egyesült Államokban jártam szeptember 11. első évfordulója idején, megdöbbentett az a különbség, amelyet az egyetemi campusokban folyó viták nyitottsága és a médiumok, a politikusok összehangolt, hazafias frázisokkal

tömött nyelvezete közt tapasztaltam. A megtévesztésig hasonlított arra a nyelvre, amely korábban, az erkölcsi-politikai egység idején uralkodott a mi táborunkban, s amely kizárt mindenféle kétkedést, mindenféle kérdésfeltevést.

Vagyis McLuhan víziója a globális faluról tévedés volt?

– McLuhan arról ábrándozott, hogy az emberiség nagy családja a televízió körül fog egyesülni. Valahogy úgy, ahogyan régen a falvak lakói gyűltek a tűz köré. A világ azonban más irányt vett. Mai világunk nem hoz létre a falusihoz hasonló, a kölcsönös ismeretségen és tartós kapcsolatokon alapuló közösségeket. A modern világot tömeg tölti meg, mindenki rohan a dolga után, senki sem beszélget a másikkal, senkit sem érdekel a másik sorsa. Ez itt egy globális nagyváros a maga nyomornegyedeivel, munkanélküliségével, migrációjával. A globális falu pedig a modern világra vonatkozó egyik leghamisabb elképzelésnek bizonyult.

Egyre globálisabb világgal van dolgunk, amelyhez nem illeszkedik a képzeletünk. És az általunk használt nyelv sem alkalmas arra, hogy leírjuk vele ezt a világot. Olyan világba léptünk, amelyet képzeletünkkel nem tudunk átfogni, hiszen képzeletünk maga is a történelem terméke. Évezredeken át alakult kicsiny, elzárt közösségekben, amelyek mind azt gondolták magukról, hogy ők az egész emberiség, s a közösség bármely tagja azt hihette, hogy a világon élő összes embert személyesen ismeri. Hogyan fogja át képzeletünk ezzel a képességgel mindazt, amivel a mai korszerű technika szembesíti? Nincsenek hozzá fogalmaink, értékelési szempontjaink.

Úgy látszik, Hérodotosz a maga nyitott, mindenre kíváncsi világszemléletével túl magasra állította a mércét. Csakhogy ez a világszemlélet a konfliktusok elkerülhetetlenségét vetíti elénk. Lehetséges volna, hogy az örök béke kanti eszméje elérhetetlen illúzió volt csupán?

– A világ mai sokszínűsége mellett nem kerülhetőek el a konfliktusok, az én világlátásom azonban ennek ellenére nagyon optimista. Hatmilliárdnyian élünk a Földön, évente nyolcvanmillióval növekszik ez a szám. S ez a hatmilliárd különböző nyelvű, kultúrájú, fajú és különböző konyhájú ember békében él együtt – mert ne feledjük, hogy a világon létező összes konfliktusban az emberiségnek csupán nem egészen egy százaléka vesz részt. Az én szememben ez a legjobb bizonyíték arra, hogy az ember a maga gyengeségével, gyarlóságával is különleges lény. Hiszen ennek a hatmillió embernek nincs egyetlen, közös kormánya, egyetlen, közös jogrendszere. Azt, hogy képesek vagyunk békében élni egymással, az ember utolérhetetlenül nagy diadalának tartom.

(*Przegląd Polityczny* 2003, 62/63. sz.)

(folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Irena Vrkljan
A Mila bolygó

Amikor most, évek múltán, rá gondolok, aki még mindig, szüntelenül jelen van emlékezetemben, akkor mindig egyúttal Marina Cvetajeva száműzetésének idejére is gondolok, az utolsó lakhelyén, a Párizs melletti Meudonban, a művésznő sorsára gondolok az idegenben, a szegényes szállására, a száműzött éveire, a hideg konyhára, a szegénységre és magányra, amit a békétlen évek hoznak.

Ebben az évszázadban a száműzetés folyton ismétlődő sors.

Valamikor sokat ültünk Mila konyhájában Berlinben, Weddingben, mindenféléről beszélgettünk, Marináról is, az otthon elvesztéséről, arról, hogy ő is képtelen volt háztartást vezetni – mert Marina semmit sem tudott jól az íráson kívül, mindig lopott időt, hogy feljegyezzen egy verset, miközben azon a távoli múltba vesző tűzhelyen, akárcsak ebben a konyhában, ízetlen leves főtt pár darab sárgarépával – igen, talán nem helyénvaló a hasonlat –, és mégis. Habár Mila egyáltalán nem írt többé verset.

Sok estén ültünk ott az üres asztalnál, cigarettáztunk és néztük a sötét udvart meg az egy-két világos ablakot. Mila senkit sem ismert a szomszédok közül.

A kis lakás folyosójáról mindezeken az éveken át az olajfesték szaga szivárgott be, hallatszott az ecset súrlódása a vásznon. Mila ilyenkor azt mondta: még mindig fest, de miatta is félek. Én meg – én egyre kevésbé tudom biztatni.

Marina Meudonban teljesen egyedül volt, a férje nélkül, fáradt volt, és amikor a fiával végül visszatért Oroszországba, túl fáradt volt ahhoz, hogy új életet kezdjen.

Mila fáradtságának hasonló és különböző okai voltak, a hazatérés pedig akkoriban, a kilencvenes években, teljesen lehetetlen volt számára.

Azok a menekültoszlopok, suttogta, soha nem fogom tudni kiverni a fejemből, a szívemből, ez a fájdalom állandó, és minden olyan csak, mint egy ismétlődő

Irena Vrkljan (1930, Belgrád) horvát költőnő, regényíró, esszéista, rádiójátékok és filmforgatókönyvek szerzője. 1966-ban ösztöndíjasként Németországba ment, 1969-ben a Berlini Filmfőiskolán szerzett diplomát. Főfoglalkozású íróként Berlinben és Zágrábban él. 2005-ben Horvátországban „Vladimir Nazor" díjjal tüntették ki. Marina Cvetajeváról írott regénye *(Marina ili o biografiji – Marina avagy az életrajzról,* 1987) nemzetközi sikert aratott, számos nyelvre lefordították.

végzet. Nekem meg, akárcsak a te Marinádnak, már csak egy ruhám van, amiben este elmehetek valahová – ő is az egyetlen ruhájában olvasott fel néhányszor az emigránsoknak a verseiből Párizsban. De hát nem sokat járunk el, szinte senkit sem ismerünk, úgyhogy a ruhám csak lóg a szekrényben, csoda, hogy még nem ették meg a molyok, mint a megboldogult édesanyám kabátkáját Belgrádban.

Igen, egyre gyakrabban beszélt a halálról. A keskeny udvarból ismeretlen lakók hangja hallatszott, a konyha ablaka alatt vezetett az út a lépcsőházhoz. A hideg helyiségből, ahol ültünk, folyton hallottuk a lakásajtók csapódását is, hol alattunk, hol felettünk. Szavakat hallottunk, kiáltásokat ismeretlen nyelven, néhányszor ordítozást.

Az idegen jelene, gondoltam, meg ez az ócska szállás, talán örökre?

Hogy lehet, hogy még a múltat is elveszítettük, mondd meg nekem?

Nem tudtam válaszolni Mila kérdésére.

Ma sem tudom a választ, most, 2006 késő őszén a szobámban ülve, oly sok évvel az után a weddingi este után. Ám a közben eltelt idő sem enyhítette a keserűséget, amit akkor éreztünk. Mert nem csupán néhány táj, néhány város és néhány ember tűnt el nyomtalanul, a menekültek gyerekei a Südost-Kultur központból, de eltűnt ő is, az ő néha még felparázsló tekintete. A reménykedése egy másféle, lehetséges életben. Az emlékezet töredékes, így maradt meg az a beszélgetés a ruhákról és a molyokról, az ajtócsapkodás, az éjszaka, az ordítozás.

Ezért ezen az őszön, a szobámban, csak a töredékeket látom, csak néhány képet, olyanok, mint a fogazott szélű kis fényképek, amelyeken az arcokat már megsárgította a gyötrelmes idő, a háborús idő.

Egyszer azt mondta nekem, aki nem tud felejteni, az ilyen emlékezetre ítéltetett, mint az enyém – és emiatt örök álmatlanságra.

A vigaszom már akkor elégtelen volt, most már tudom. Akárcsak a történeteim Marináról.

Marina Meudonban, 1939 májusában nem ébreszti fel Murt, a fiát, már kora reggel a konyhai faasztalnál ül és levelet ír Ariadna barátnőjének: nálam minden változatlan, egyetlen különbséggel – eladtam a holmink egy részét (persze túl olcsón, az üzlet nem nekem való). De nagy megkönnyebbülés kíséretében tűnt el: a hatalmas ágyam, a tükrös szekrény, a nagy tölgyfaasztalom és még néhány más tárgy. Most teljesen *csupasz* leszek.

Ültünk tovább és cigarettáztunk, Mila hallgatott. De akkoriban senkinek sem írt levelet, és nem volt eladható holmija. Így is teljesen csupasz volt.

Ma a szobámban bámulom naplóm lapját, ezeket a szűkös feljegyzéseket, és egyre annak az elmúlt közös időnek a nyomait keresem.

Mila és Marina, két asszony távozóban.

Az élet fehér vásznán, amelyet végül hanyagul kitöltünk eseményekkel, helyekkel, elválásokkal, ott lesz az útitárs neve is, egy közeli, idegen név.

Mert ki ez az útitárs egyáltalán? Valaki a családból, aki talán olyan távoli, mint egy messzi csillag, vagy valaki, aki egészen idegen, és olyan közel van hozzánk, mintha a testünk másik fele volna?

A fehér vásznon így különböző nevek állnak. Közöttük egy piros tintával írt név: Mila.

Tudtam-e akkor egyáltalán, ki ő valójában, mit tudtam meg barátságunk rövid ideje alatt? Mit tudunk valójában a másikról?

Gyerekként, az osztályban, semmiféle különbséget nem éreztem a gyerekek között, nem kérdeztem, ki kicsoda, kik a szülei, honnan jött. Az osztály biztosan tele volt a volt Jugoszlávia különböző tájairól érkezett gyerekekkel, de akkoriban ez nem volt kérdés számunkra.

És ez így maradt, mint az élet tengelye, mint az emlékezés.

Ha valami nem érdekelt az iskolában, akkor azok a kimázolt, már akkor kifestett lányok voltak. A többiek, a nem zágrábiak is, a társaságomhoz tartoztak. Később, érettségi után, sokan eltűntek számomra ismeretlen helyeken, nem voltak többé Zágrábban, nem találkoztam velük többet.

Amikor eljött az az idő, hogy kérdezni kezdték, ki vagy, honnan vagy, hozzászoktunk ahhoz is, és lehetőleg kerültük a helyek, a nevek említését, különösen itt, Berlinben, a bekövetkező szerencsétlenségben oly gyakran elveszített helyekét, amelyek régi, régen elkallódott írásként maradtak meg az emlékezetben.

Mila Belgrádból jött, a férjével hagyta el a szülővárosát, és elindult az ismeretlenbe. Ezt rögtön elmondta nekünk. Makacsul, majdhogynem dacosan. Talán kis félelemmel is, már folyt a háború.

Amikor elutazott Párizsból, Marina ezt írta: most már semmi sem nehéz, ez már sors. Mila sorsát is meghatározta elutazásuk Berlinbe Ivannal.

És Mila korábban? Ivannak biztosan hiányzott a nevetése, az ereje. Az a hajdani heves ragaszkodás az emberekhez, a művészethez. Eleven tűz, mondta róla. A kis lakás folyosóján lógott egy régi fekete-fehér fénykép: Mila az íróasztala mögött. Fekete hajú fiatal nő, mosoly, átható tekintet.

Mila azon az estén Weddingben azt mondta, nem vagyok harcos, és most a horvátországi, boszniai háború aknamezején kell élnem, csatatereken kell élnem, azok most az életrajzom. Nem tudok már. Régóta minden éjjel a híreket hallgatta, az újságokat olvasta, meg volt döbbenve. Nem azt mondta, hogy nem tud már verset írni, hogy nem tud már aludni, nem azt mondta, hogy nem tud már segíteni Ivannak sem.

Ki hát az a másik? Ez gyakran nem a földrajzi távolságon múlik, lehetnek társadalmi különbségek, életrajziak, a gondolkodás és az érzések különbségei. Az a másik nem egy tájhoz van kötve, nem, a másik az, akinek nem értjük a gyűlöletét, ahogyan még mindig nem értjük a késztetést, hogy valaki feldúljon mindent, ami

valaha közel állt hozzá. Lehet férj, aki veri a feleségét és a gyerekeit, erőszaktevő vagy megvadult katonaság. És megtörténhet bárhol a világon, Kongóban, Horvátországban, Libanonban, Boszniában. Az erőszakkal szemben vigasztalanul tehetetlenek és sokáig némák vagyunk. Nem tudjuk megérteni, kiheverni, jószerivel lélegezni sem tudunk többé.

Az én számomra így az első úgynevezett „mások" 1969-ben azok a fiatal nők voltak, akik a volt Jugoszlávia minden tájáról dolgozni jöttek Németországba, Berlinbe, és ott megismertem őket. Ők pedig megismertettek az életmódjukkal, ami eladdig ismeretlen volt számomra, először láttam az apró, szűkösen berendezett szobácskákat a Flottenstrasse házaiban, először hallottam ilyen szavakat: akkord, félelem, idegenben. (Néha úgy tűnik, délkelet egész pusztulásának kezdete az ország életerejének ez az exodusa volt, olyan emberek hatalmas migrációja, akik nem voltak felkészülve arra, ami várta őket.)

Ezek a nők többnyire nem tudtak németül, fordítottunk nekik, elkísértük őket az orvoshoz, olcsó lakásokat kerestünk, beszélgettünk velük. Létrehoztunk egy kis „női falut", olvastuk, mit írnak, mire vágynak, miért indultak el az ismeretlen városba, Berlinbe. Később megalakult a Südost-Kultur központ, ahol egy bátor asszony kezdett törődni velük, és ahol segítséget, tanácsot kaptak, és találtak valakit, aki meghallgatja őket.

Az útjuk – honnan, hova? Mert ez az út nem csupán a délkeleti végek tájaitól eddig a városig vezetett. Nem csupán az ismerős életből az ismeretlenbe, a nagy gyárcsarnokokba, az új gépek elé vezető út volt, hanem az idő láthatatlan határain, különböző nemzeteken, szokásokon, tapasztalatokon át vezető út. A jövőre gondoltak, de amit ezek a nők megéltek, az szüntelenül a múltjukkal állt kapcsolatban.

De ezt csak később tudjuk, csak akkor, amikor a tegnap poggyászával, valami holnapban reménykedve indulunk ilyen útra.

Még sokkal később, a kilencvenes években, amikor elkezdődött a háború, menekültek és gyerekek érkeztek a központba, rémülten, sápadtan, ezúttal poggyász nélkül. Ekkor a traumatizáltak gyógyítását szerveztük, szállást szereztünk, közvetítettünk az idegenrendészeten. Iskolafélét is szerveztünk a gyerekeknek, nyelvtanítást, beszélgetéseket. A gyerekek leírták az élményeiket, az álmaikat, ezeket a lapokat ma is őrzöm.

Hétfő, szomorú decemberi nap. Körülöttem sötétség, semmit sem látok. Ki hitte volna, hogy egyetlen nap alatt minden megváltozhat. Mint amikor fogsz egy darab papírt, meggyújtod, és eltűnik, az is, amit ráírtak, minden porrá változik.

Szerettem volna felébredni ebből a csúf álomból, örülni annak, hogy újra látom a számomra kedves személyeket. Elfeledni a gyűlöletet, a háborút és a bosszút, gondolkozni és szeretetben élni, szeretni, és nem háborúzni.

Liljana, 1991

Mila is így érkezett, egy kis bőrönddel, szűk télikabátban. Amikor megismerkedtünk, már folyt a háború. De Mila nem gyerek volt, mint Liljana, 65 éves volt, nagyon sovány, őszes, göndör hajú, fekete szemű – és rémült. Ivan valamivel idősebb volt nála, hallgatag, sápadt férfi. A nevét már régen ismertem, valamikor Zágrábban láttam titokzatos, szürreális képeit egy kiállításon.

Mindjárt az elején, 1991-ben elhagyták Belgrádot.

Így zuhant bele az életünkbe Mila, mint egy meteorit, mint egy bolygó azoknak az éveknek a sötét, háborús egéből, és érkezése, mint egy hatalmas robbanás, a mi életünket is megváltoztatta.

Igen, attól fogva számomra semmi sem volt olyan, mint azelőtt.

Zuhanásának fényes csóvájában magával hozta a férjét, Ivant is, ezt a kopaszodó, csöndes férfit. Mila pedig költő volt, szenvedélyes „Elégiái"-t valamikor régen olvastam is.

De mindezt abban a pillanatban, azon a viharos berlini estén nem hoztuk szóba. Kint jeges szél tombolt, üres sörösdobozok gurultak a járdán, műanyag zacskók, papírdarabok röpködtek, a városi utca összes szemete.

Milyennek látta egyáltalán azon az estén a várost Mila, aki először járt itt, és aki szorosan összefogta mellén az ócska kabátját, a kalapját meg mélyen a homlokába húzta? Csak a szemét láttam – égett, mintha láza lett volna.

Tragédia, a mi közös tragédiánk nem fenyegetett még.

A száműzött Marinára sem gondoltam még.

Mila azon az estén egyszerűen csak a csillagképünkbe tévedt másik csillag volt, kicsit titokzatos, mintha Ivan magányos alakokkal teli képeinek egyikéről jött volna, mindenesetre új, ismeretlen személy.

Az ő akkori, mint Marina mondaná, sorsszerű keserűsége a miénkkel együtt váratlan és addig ismeretlen vegyületet alkotott. Különösen abban az időszakban, amikor a gyűlölet és a gyanakvás olyan heves lett, mint valami betegség. Azon az estén mindebből még semmi sem volt.

Csak most tudom, hogy Mila már akkor mindent áthatóan érzett, tudta, hogy soha semmi nem lesz már olyan, mint azelőtt, és hogy kettejük számára nincs többé boldogság. Kialszik férjében a tűz, eltűnik az optimizmus és vele együtt az erő is.

Az identitásvesztését, talpa alatt egyszercsak az idegen földdel, a viharos, jeges Berlinnel, nem vettem észre azonnal.

Számomra örökre megmaradt annak a néhányszor még felizzó bolygónak, amelyik itt, már sokkal később, lassan hűlni kezdett.

Ki tudhatta azon az estén, hogy az utolsó állomás leszünk számára?

Ők ketten, ez a csodálatos pár, a gyűlöletbeszédtől elszörnyedve, egyszerűen fölkeltek egy reggel, fölvették a kabátjukat, fogtak két bőröndöt és elindultak az ismeretlenbe, Berlinbe, ahol Ivan ismert egy galériást, aki már évek óta gyűjtötte a képeit. Szerény kis galéria, szerény árakkal. De legalább egy cím, amivel kezdeni lehetett.

A galériás már évek óta a barátunk volt, gyakran jártunk a galériájába, így ismertük meg azon a viharos estén Milát és Ivant. Mindketten elég jól beszéltek németül.

Ültünk és cigarettáztunk. Az asztal a weddingi konyhában nem volt tele süteményekkel, mint az első időkben, és amikor Ivannal egyszer egy új festményéről beszélgettek, akkor éreztem meg, mennyire harcos asszony, mennyire eleven lény, mennyire szereti Ivant és mennyire figyel a munkájára. De amint elhagyta a folyosón rögtönzött műtermet, az arckifejezése fáradt és szórakozott lett.

Otthon maradt, nem lesz meg már
Kedvenc könyveimből egypár,
Ott vár rám, álmomban tudom,
Eljátszatlan gyerekkorom.
Oda kéne visszamenni,
Egy új házba kéne menni,
Más szív közelében lenni,
Mikor lesz, hogyan lesz, ki felel?
Hogy egy miatt két szív ne fonnyadjon el.

Enisa, 1992

Mila sokkal később azt mondta nekem, megijedtem azon az estén, hogy nem akarsz majd beszélni velünk, mert Belgrádból jöttünk.

Kétségbeesetten pillantottam rá.

Soha nem fogom elfelejteni, folytatta, olyan normálisak voltatok, semmi gyanakvás. Hallgatott egy kicsit, majd hozzátette: Én viszont már csak merő gyanakvás vagyok, rosszat sejtek, félek az emberektől.

De hát hogy gondolhattad, Mila, hogy egyáltalán arra gondolunk, honnan jöttetek. Annyi ember, annyi gyerek él itt most száműzetésben, és ti is elhagytátok az országot, nekivágtatok az idegen világnak minden nélkül – tudom, mennyire nehéz a ti korotokban ez az új élet idegenben, család, barátok nélkül, az új város, az ismeretlen emberek hidegében. Nem, Mila, bennünk ez a kérdés soha fel sem merült.

De Mila már nem hallgatott rám, szenvedett az otthoni háború miatt, magára vett mindent, ami történt, mint valami elátkozott ruhát, és ahogy múlt az idő, különösen Szarajevó ostromától fogva, egyre mélyebb gyászba merült, szinte abbahagyta az evést, nem bírta az álmatlan vagy csúf álmokkal teli éjszakákat.

Nemrég fölfedeztem valami furcsa dolgot. Az álmaimban időről időre, néha akár hónapok múltán felbukkan egy lakás, ami inkább óvóhelyre hasonlít. Egy régi családi házban van, de a lakók nem tudnak róla. Szeretnék elbújni, romokon, keskeny utcákon, alagutakon keresztül vezet oda az út. Fölriadok a rémülettől.

Tanja, 1993

Azon az első estén a galériából telefonáltunk a szélrózsa minden irányába, és a galériás még azon az estén megtalálta azt a kis lakást a Wedding negyedben, amelyet meg tudtak fizetni az előlegből, amit a galériás Ivan egyik képéért adott,

hogy az első napokban legyen valami pénzük. Otthon összegyűjtöttünk néhány edényt, törülközőt, ágyneműt – a barátaim is segítettek –, és így, ha szerényen is, ideiglenesen berendezkedhettek. Mila gyorsan rendbehozta a lakást, megállás nélkül dolgozott, és egy pillanatra talán megfeledkezett a háborúról.

De nem, már másnap este ezt mondta: Azt hittem, hogy fontosak számomra különféle tárgyak, amiket összegyűjtögettem, régi porcelánok, a nagymamám poharai, képek, ritka könyvek. Most már tudom: abból az egészből semmi sem fontos többé – csak az, hogy az emberek emberek legyenek, és ne vegyen többé körül az a szörnyű fanatizmus. Illuzórikus kívánság, igen. De ha fiatalok volnánk, elmennénk valahová messzire, nagyon messzire, talán elhagynánk Európát is, ezeket a nemzeteket, ezt az egész vakságot. De persze a mi korunkban ez nem lehetséges, Ivan sem tudna valahol új festőkarriert kezdeni – soha nem is volt piaci festő, és nem kölyök már, hogy a csodában, a dicsőségben higgyen. Ahhoz másféle képességek kellenek, nem elég csak festeni.

És a versek?

Mila, azon az estén először, elmosolyodott: kedvesem, engem már régen elhagytak a versek.

A lakás kicsi volt, kétszobás. Az egyik szobában csak két ágy és egy szekrény, a másikban asztal és székek a vendégeknek, akik kezdetben még voltak, egy heverő, amelyiken soha nem aludt senki, és egy asztalka az edényekkel, poharakkal és egy üveg borral.

A deszkapadló csupasz volt, szőnyeg nélkül.

A falakon Ivan festményei függtek meg az első kiállításának a plakátja.

A szűk folyosót mindjárt berendezte műteremnek, itt volt a festőállványa, az olajfestékei, és egy nagyon erős izzó világított, hogy éjszaka is festhessen.

Ő azonnal nekikezdett a munkának, de Mila továbbra sem írt verseket.

Az olajfesték illata kiszivárgott hozzánk is, akik gyakran a félhomályos konyhában üldögéltünk.

A lakás Berlin munkásnegyedében volt, idegenek éltek ott meg néhány pénztelen és munka nélküli német. A ház szürke volt és elhanyagolt – mindenütt állott a vakolat –, és a lakás sem volt éppen szép, de olcsó, lift nélkül a negyediken. Milát ez nem zavarta, ő utálta a lifteket.

Én pedig újra felolvashattam neki Marina néhány mondatát az 1938-ban az Innova Hotelból Ariadnának írott leveléből: Innova Hotel, micsoda irónia, hát nem? Valójában kettős irónia: innova és hotel – számomra is, aki mindennél jobban szeretem az öreg házakat –, mert minden van bennük: kilátás, kísértetek, fű a repedésekben (padló) és holdfény a repedésekben (tető)…

Ezt a levelet száz évvel korábban – 1838-ban – is írhatták volna – százéves is, régi, mint a barátságunk.

Az ötödiken lakunk, hála istennek lift nincs (őrület), félek minden lifttől, de ha lenne, be kellene szállnom… szívszélhűdést kapnék a félelemtől – így élünk hát, és semmit sem várunk…

Az élet fehér vásznán a neveken kívül néhány képzelt vércsepp is volt.

Mert minket is lidércnyomásként kísért a háború, mint egy betegség, amiből nem gyógyultam ki, és soha nem is fogok.

Hány később megismert asszony ült a pincében akkoriban, ott valahol az ismeretlen éjszakában, míg kintről lövések és gránátrobbanások hallatszottak?

Valahányszor telefonon beszéltem a húgommal, a zágrábi barátaimmal, olyan volt, mint egy késdöfés, éreztem a kétségbeesésüket és félelmüket. Megbénítottak a hírek, az itteni újságok cikkei, mindannyian rosszul aludtunk, altatót szedtünk. Mi sem felejtettünk el semmit, a pusztítás képeit, a feldúlt tájakat.

Ma is emlékszem a sápadt gyerekekre a központban, megírtak mindent, ami kínozta őket, ott álltam előttük, mint egy iskolában, az óra végén összeszedtem a papírjaikat, elolvastam.

1991. szept. 30-án érkeztem Berlinbe. Jól ismertem Berlint, szinte az egészet. De ha azt kérdezné valaki, mi tetszik benne a legjobban, nehezemre esne megmondani, mert majdnem minden tetszik benne. Mégis van, ami hiányzik, ami lényegében hiányzik itt nekem, mégpedig a csöndes és északi frissességű reggelek, amilyenek csak az én hazámban vannak. Hiányoznak az ismerős szomszédok, már hat hónapja vagyok itt, és alig párszor találkoztam a házbeli szomszédaimmal. Nálunk, ha kimész kenyérért meg tejért, útközben találkozol, szóba elegyedsz velük, meghívod őket kávéra meg süteményre – de itt nincs ilyesmi.

Slavica, 1991

Később egyre kevesebb vendég fordult meg Milánál és Ivannál – az emberek valószínűleg kevésbé vágytak arra, hogy a művészetről, a mindennapokról beszélgessenek most, amikor állítólag mindenen túl voltunk.

Gyakran voltunk egyedül velük, Ivan új képeit néztük meg.

Az egyik ovális képen egy karcsú nő lebegett át hosszú fekete ruhában egy tájon, melyet romok és berlini utcák alkottak. Kerek hold úszott a fekete égen, de a romokon szétömlő fénye fehér volt, a város házai fölött pedig vöröslött az ég. A nő a kép közepén mintha repült volna, és különös madarak kísérték, mint az angyalok.

A kép talányos volt, szomorú, és ugyanakkor csupa remény.

A fekete ruhás nőt angyalok kísérték.

Később, amikor már nem sok vendég akadt, Ivan sem főzte többé azokat a finom ételeket, amelyeket még az édesanyjától tanult. Ő már nem élt, ahogy Mila szülei is meghaltak már, de gyakran meséltek nekünk róluk meg a gyerekkorukról.

Milyen volt ez a mi háborús gyerekkorunk 1941-ben? Nem sokat tudtunk az országban történtekről, a szüleink nemzedéke nem beszélt politikáról a gyerekek jelenlétében.

Mila az öccsével – akiről soha nem beszélt – polgári családban nevelkedett, ahol nem uralkodott éhség, mint némelykor Ivanéknál. Mindig egy derűs, eleven kislányt képzelek el, masnival a hajában, szép ruhácskában, lakkcipőben,

egy nagy kertben látom, amint a hintához szalad, vagy a kutyával játszik, akit Dixinek hívtak.

A kislány biciklizett, egy fiatal almafa ágai közt üldögélt, vagy valahol a házban olvasott és olvasott. – Amikor elolvastam az összes könyvet a papa könyvtárából, akkor a közeli könyvtárba kezdtem járni – a könyvek voltak nekem a legfontosabbak… Mila hirtelen elhallgatott.

Ivan kettesben élt az anyjával, a papája fiatalon meghalt tüdőbajban, és az anya varrónőként dolgozva egyedül tartotta el egyetlen kisfiát és magát. Könyv nem volt a házban.

A nincstelenség ellenére csodálatosan főzött, mesélte Ivan, az ételen nem takarékoskodott, én meg ott álltam mellette a tűzhelynél és megjegyeztem a receptjeit.

Ez minden, ennél többet nem meséltek el. Még csak annyit, hogy ugyanabba a gimnáziumba jártak, és nagyon korán, már tizenhét éves korukban egy pár voltak.

Amikor Mila irodalom szakos lett az egyetemen, Ivan a képzőművészeti akadémiára járt, és folyton festett, késő éjszakáig. Naponta találkoztak, megittak egy kávét az egyetemi menzán, és a művészetről beszélgettek.

Mila első verseskötetét Ivan illusztrálta. Akkorra már összeházasodtak, és egy szép lakásban laktak, amit Mila apja vett nekik.

Beleszerettem a képeibe, mondta Mila. Én meg az ő mosolyába, az optimizmusába, mondta Ivan.

Mi maradt a hajdani életükből az emigrációban?

Odahagytak mindent, lakást, műtermet, Ivan sok képét, könyveket. Olyan ez, gondoltam, mintha bomba hullott volna a házukra, és mindent elpusztított volna. Teljesen lecsupaszodva éltek tehát itt, egykori életük nyomai nélkül, társak nélkül, Ivan művei nélkül.

Leginkább a képeket sajnálom, mondta Mila, különösen az *Álom* címűt. Egy üres belgrádi téren egy sárga ruhás kislány ül a földön, körülötte órák, mindegyik más időt mutat. Ezek nem Dali elolvadó órái, nem, a mutatóik kardként mutatnak más és más számra – ezek a mutatók egy kicsit fenyegetőek, talán már akkor régen a közelgő időket jelezték. Vagy valakinek a halálát.

Ivan kérdően pillantott Milára: soha nem mondtad, hogy ezt látod azon az órás képen.

Talán megcsal az emlékezetem, talán nem is volt olyan prófétikusan sötét az a kép.

Papa mindig elvitt a színházba, hunyta le a szemét Mila. Szép volt, szerettem ott lenni, a kényelmes ülések, a csillogás, a színészek, egyáltalán a színház.

Többet nem beszéltek az elmúlt életükről.

Később egyre kevesebb lett a vendég – az emberek valószínűleg kevésbé vágytak arra, hogy a művészetről, a mindennapokról beszélgessenek, a terveikről, amelyek valójában nem voltak.

De mi azért összejártunk, és gyakran egyedül ültünk náluk, néztük a képeket.

Az órás képet nem említették többé.

Ivan akkor már nem főzte többé azokat a finom ételeket, amelyeket az édesanyjától tanult, többnyire egy fazék leves volt a tűzhelyen, amit este együtt ettünk meg.

Így aztán gyakran három üres tányér és két pohár bor állt előttünk az asztalon, amelynél ültünk és cigarettáztunk. Ivan, aki a szerény vacsorát elkészítette, hamar otthagyott minket, ment a folyosó-műtermébe festeni.

Olyan szürkék most a képei, mondta egyszer Mila. Minden alak homályos, mintha ködben lennének – neki is hiányzik a talaj a lába alól, a gyerekkorunk és ifjúságunk városa, amire most – legalábbis szerinte – szürke és hideg hamu hullik. A barbárok ostromolta világ már hideg és színtelen. Tudom, nem igazságos, hogy ilyen gyönge vagyok, hogy őt is gyötröm, hogy túl gyakran sírok. Az ilyenek, mint én, teljesen fölöslegesek.

Ne mondj ilyeneket.

De ha ez az igazság. Értelmetlenül pusztítom magam valami miatt, amiben nem vagyok és nem is lehetek vétkes. És a számomra legkedvesebb személyt is büntetem ezzel.

Írj, próbálj meg újra írni.

Kiapadt a forrás, felelte Mila, ahogy a reményem is, hogy a művészet szembeszállhat a gonosszal. Nem, a fejemben vagy a lelkemben, ahogy akarod, nincsenek többé versek, amiket kedvem volna megírni – és talán a nyelv is kiapadt, idegen szavak között élek, és halott, feldúlt városokra gondolok.

Ó, hogy vágyom egy csöndes ágyra egy fehér szobában – és a feledésre.

Nem voltunk elég erősek ehhez a korhoz, amelyik veszedelmes vendégként telepedett testünkbe. Nem voltunk képesek választ találni a kérdésekre, amelyek nem tágítottak tőlünk.

A csillagok az égen egy ideig, már a háború befejezése után, nekünk nem ragyogtak.

Egyszer, amikor váratlanul benyitottam a konyhába, azt láttam, hogy Mila gyorsan lenyel egy tablettát – aztán azonnal felém fordult és azt mondta, ez semmi, altató, éjszakára.

Még mindig előttem van komoly, sápadt arca a félhomályos konyhában. Meg az, hogy semmi sem tudta felvidítani, Ivan első kiállítása sem a berlini galériában, amelynek megnyitójára minden barátunk eljött. Pedig a kiállításnak nagy sikere volt, jó kritikákat kapott, és néhány képet is eladtak. Így most egy kicsivel több pénzük volt, de Mila se könyvet, se ruhát nem akart venni magának, a megnyitón ugyanaz az egy ruha volt rajta, a régi cipője és ugyanaz a fekete, szűk kabát, amit telente hordott.

Őszülő haja, az apró ráncok a szeme körül – mindez egyszer csak Marinára emlékeztetett, az utolsó, Franciaországban készült fényképére.

Ülök a szobámban és emlékezem, hogyan indultunk egy reggel a központba. A Srebrenicából menekült R.-rel akartam találkozni, akivel már régóta furcsa beszélgetéseket folytattam a félelmeiről. Már abban az időben beszélgettünk,

amikor valóban traumatizált volt, amikor azt mondta nekem, este, elalvás előtt bezárom az erkélyajtót a szobámban, nehogy kimenjek és kiugorjak a harmadik emeletről. R. sokáig járt különféle terápiákra, és mostanában végre jobban volt, nem gyötörték rémálmok éjszaka, lassan visszatért az életbe.

A központ lett berlini életének örökös középpontja. Csodálatos pitéket sütött leveles tésztából, és valahányszor odamentünk, török kávéval, a pite mellett mindenféle süteménnyel, baklavával várt bennünket.

R. Srebrenicában mindent elveszített: a tágabb családját, a szomszédait, a házát és az egyetlen megmaradt tulajdonát: a kedvenc tehenét. Egy eltévedt lövedék találta el, képzeld, mondta nekem R., a tehenem sírt, amikor meghalt, a hűséges szeméből hatalmas könnyek potyogtak.

R. minden története különleges volt, és mintha a távoli múltban játszódott volna. Ugyanígy beszélt a város ostromáról, az éhségről és a menekülésről, jobban mondva elűzetésről is. Az autóbusz kék volt, de az ég nem, nincs többé ég a városka fölött.

R. udvarában hatalmas diófa állt, és ő minden este összeszedett néhány diót, és odaadta a gyerekeknek, akik minden délután éhesen odajöttek az udvarába. Tudták, hogy kapnak majd néhány szem diót. Így aztán lassan kiürült a fa, egy este nem volt több dió. Sajnálom, kedveskéim, de már semmim sincs, mondta, amikor odajöttek a gyerekek és diót kértek.

A gyerekek csendben otthagyták az udvart az üres fával.

De az egyik kisfiú gyorsan visszaszaladt, és azt mondta: kedves néni, akkor add nekem azt a semmit.

Elmeséltem Milának, hogyan érkeztem Berlinbe 1967-ben. De az én utam más volt, mint az övé és a front mögül érkezett nőké. Nem voltam kivándorló, ösztöndíjat kaptam a filmfőiskolára, és diploma után egy szerelem miatt maradtam itt.

És nem egy háborúból jöttem, mint Mila, rémülten és szomorúan, és már gyerekkoromban tudtam németül.

De az első időkben nekem is nehéz volt ebben a nagyvárosban, ahol eleinte senkit sem ismertem. Idegenek voltak az utcák, a szomszédok, az emberek a boltokban. Nekem is ott kellett hagynom a garzonlakásomat, a képeimet meg a könyveimet, az első években én sem tudtam írni. A főiskolán a hallgatók a híres hatvannyolcat írták, csak politikával foglalkoztak, semmiféle művészet nem érdekelte őket. Nekem viszont elegem volt a politikai vitákból – habár magam sem tudtam, milyen jó dolgom van, nem ismertem az igazi egzisztenciális gondokat. Itt hamar megismertem a pénz hatalmát, és ismerem ma is, ha nincs pénzed, akkor senki vagy ebben a társadalomban. És egy kis ország versei és művészekről készült filmjei sem érdekelnek senkit.

Én is egy olcsó padlásszobában laktam a férjemmel, szénkályhával fűtöttünk, sokat fáztunk, de írni akartunk, és megfizetni az árát annak, hogy valamennyire szabadok vagyunk.

Jártam a főiskolára, filmeket forgattam, megismertem olyan nőket, akik annyira másképpen voltak gyámoltalanok, mint én, fordítottunk nekik, a férjem írt.

De én a távolba vágytam, az elveszített város, az elveszített emberek után, kilenc évig vártam az első itt született prózám első mondatára.

De mi minden évben elutazhattunk Zágrábba, ahol várt ránk a kis garzonlakásunk – lassan belepte azt is a por –, és a családunkkal, a barátainkkal sem szakadt meg soha a kapcsolatunk.

Mila viszont sokáig, mindaddig, amíg tartott a háború, nem mehetett haza, és nem is akart.

És Milát nem vigasztalhattam azzal, hogy eleinte nekem is nehéz és ismeretlen volt itt minden. Fiatalabb voltam nála, nem kellett a halottakra gondolnom.

Aztán egy könyvesboltban fölfedeztem Marinát meg a könyveit. Nekiláttam mindent elolvasni, amit csak lehetett, később írtam is róla, de a versei, a sorsa mindmáig elkísértek.

Így Milának is még mindig róla mesélek. És megpróbálom megajándékozni ezt a fáradt asszonyt a vigasszal, amelyet Marina verseiben és leveleiben találtam meg, habár ez a vigasz sokszor nekem sem volt elég, észak hideg szíve akkoriban engem sem tudott fölmelegíteni.

Nem sejtettük, mi következik.

Nem sejtettük, hogy ilyen nehezen tudjuk majd szavakba önteni, ami történik.

Mila az éjszakába meredt és hallgatott. Ő sohasem volt számomra más.

Így üldögéltünk a weddingi konyhában hetente legalább kétszer, így üldögéltünk egy évig, kettőig, nyolcig. A háború véget ért, de testünkön láthatatlan hegeket hagyott. Csodálkoztam, hogy Mila továbbra sem keresi meg az öccsét vagy a barátait. Hevesen ellenállt Ivan minden unszolásának, hogy levelet írjon vagy telefonáljon.

Ilyenkor újra felvillant benne a dac. Nem és nem! A konyhában ilyenkor megváltozott a légkör, megelevenedett a szeme, és reménykedni kezdtem, talán mégis elmúlik a gyász, talán képes lesz itt élni, talán még írni is fog megint. Ivan is reménykedett.

Néha együtt sétáltunk, a Wannsee partján, a grunewaldi erdőben. Ültünk a parton, miután meglátogattuk Heinrich von Kleist sírját, ezt mindig akarta, néztük a tó csendes vizét meg a hattyúkat, néha egy kócsagot. Bárcsak egyszer ilyen nyugalom volna bennünk, mint ebben a madárban, ahogy mozdulatlanul áll, egy halra várva.

Hazafelé menet, az erdőn át, a városi vasút állomásához tartva néha elsüllyedtünk a keskeny ösvény homokjában, itt valamikor tenger volt, mondtam, az egész város homokon áll.

Igen, homokos talajon járunk, felelte, az utak ezért veszélyesek, itt is csúszik ki a lábunk alól a talaj.

Hogy érted ezt?

Már sehol sincs szilárd talaj a lábam alatt, az álmaimban sem.

Az utolsó álmomban háború volt Berlinben is. Egy nagy sportcsarnokban voltam, és nem tudtam, hová menekülhetnék. Ekkor eszembe jutott az óvóhelyem, és boldogan mászni kezdtem a városom régi, ismert romjai között. De aztán rájöttem, hogy sehogy sem találom az óvóhelyet. Remélem, hogy egyszer megtalálom azt a helyet, habár az az

érzésem, hogy soha nem fog sikerülni. A talaj csúszós, bizonytalan, a romok egyszerre idegenek. De az emberek azt mondták nekem, hogy a remény megment, és én mindvégig reménykedni fogok.

Megint Tanja

Ahogy mentünk Milával az erdőn át, eszembe jutott a gyermek Tanja és az ő álma.

Mila soha nem mondott nekem semmit az ő álmairól.

Soha nem mondta nekünk, hogy orvoshoz jár, soha semmit a vizsgálatokról, diagnózisokról. Miért hallgatott?

Csak éppen egy napon váratlanul úgy döntött, anélkül, hogy az indítékait vagy az évekig tartó ellenkezését megérthettük volna, hogy mégiscsak szeretné meglátogatni az öccsét Belgrádban.

Szeretném látni, szeretném hallani, mit gondol és mit gondolnak a barátaink mindarról, ami történt, szeretném tudni, mit mondanak és hogyan fogadnak majd.

Ivan semmiképpen nem akart utazni, túlságosan fárasztó lenne számodra, mondta, mi értelme egyáltalán, hiszen ott mindent elvesztettünk. De Mila nem volt hajlandó elállni ettől – haza akart utazni, méghozzá azonnal és egyedül.

Elutazása napján még soványabbnak láttam, a haja már teljesen ősz volt. Senkinek nem tett említést semmiféle betegségről. Álltunk a repülőtéren, a repülőgép sebesen a magasba lendült, és vele együtt Mila is eltűnt a felhőkben. Angyalok és Ivan képei kísérjék, kívántam magamban.

Egyszer írt csak, akkor is a kórházból.

Ivan arca egy napon szürke volt. Szó nélkül átnyújtott nekünk egy cédulát Mila már szinte olvashatatlan kézírásával: bocsássatok meg, kedveseim, de legalább a csontjaim ne porladjanak idegenben. Ivan azonnal elutazott Belgrádba.

Mila, a mi titokzatos bolygónk. Örökre elveszítettük. Elutazott, és nem tért vissza többé.

Ivan a temetés után hamar visszajött Berlinbe. Továbbra is fest a szűk folyosón, egyedül éldegél, és amikor találkozunk, mindig Miláról beszélünk, azon tűnődünk, miért nem tudtunk többet tenni érte. Ő most még hallgatagabb – nem tudjuk, hogyan fog tovább élni Mila nélkül.

Néha arra gondolok, Mila olyan volt, mint Maša, aki 1992-ben ezt írta:

A túlélő éhezni fog, rettegés, bánat kora ez;
Hideg éj, hosszú vasárnapok. E szenvedésben örömöt ki lel?
Milyen az, akinek más halála kell?
Szeretem ezt a várost, a sok fehér falat,
Iskolámat a zöld fenyők alatt,
Papát, mamát meg az öcsémet benne,
És szeretném, ha nem lenne háború,
És a világon mindig béke lenne.

Igen, a háborúk így pusztítják azok életét is, akik nincsenek a harctéren, megváltoztatják a világot, az érzéseket, ha messze zajlanak is, a gyűlölet eltörölhetetlen nyomát hagyják maguk után, megsebzik az ártatlanokat is. Mila, a költő nem szabadulhatott az emlékezetétől, az érzékenységétől.

Ő a múlt sötétjében maradt. És mi maradt nekünk: egy üres szék, a weddingi konyha asztalán felejtett doboz cigaretta, egy fekete kalap, amit nekem ajándékozott, és az a fénykép a szürke festmények folyosójának falán, maradt a veszteség és az emlékezés.

Átölelem körvonalát az éjszaka sötét ablaka előtt. Távoli bolygó most ő Berlin egén. Néha mintha megcsillanna, és olyankor halljuk a hangját: ne szomorkodjatok, tudnotok kell, nekem így a legjobb. Ezt mondta volna Marina is hajdan.

A weddingi konyha, ahol üldögéltünk, most hideg és üres.

Még mindig beszivárog oda az olajfesték szaga a folyosóról.

Valahányszor az éjszakai égre nézek, sírhatnékom támad. Az élet tarkára festett fehér vásznán könnyek nyoma, barátságunk elveszett nyomai. És ez minden, ami marad belőlünk: szöveg és emlékezet.

Csordás Gábor fordítása

Bacsa Gábor

„Mind összetettebb, mind egyszerűbb”

Benes József életművéről

„A rajzolás nálam központi kérdés. Abban az értelemben, hogy minden, ami van, roncsolódik. […] Az a tudat van jelen nálam, hogy minden lényegi dolog szétesik, széthullik. Közben azért létezel, hogy próbáld nem széteresztení a dolgokat. Ez olyan, hogy aki szépen tud beszélni, még inkább vigyáz, hogy ne essenek szét, ne repüljenek el a szavai.”

Maurits Ferenc

A képzőművészet, és vele a festészet produktumainak utóéletéül, amiatt, hogy azok „az észlelthez, vagyis a *meghatározhatatlanhoz* kötődnek”[1, 2], leginkább a kontemplatív, szemlélődő, de főleg interaktív befogadói közelséget lehet elképzelni. A „miért?” és a „miért így?”: a retorikát firtató kérdések és a rájuk adott válaszok is ennek megfelelően születhetnek. Amennyiben az ún. interaktív retorika Kibédi Varga Áron hiányolta[3] vizsgálata során sor kerülne a hagyományosan az irodalomtudományban megállapított retorikai működések és transzformációjuk kérdéseinek tisztázására, úgy a szó elsőként valószínűleg a figuralitást és tropikusságot (mint a nyelv széles körben lényeginek gondolt szervezőerői)

---

[1] Kibédi Varga Áron: *Kép és retorika*. In: Uő.: *Szavak, világok*. Jelenkor, Pécs, 1998, 151. o.

[2] Benes Józsefnek a képi és verbális megjelenítéshez való szokatlan mindegy-viszonyát mutathatja, hogy vállalta Szűgyi Zoltán azon kötetének illusztrálását, melyhez készült egy Braille-írással készült melléklet. A látás képességével rendelkezők számára kettő (három) médium közvetít, a vakoknak egy. Sovány vigasztalásról, vagy a médiumok képességei felől való bizonytalanságról, nemtudásról van szó? L. Szűgyi Zoltán: *Nincs visszaút*. Framo Publishing, Chicago – M-Szivárvány Alapítvány, Budapest, 1998.

[3] Kibédi Varga Áron: *Képzőművészet és retorika.* in: uő.: *A jelen*, Kalligram, Pozsony, 2003, 156–165. o.

[4] Vö.: „Mivel a dolog és a név közötti viszony olyan »reprezentáción« alapul, mely mindig is metaforikus érzetek és metonimikus redukció eredménye, sohasem számolhatunk egy olyan tulajdonképpeniséggel, amely a nevet a dolog tulajdonává tenné, amennyiben ezek két különböző ontológiai szférához tartoznak. [...] Nietzsche kritikája tehát így foglalható össze: szó szerinti értelemben egyetlen szó sem rendelkezhet tulajdonképpeni jelentéssel. [...] Az irodalomelméleti diskurzusban főleg a Paul de Man óta használatos »figurativitás« fogalomnak a legfőbb mozgatója épp a nyelvet alkotó figuratív illúzió és defiguratív potenciál egymást aláásó mozgása, melyet trópus és figura viszonyában észleltünk.” In: Füzi Izabella: *A figurák jelelmélete*. in: Füzi Izabella–Odorics Ferenc (szerk.): *Figurák*. Gondolat-Pompeji, 2002, 22–23. o.

tárgyaló gondolatmeneteket illetné.[4] Benes József sokak által az ún. újfigurációhoz sorolt életművét pásztázó tekintet festészete *figurâit*: alakjait és alakzatait veszi szemügyre; a „túlértés"/„agyonértés"[5] hasznát tekintve változó megítélésű, a fentiek (l. meghatározhatatlan) ismeretében azonban egyeduralkodónak mondható eljárása pedig a szemlélődés munkamódszerét, szabadságát és inspiráció-üzemanyagát szolgáltatja.

Benes József munkásságának nincs vezérmotívuma. Vagy sok van. Több alak, figura ismétlődik, és alakít ki az életművön belül egyfajta motívumhálót. Úgy is lehetne mondani, hogy az egymás variánsaiként felbukkanó alakok kiindulási alakzatba szerveződnek, és az alább ismertetett módon felveszik a „szemlélődésre felszólító, érzelmeket keltő" életműalakzatot. Az átmenetiség, a „work in progress" gondolata most az *Áldozat* című képekre mutat, először is az 1965-ös linómetszetre. Az itt látható kicsavarodott fejű alak egy domboldalon hever, távol a domb útján, a domb dinamizmusában, áramvonalában álló autójától. A figura ezen körülmények között ölt(ött) testet, és aszimmetria, deviancia jellemzi. A kompozíció részeinek egymáshoz való viszonya emlékeztet arra a viszonyra, mely a nyelv egészét átjáró figuralitás ismeretében a nyelv elemei között feltételezhető. Egy figura létrejötte a nyelvhasználatban, a gondolkodásban azt jelenti, hogy valamely nyelvi elem kikerül a nyelvi produkció szokott dinamizmusából, és elfordul a konvenciótól, annak céljától és útvonalától. A „trópus" kifejezés alapját képező elfordulás lehet metaforikus, metonimikus vonzás eredménye. Benes képén a figura áldozatként való elgondolása a csábító lehetőség, és – mivel nem látjuk máskor, máshogy – úgy tűnik, alak, figura csak így, csak ebben a sajátos balesethelyzetben ölthet testet. Az 1993-as szénrajzon (ki)bomló alak múmiaszerű test, amely – legyen bár mintázata révén is a környezettől elkülönülő, sőt talán elkülönüléséért múmiaszerű jelenség – itt-ott elveszti körvonalait, s a test saját környezetévé kezd válni. Szénrajz a technikai adat a cím mellett; azt is lehetne mondani, hogy a kép szén(rajz): ami a biológia szerint történik az élőlényekkel, az a képen is megfigyelhető. Nincs más a képen, csak szén, néhol több, máshol kevesebb. A kép szén, alak és környezete pedig szénminta, az anyag alkalmi elrendeződése. A kétdimenziós „jelenetnek" a háromdimenziós jelenségekkel való (a kémiával igazolható, biokémiát megidéző) rokonsága bukkan felszínre. A rajz a figurán, a kontextuson és az anyagon keresztül mesél az áldozatlétről, és fordítva: az áldozatmotívum felszínre hoz bizonyos kompozicionális elképzeléseket, ars poeticát. Paul de Man a figuratív illúzió és defiguratív potenciál harcát tárgyalva hasonló helyzetről beszél.

Ezek a figurativitást-metafiguralitást mindenben meglátó fejtegetések számtalan másik Benes-kép megfigyelése révén folytathatók. Az egyik legkézenfekvőbb irányt a Gólemképek jelzik: a gólemmotívum/-téma hagyományosan is felidézi a produkciót, a természetnek saját anyagával történő megváltoztatását firtató gondolatokat. De lehetne a szegedi ÁNTSZ-épületben látható *Bakteriofág* című „nagyformátumú" tűzzománcot is említeni, ahol a magát a környezetből éltető, építő, a környezetet ily módon átalakító *baktériumölő vírus* sajátosságai vezetik a metamorfózis analízise felé az arra fogékony befogadót-kutatót.

Általában fontos tisztázni azt is, összeegyeztethető-e a vizsgálat módszere a bevett gyakorlattal, valamely gondolkodástörténeti kontextussal, illetve: van-e egyáltalán ilyen. (Miközben) Az interpretációk szándékuk szerint – legyenek mégoly önreflexívek – igyekeznek a tárgyukkal homogén konstellációt alkotni, ezt azonban, nem azonos struktúrák

[5] A Jonathan Culler és Wayne Booth által használt fogalomról lásd: Collini, Stefan (ed.): *Interpretation and Overinterpretation*. Umberto Eco with Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brooke-Rose. Cambridge University Press, 1992, különösen: Culler: *In defense of Overinterpretation*, 109–123. o.

lévén, csak úgy képesek megvalósítani, ha közben megváltozik saját maguk és tárgyuk identitása, tulajdonságai (mert kontextusa is). Ha ez mindig így van, bármely kutatás újdonsága és hasznosan rendhagyó célkitűzése (a kontextualizáláson túl) az lehet, hogy a szükségszerű eggyébomlás siettetése helyett igyekezzen megörökíteni az állapotot, melyben alak (életmű, műtárgy) és környezete (a felvázolt kontextus) még éppen egymás figurájaként érzékelhető. Az over-interpretátor ilyen megkötésekkel a lehető legtöbb alak – akár téves – regisztrálását is elfogadja, amennyiben azok addig lehetetlennek tűnő tanulságokkal vagy esetleg inadekvát, de produktív perspektívákkal szolgálnak. (vö. Benes *Feltárás* című képével az *Ex-Symposion* gonoszság-számában)

***

A meg-, illetve kitalálni (*figure* out) kívánt kontextus egyik eleme Rényi András Warburg- ismertetése. Az Aby Warburg elméletében vázolt három történeti stádium második, köztes elemét bemutatva Rényi a következőket mondja a képekről, szimbólumokról:

„A képben ugyanis az ember mímel, noha nem révül bele a hasonlóságba – és bár gondolkodik, mégsem absztrahál. A Pathosformel *szó összetétele és jelentésárnyalatai is ezt a kettős dialektikát fejezik ki: egyfelől spontán felindultságra utal, amely már többé-kevésbé szilárd alakot öltött: másfelől olyan ismételhető formasablont jelöl, amelyben mégis eleven energiák szunnyadnak és várnak arra, hogy fölszabadulhassanak."*[6]

Illetve korábban, a pátoszformulát definiálva:

„...inger és reflex olyan rögzüléséről van szó, amely az ismeretlen fenyegető erők formalizálásából és bizonyos minőségeinek ismétlődő utánzásából ered, s amely találkozás során a szubjektum a vele való mimikus azonosulás révén mintegy magához igazítja, interiorizálja az idegent."[7]

Rényi Warburg-értelmezésében a pátoszformulák a tudat (újra- meg) újrahasznosítható, támadólag önvédelmi eszközeiként jelennek meg. Szilárdságuk „többé-kevésbé" jellege biztosítja a tudat számára, hogy képeit amorf szerszámokként a változatos helyzetek kívánalmainak megfelelő funkcióban, minőségben használhassa. Egy életmű vizsgálata számára így a tekintetet megakasztó hasonlóságok az adott korpuszt nehezen kiharcolt, ingatag, ideiglenes konzisztenciájában jelenítik meg: a rend éppen ellentmondásosságának, instabilitásának és az ezek jelentette dinamizmusnak köszönheti létét.

Nietzsche a *Mi, filológusok* című korszerűtlen elmélkedéshez írt egyik vázlatában[8] a görögökről beszél, ismertetve számos jellemzőjüket. A felsorolást olvasva azonban úgy tűnhet, hogy a görögök legfontosabb tulajdonsága a következetlenség. Azért az „azonban", mert ez a jegy kétségessé teszi egy jellemzőlista felállításának hasznosságát. A beszélőnek a jellemzettekhez és feladatához: magához való ambivalens viszonyát mutatja, hogy mégis lejegyzi a többi karakterisztikumot is. Az pedig, hogy a beszélő ilyen módon, gondolatait szétterítve, töredékesen hozza létre küzdelmeinek lenyomatát, írásának lírai jelleget kölcsönöz, és megfoszt a lehetőségtől, hogy vitatkozzunk a görögökről adott jellemzésével. A görögök alakjának, figurájának lírai, montázsszerű érzékeltetése

---

[6] Rényi András: *Az elfojtott pátosz formulái – Aby Warburg Rembrandtról: kultúratudomány és recepcióesztétika,* In: Enigma, 2005. XII. 46, 93. o.

[7] Uő.: i. m., 92. o.

[8] Friedrich Nietzsche: *Gondolatok és vázlatok a Mi, filológusok című korszerűtlen elmélkedéshez.* In.: Uő.: *Ifjúkori görög tárgyú írások.* (vál. Tatár György, ford. Molnár Anna) Európa, 1988, 202–223. o.

révén az alkotóelem-figurák egyben szemlélhetők lesznek, és – ami most fontosabb – körvonalaik együttállásában, kereszteződésében, a másikat ellehetetlenítő, értelmetlenítő, vagy éppen értelmessé tévő elhelyezkedésében a beszélő görögségképe mint konstelláció lesz megfigyelhető, és – ahogy a jelen fejtegetés példája mutatja – az írás mikéntjének magyarázata (ok, cél) is. Összefoglalva: Nietzsche, aki a nyelvet, gondolkodást állandóan alakulónak gondolja, úgy ír, mintha nem egy (db) görögségképe lenne, vagy mintha (főleg jó lelkiismerettel, definícióban rögzíthető) nem lenne egyáltalán. Tudja, hogy bármi ehhez hasonló csupán görögségképének egyik változata, variánsa, figurája lenne, amely nem lehet azonos „Nietzsche görögségképével".[9] Ráadásul az írás tele van intertextusokkal, kommentárokkal, így is erősítve az autentikus ábrázolás lehetetlenségének érzetét. (Vö.: *„[…] csakhogy ez az (önmagát megnevező, létrehozó) Én nem az éber, az empirikus-reális ember énje, hanem az egyetlen ténylegesen létező és örök, a dolgok lényegi alapjában nyugvó Én, melynek ábrázolásai során a lírai géniusz a dolgokat egészen e lényegi alapjukig átlátja."* in.: *A tragédia születése*. 51. o.)

Mindezeknek megfelelően az írásban szereplő „önlegyőzés" fogalma újabb hívószava lehet a Nietzsche-írások beszélőközpontú értelmezésének.

„Egy olyan politeizmushoz, mint a görögöké, sok szellem kell…", különösen, ha – ahogyan Nietzsche a régebbi népekről mondja – a régiek *„életének tényszerű alakjaiban tömörré sűrűsödött elképzeléseket látni"*. Feltételezve, hogy az „istenek" egymáshoz való viszonyát, ennek szabályrendszerét felismerni komoly szellemi teljesítmény, az isteneknek önkényességet és következetlenséget tulajdonítani még nagyobbnak tűnik, hiszen mire valaki képessé válik valamely meg nem értett, szokatlan jelenséget a rendszer szükségszerű, ám megjósolhatatlan előfordulású elemeként vagy éppen kuriózumként „azonosítani", számtalan számításon kell átrágnia magát. Talán mégis inkább arról van szó, hogy a „tömörré sűrűsödött elképzelésekként" is elgondolható alakok bizonyos értelemben kapcsolattípusok. (teurgia = teomachia?) A Nietzsche-szöveg saját magán modellezi a görög teomachia alakjainak metonimikus utalását születésük mikéntjére-miértjére.

Tolnai Ottó idézi Nietzsche egy a teljesség hiányához, inautentikussághoz, látszatszerűséghez kapcsolódó gondolatsorát: *„A festészet a tarka bizonytalanságok birodalma, a látszat Olümpusza volt."*[10] Nietzsche szerint az „élet művészetéhez", melynek nagy művelői a görögök voltak, az kell, hogy *„bátran megálljunk a felületeknél, a redőnél, a bőrnél, imádjuk a látszatot, higgyünk a formákban, a szavakban, a látszat egész Olympusában! Ezek a görögök felületesek voltak* – mélységből."[11] A Tolnai által művészeti vonatkozásúvá idézett gondolat projektuma: „tömörré sűrűsödött elképzelések" metaforikus alakjai népesítik be az életet, életművet – vagyis felépítik azt. Ez a világ azonban egyre népesebb, s közben mégis otthonosabb lehet. Ahogyan Tolnai Benesről mondja: *„mind egyszerűbb, mind összetettebb"*.[12]

A görögség „mint olyan" tárgyalása, azaz gondolatmenete egyik figurájaként ismertetése, ugyanakkor következetlenségének állítása az alak definiálhatatlanságát posztulálja. Mindezek miatt a nietzschei elbeszélő „tényszerű görögségalakja" saját (immár többtörvényű, montírozó, legfeljebb közelítő jellegű) gondolkodásának metaforájaként is elgondolható. Ez a Warburgról mondottak fényében azt jelenti, hogy az (olykor következetlen)

---

[9] Vö.: *„[…] a lírikus képei nem egyebek, mint ő maga s mintegy csak önmaga különféle objektivációi, amiért is önmagát mint e világ mozgató középpontját »énnek« mondhatja…"* in.: Uő.: *A tragédia születése*. Európa, Bp., 1986 (ford. Kertész Imre), 50. o.

[10] Tolnai Ottó: *Jegelt rózsacsokor* (Ács Józsefről). In: Uő.: *Meztelen bohóc*. Forum, 1992, 77. o.

[11] Uő.: uo.

[12] Tolnai Ottó: Benes József tárlata. In: i. m. 146. o.

istenek képei kvázi pátoszformulákként állnak a gondolkodó rendelkezésére, lényegi tulajdonságuknál fogva téve lehetővé, hogy az újabb és újabb kontextusokban biztosan, ismerősként lehessen mozogni.

***

Bujdosó Alpár és Megyik János 1974-ben a művészeti jelenség lényegéről alkotott elképzeléseiket tézisekben összefoglaló, *A semmi konstrukciója*[13] című szöveget jelentetett meg. A Magyar Műhely csoport két tagjában erre az időre kikristályosodó, a következő időszakban latensen vagy konkrétan hatást gyakorló gondolatok központi fogalma a „megfogalmazhatatlan" vagy más szóval a címben jelzett „semmi".

1. A művészetek különböző módszerekkel a megfogalmazhatatlant közelítik meg és hoznak hírt róla.

1.1. A megfogalmazhatatlan nem anyagi, a megfogalmazás eszközei elsősorban anyagi természetűek. Anyagi jellegű a forma, a szín, a hang, a szó. Minden, amit érzékszerveink közvetítésével tapasztalunk. Ebben az értelemben a valamilyen formában közölt gondolat is anyagi, éppen a közléshez szükséges megfogalmazás anyagi minősége miatt.

1.1.1. Mivel kizárólag anyagi eszközök állnak rendelkezésünkre, és a megfogalmazhatatlan nem anyagi, e minőségi különbség miatt élünk a megfogalmazhatatlan megjelöléssel. Ugyanúgy beszélhetnénk gondolhatón túli alanyról, vagy akár a semmiről. Ebben az értelemben a »semmi« nem azonos a nincs fogalmával.

A Nietzsche-gondolatmenetnél már felmerült a kifejezhetetlenség, pontosabban a kifejezvén elszalasztás gondolata. Az imént idézett gondolatsor azonban nem a figurativitással magyarázza az elhalasztódó megragadás jelenségét. Hogy mégis hogyan illeszthető bele az eddigi problematika tárgyalásába, arról a következő pontok szólnak:

„1.3. Úgy tűnik, hogy az általunk ismert eddigi módszer az ellentétekben való gondolkodáson alapszik. Általában két vagy több ellentétes gondolhatón inneni alany feszültségbe állításáról van szó. […]

1.4.1. Ellentétesek azok a dolgok, melyek közül az egyikre vonatkozó állítmány a másikra nézve tagadó. Ez az elv még akkor is érvényes, ha két vagy több dologról csupán annyit állíthatunk, hogy »ez nem az, hanem«. Ez a többpólusú gondolkodás alapvető törvénye […]"

Az „ez nem az, hanem" az „egész nyelvet átható figurativitásnak" is alaptörvénye, vagy ha úgy tetszik, más megfogalmazása: az ehhez való viszony függvénye a nyelvi kompetencia milyensége, a rutin és alkalmazkodóképesség. Ha valaki valamely elemet egy korábbi módosulásaként (:amannak) és a többihez való viszonyában lát, ráadásul azt is érti, hogy „ez miért nem az, hanem", az a művészeteket és a nyelvet is az idézettek szerinti dinamizmusában látja. Ha viszont tisztában van a csak alkalmanként, csakis egyes helyzetekben adekvát funkciókkal, világos lesz az is, hogy a megtapasztaltak nem metaforikusan, valamely hasonlóság okán, hanem metonimikusan, egyes, egyedi, eseti érintkezések révén utalnak a rendszerre, melynek részei. Nem lényegről, hanem formáról, a körvonalakról szerezhet információt. A szerzőpáros, Nietzschéhez hasonlóan, ok(-)os következetlenségek, első ránézésre ellentmondásos, ám megokolható, így oldékony feszültségek jelenlétében, illetve azok dekonstrukciójában látja a megközelíthetetlenségében létező, megragadhatatlan komplexitás megközelítésének kulcsát. *„A nem-anyagi természetű alanyok érzékszerveinkkel közvetlenül nem tapasztalhatók."* Nietzsche görögjei például valóban nem tapasztalhatók, ám szintén csupán *közvetlenül* nem. *„Valószínű, hogy ezekhez az anyagiakból való elvonatkoztatás útján jutunk." „Az eddigiek szerint tehát a gondolkodás nem*

[13] Bujdosó Alpár – Megyik János: *A semmi konstrukciója*. In.: Magyar Műhely, 1974/43–44., 33–39. o.

ellentétes elemeit a közvetlenül nem tapasztalható (nem-anyagi) alanyok között kell keresnünk".[14] A szöveg későbbi pontján az is kiderül, hogy ezek a „nem-anyagi" alanyok is – státusuknál fogva (alanyok) – kapcsolatba, összefüggésbe hozhatók egymással. Ez az adalék azért fontos, mert eloszlathatja annak gyanúját, hogy a fentiekkel való párhuzam hibás. A gondolatmenet ugyanis ezek szerint nem feledkezik meg arról, hogy az akár egy műben, akár életműben megjelenő intertextualitás jelentés-, de inkább: feszültségképző potenciálja is alapvető erő.

***

A

Szombathy Bálint, a vajdasági képzőművész és teoretikus, az akkori kortárs művészetelméleti koncepcióját *Az egzisztencia metamorfózisa* című esszéjében[15] ismerteti, ám nem elsősorban a szavak, hanem mintegy az érzékek retorikájának felvázolásával. Az ún. korszerű figuralizmusról gondolkodva mondja: „*A termékeny fantázia az érzékelés és az elméleti-gyakorlati értelem között kell, hogy relézést végezzen*." Majd: „*Az egyén eszméinek tolmácsolása érdekében sokszor az anyagi tapasztaláson kívül eső eszközök megteremtésére hajlamos, leginkább a tömeghangulatot viszi színre az egy ember látószögéből*." A nem-anyagi kifejezőeszközök gondolatának újra megjelenése a Bujdosó–Megyik-féle elgondolás elemzésének adalékául kínálkozik. Abban is rokon Szombathy koncepciója a fentivel, hogy benne a művészeti (nyelvhasználati) tevékenység nem valamely gondolati jelenség kifejezése, rögzítése, megragadása. Ott megközelítésről, híradásról van szó, itt relézésről. A relé mint különböző struktúrák között per definitionem jelátalakítással, fordítással, interpretációval kapcsolatot létrehozó eszköz funkciójuknál mint lényegi meghatározottságnál fogva elválasztott struktúrák együttműködését teszi lehetővé. Együttműködésről van szó ugyanis, amenynyiben pl. az elméleti-gyakorlati értelemben változás megy végbe az érzéki tapasztalásról szerzett adatok nyomán, vagy az érzékek, hozzáférést szerezvén a tudati struktúrákhoz, irányítottak, szervezettek, fel- vagy lefokozottak lesznek. Bajos azonban a Szombathy- és a Bujdosó–Megyik-féle elgondolás között összhangot találni fogalomhasználatuk egy részében. Nem tudni ugyanis, hogy a fantázia, a gondolhatón túli alany, az érzéki tapasztalások és elméleti-gyakorlati értelem fogalmai hogyan viszonyulnak egymáshoz, megfeleltethetők-e egyáltalán egymásnak. A párhuzam fenntartása mindenesetre hasznos, hiszen fogalmi keretet jelent bármely életmű kutatása számára, valamint helyet, melyben a felmerülő problémák fellelhetők, és melyre kései felmerülésük vagy hasonlók jelentkezése során hivatkozni lehet.[16]

B

Szombathy egy, a vajdasági magyar festészetet bemutató írásában Sáfrány Imréhez érkezve kiemeli a festő egyik fő motívumát, a szamártövist, valamint ennek „duális

---

[14] A különböző elméletek nyelveinek a következő szakaszban is megmutatkozó összeférhetetlensége jelentkezik, amely a vizsgálódást nem akasztja meg, hiszen csupán az „overinterpretation" szükségszerű, és/de céljait nem érintő anomáliáinak egyike.

[15] Szombathy Bálint: *Az egzisztencia metamorfózisa*. In: Új Symposion 1972/81, 38–40. o.

[16] Az, hogy az egyén eszméinek tolmácsolása a tömeghangulat színre viteleként jelentkezik, azt jelenti a fentiekkel összhangban, hogy a „relézés" közösségen belül teremt kapcsolatot, a közösség egyes „testrészei" között. A nem-anyagiság újra (időben előtt) megjelenése a fentiek árnyalásaként, bővebb kifejtéseként is elgondolható: az intenció és gondolhatón túli alanyok ott ki nem fejtett származási viszonyait tárgyalja. Itt a gondolhatón túli alanyok közösségi jelenségeknek látszanak.

természetét"[17]. Az útszéli gaz két jelentésesnek felismert tulajdonsága: szúrossága és a megfelelő eljárással kinyerhető hallucinogén hatása. A délvidéki magyar festészetet tárgyaló diskurzus leggyakoribb fogalmai a provincialitás (a szamártövis útszélen, marginalitásban nő) és a rút kategóriája (a tövisek [szemet] szúrnak, maga a növény pedig nem szép a hagyományos értelemben). Az utalásnak az eddigi gondolatmenet szempontjából azonban a hallucinogenitás a hasznosítandó, fontos momentuma. A módosult, nem hétköznapi tudatállapot itt is kiemelt szerephez jut, sorsdöntő aktusnak adhat helyet. Sáfrány, aki Benesnek barátja és mentora volt, a marginalitás, az elidegenítés és a hétköznapiságtól való elrugaszkodás tulajdonságainak megjelenítőjét, vagy inkább emlékeztetőjét látván a szamártövisben, életművében való ismételt megjelenítésével toposszá emelte azt, és színre vitte a gondolatmenet metamorfózisait. Mindebben talán a rút, a provincialitás stb. gondolhatón túli alanyainak feszültségbe állítását lehet látni.

***

Végül egy valamelyest távoli gondolatmenet jut szóhoz, felhívni igyekezvén a figyelmet a fentiek lehetséges tárgyalására egy interdiszciplináris kontextus keretein belül. A megfogalmazhatatlan, a tudattalanul működő gondolkodásmódok, a személyes mitológiák testtel, anatómiával való összefüggéseire Reay Tannahill a *Flesh And Blood* című könyvében hívja fel a figyelmet. A természeti népek és emberelőtti emberek szimbolikus gondolkodásának szinte megjósolhatóan biológiai irányáról és rend-szerűségéről a könyv bevezetője szól. A babiloni Marduk-mítoszt eleveníti fel, melyben az ősi, ember nélküli időkben az istenek harcoltak egymás ellen. Marduk, Tiamatot legyőzvén, feldarabolta, és részeiből megalkotta az eget, majd lefejezte, és a kiömlő vérből megformálta az embert.

„This conviction that the world itself had been created from the flesh and blood of the gods reflected early man's belief in the magical properties of the elements that constituted his own being. From almost the first moment when he formulated the question 'why?' ... he had begun to shape ideas about the association between life and death, flesh, blood and spirit, that were to remain embedded in the human subconscious throughout all succeeding centuries."[18]

Az idézett részben a szerző nem kevesebbet állít, mint hogy a korai ember világmagyarázó elgondolásai például a jelen dolgozat gondolkodását is meghatározzák. („*Always they were implicit in everyday speech.*") Az értelmezés, a rend világban való felfedezésének igénye test és szellem, istenek stb., valamint az ezek megfoghatóvá, kezelhetővé, tárgyalhatóvá tétele érdekében megalkotott szimbólumok nyelvének létrehozásával elégíttethetett ki. (Ez például Aby Warburg kígyórítusról szóló előadásában is elhangzik.) Vannak-e a darabolással, kannibalizmussal rokon, jelenleg ható hajlamok, illetve mit mondanak az előképeik?

„In the few thousand years preceding the neolithic era even cave paintings became more efficacious if the pigment used was blood."[19]

---

[17] „Az időszerű művészet formanyelvének széles skáláján otthonos Sáfrány egyik központi témájává a bogáncs, a szamártövis válik. Az útmenti, árokparti – tehát »marginalizált« – növény dualista természetében – tudniillik hogy szúr, és ugyanakkor hallucinációt kiváltó tea főzhető belőle – a lét egészére kiterjeszthető minőségi jegyeket lát meg…" in: Szombathy Bálint: *Délvidéki magyar festészet, 1920–1999.* http://lexikon.edition.hu/news/retro69.shtml

[18] Uő.: i. m.: 3. o.

[19] Uő.: i. m.: 6. o.

„Every body represented not only a formerly living being, or even a potential source of food. It was also a powerhouse of blood, or life-essence, and of flesh, or strength."[20]

Aby Warburg a vizsgált képeket gyakran „dinamogrammoknak", „energiakonzerveknek" nevezi, valószínűleg a sablonok változékonysága, alkalmazkodóképessége és emlékezete, emlékei, hozománya miatt. Egy festészet istenei-teremtményei talán ugyanígy szolgálják fajuknak, világuknak a továbbélését.

FANTÁZIA

A YouTube internetes portálon megtekinthető néhány gyümölcsrothadást, állattetembomlást rögzítő videofelvétel. Az egyiken egy malac tetemét bontják az abból élő férgek, legyek. A felvétel elejétől fogva látható a tetem körül egy habkönnyű, apró, rózsaszín golyókból álló „kerítés". Idővel kiderül, ez a vonal indikátor, jelzőkészülék: változása a malactestnek a bomlás során kiszélesedő kerületét jelzi. *Fantasztikus* a fentiekkel való hasonlóság: a figura bomolva-szétterülve átalakítja magát és környezetét, a dolgozat pedig, kijelölvén a teret, majd elhelyezvén benne rózsaszín golyócskáit, hírt hoz a bomlás állásáról. Idővel csak a golyók maradnak, eltolva, kitolt helyükön; a legyek, miután átfalták, -alakították a képet, eltűnnek.

Benes József *Fóliaház-táj(i)* című képe különös színhasználatával a szürrealitásról, ennek édeskésségéről mesél. A fóliasátrak szürreális színük, tónusaik miatt még a szokásos, halvány körvonalait sem mutatják a belül fejlődő (vagy éppen haldokló) terményeknek. Csak azt tudni, hogyan jelennek meg egy sajátos, fakórózsaszín közegben: átláthatatlanná válnak, szürreális, ismerős-torz felületté, melyet a fény játéka bizonytalanná, többértelművé tesz. A perspektíva a korábbi *Tisza*-képeket idézi, melyekben a láthatáron eltűnő folyó hegyes, háromszögszerű alakot vesz fel, s melyeket így négy, egy csúcsban találkozó háromszög darabol. A két csúcs-part a két fóliasátor, a néző pedig a közéjük szorult folyóban áll. Esetleg ő maga a nyúlványát szemlélő folyó.

A két fóliasátor csak felületként, látszatként mutatkozik, melyekről az árnyalás jellege miatt nehéz megállapítani, hogy a fóliasátrakra jellemző, a *száknál* is megfigyelhető homorú gyűrűk tagolják, vagy a *férgek*re jellemző domború szelvények. Ismét az *Áldozat*nál megfigyelt jelenség mutatkozik: a környezeti meghatározottságok a szemlélő (révén) átmenetivé teszik a közéjük tévedt alakot, és a kialakuló játék miatt minden másodperc az átváltozás előtti pillanatnak tűnik. Fóliaháztáj-részletet vagy fóliaház-táji férget lehet a képen látni? A bent zajló folyamatok terméke, esetleg melléktermék (pl. gáz) feszíti a sátrat féreg alakúvá? A féreg testfelépítésének köszönhetően minden egyes testhelyzet a továbbhaladás legmegfelelőbb kiindulópontja. A felületbe, látszatba vetett hit, melyről Nietzsche beszél, a fent mondottaknak megfelelően a valóság helyett megjelenő látszatba vetett hit.

A fólia-kanyon folyam(atok) kerete, örök kontextusa. Az igazán homogén elemek, atomjaikig megkülönböztethetetlen, megismerhetetlen eredetű, helyüket, alakjukat állandóan változtató jelenségek minél messzebb folyásához, láthatatlan kimenetelű térhódításához pszeudo-homogén – pszeudo-heterogén partok asszisztálnak. Ez pedig szintén látszat, mégpedig a fóliaház-tájé.

Az egyéni konstruktum, a tömörré sűrűsödött elképzelés mint látszat(-Olympus) mögé rejtőzik a szemérmes Természet. Mintha a *Tájkép* (1993, vegyes technika, 51×70 cm) kap-

[20] uő.: i. m.: 8. o.

csán a fantázia azt árulná el a Természetről, hogy a hozzá ambivalens módon viszonyuló, a látszatszerűségről tudó szemlélő számára is csupán látszatként: noha már a látszat látszataként mutatkozik. A Természet szemérme meg is jelenik, mégpedig – a nyelvvel való flört eredményeként – egy tájképpé áttűnő női szemérem(domb és -ajak)ként. Flörtről lehet beszélni a szemérem kerülgetése, illetve perverzióról a hangsúlyeltolódás okán. A rendhagyó asszociációkra irányul a figyelem, a figurációra, melyben a szemérem tájelemmé tűnik át. Az életmű Természetének talánya, hogy komolyak-e a szándékok, hogy megszűnik-e valaha a játszadozás. Semmit a „kéznek"! – szól a kényszerű perverzió maximája.

Ennek a képnek kapcsán ugrik be, de tőle eltekintve lesz nyilvánvaló, hogy a benesi szériákban nem sok szerep jut a kéznek, sőt: mintha funkciós lenne a kéz lábak jelenlétével szembeni hiánya. Az, hogy sok Benes-figurának, de főleg a sorozatok alakjainak csak lába van, arra látszik utalni, hogy a figurák lényegi, létrehívó tulajdonsága a helyváltoztatás. Ahelyett, hogy valamit (kézzel) tennének, csak mozognak, csak a mozgást „csinálják", mégpedig az egyik kontextusból egy másikba történő elmozdulást. Benes 2006-os sorozatában olyan csak lábas alakok mutatkoznak, melyeknek hátterükön kívül felületük, öltözékük mint kontextus is változik. Az alakoknak csak testfelépítésük hasonló, felületük, öltözékük már különbözik. A figurák olykor instrumentumként (pl. szaxofon), olykor hatalmas végtagként mutatkoznak (l. a harisnyás, behajlított végtagra emlékeztető alak képét *[Figura*, 2003. digitális nyomat, vászon, 180×80 cm]). Test mint testrész, mint testlátszat, mint valamely cél elérése érdekében használt eszköz, manöken. Ez a sorozat többi tagján folytatható bemutatás a funkciót mint figuraelkülönítő elvet tartja szem előtt, így a benesi figuráció működési elvéül az alakok funkcionális anatómiáját, új felületek produkálása kapcsán pedig a tudományos-fantasztikus alapozású funkció- és képességlehetőségeket állítja. A súlyfölösleg-sorozat alakjainak is csak lábuk van, és az előbbiekhez hasonlóan néha ezeken is lehet látni férfi nemző-, pontosabban szaporítószerveket, melyek láttán felvetődik a kérdés: ezek egymást csinálják? Feltéve, hogy igen: figurákként, folyton-kontextualizáltan fajfenntartásuk per definitionem biztosított.

A *Halottak hallgatása* című kép (1990, vegyes technika, 156×80 cm) szintén a titkolódzó, rejtőzködő (látszat)felületet állítja középpontjába, amikor egy – a például a temerini razzia borzalmait felidéző – „varangyszín" arcot, összevarrt szemeivel és szájával, hallgatásra kényszerülő alakot mutat. A *Bárányok hallgatnak* mintájára talán feladatot lehetne meghatározni a megcélzott hallgatás elérése érdekében: a nyugalom elérhető, ha bizonyos rítusok, eljárások felfedeződnek, lelepleződnek, értelmeződnek. Biztos, hogy a halottakat jelképező alak arcát lehet a képen látni? Lehet, hogy a halottak hallgatója, hallgatása gondolható el a fenti paraméterek segítségével. Egy az *Ex-Symposion* gonoszság-számában található kép egy ugyanígy megcsonkított gyermekarcot mutat, melyen az arc már mosolyog. Lehetséges, hogy örül? Talán a varratoknak? Mosolygás közben érte a halál? Egyáltalán: halott? A kérdésekre valószínűleg nem adható megnyugtató válasz, a bevarrt szemű-szájúság státusa és szerepe pedig, az előbbi képpel való összevetésben, bizonytalan. Benes ezen halottait csonkítottnak teremti, hallgatag halottakat gyárt. Hallgatásuk lehet milyenségük magyarázatának elhallgatása, varrataik a hallgató felület látványos, figyelmet csalogató mintái, melyek nemcsak az adott felületen belül, hanem több távoli felület között is rögzítést jelentenek. Akárhogy is, a kép különböző értelmezései mind felidézik az ökonómia, gazdaságosság gondolatát.

A rögzítés metonimikusan működik, az öltések előfordulásai az emlékezet rekeszeit húzzák össze, új, komplex tereket nyitva meg. Létrejöttüknél valószínűleg metaforikus működések is megfigyelhetők. A varratok fűzők madzagmintázataiként való megjelenése hasonlóság felismerésén alapulhat, ahogyan a holdbéli táj rügyezését visszafogó elem is az öltés reminiszcenciájaként értelmezhető. A figurativitást szem előtt tartó olvasás szá-

mára metafikcionális tanulságokat is hordoz a varratok követése. A burjánzó, féregszerű, agyonhízott alakokat fűzőkkel, varratokkal egyben tartó akarat a dolgok szemlélhetősége érdekében próbál alakot tartani, a figuragépek program-/természetszerű átalakulását késleltetni. A dolgozat bevezetőjében előrebocsátott szándék, miszerint a vizsgálat igyekszik a törvényszerű folyamatok és a kontempláció törvényeit és állomásait megörökíteni, most, a vizsgált életmű vélt törekvéseiben látszik rokonra találni. Az életművet azonban magasabb szinteken is egyben kell tartani: a *Pannon Bábel* építményét huzalok rögzítik a talajhoz, de úgy, hogy közben egyben is tartják a fóliasátor építményét. Ez pedig, kötöttségei miatt, haladni kénytelen, felülete a meghatározott irányban lesz egyre nagyobb kiterjedésű. Az öltések, huzalok teste(ke)t öltenek, testté öltenek. A bakteriofág módjára tért hódító varratok duzzasztják – jobb híján – előre a sátrat, ám amiatt, hogy tapadókorongszerű pneumatikával ragadnak meg új megfertőzni való kialakítandó területeket, az is jellemzi őket, ami Tolnai elbeszélőjének mozgását: idővel megszüntetik a kapcsolatot, és egy újat célba véve elhagyják létezésük terét. Erre emlékeztetnek azok a Benes-képek is, melyek keretét egyik oldalon eltörli az (életmű mint) figura: a képzőművész megteszi, amit lehet, hogy minél nagyobb komplexitást mutasson (elhagyja a keretet), de a katalógus, a tér, az idő, az élet produkálni igyekszik valamit. A valami pedig határolt, keretes jelenség. A *Gerincferdülésben* (1982, szerigráfia, 60×31 cm) is olvasható ennek kifejeződéseként, azzal a megjegyzéssel, hogy ott a sérülés nem csupán a csonkításban jelentkezik, hanem a hirtelen növés következtében és a keret ellenható ereje hatására kialakuló tengelyferdülésben is. A *Fejvarrat* (1987, vegyes technika, 120×85 cm) példázza legjobban az eddigi tanulságokat: a varratok itt a tudást, tudatot tartják össze. Úgy jöttek azonban létre ezek az öltések, hogy itt-ott betűket, írásjeleket formálnak. A médiumok többjelentésessége esetleges és kétes igazolhatóságú tanulságok megállapítására csábít.

Tolnai Ottó, aki a képeket nem leírja, hanem kezdőpontként, kontextuselemként elgondolva továbbírja őket, egy Benesről szóló írásában azt mondja, hogy „a part (szakadék) és a figura olykor informelesen elnehezültek". A művészettörténeti utalásban az az elgondolás fogalmazódik meg, amely számára a Benes-tájak értelmezhetőek ugyan természeti képződmények leképeződéseiként, így azonban sokértelmű felületekként a sok rájuk nehezedő lehetséges értelmezés és többféle látszatként létezés terhe alatt sűrűbbek, mint akármelyik, kizárólag mimetikus értelmezést támogató látszat. Az informel műfajához sorolt alkotásokat zsigeri rángások, automatizmusok nyomaiként szokás értelmezni. Ebben a tekintetben Benes képei olyan zsigeri, idegi működésről mesélnek, melyek lényegi tulajdonsága az őket megformázhatatlanná tévő sokértelműség. – A semmi konstrukciójának mimetikus eljárása.

Benes keretei a kilencvenes évek közepén folyópartok „homokos, vizes síkjára" értek. A hatalmas vásznak egyszer a zománc összerándulását mímelve, máskor éppen az össze-, átfolyással keltik a folyóparti látvány hatását. Az *áldozat*-szénrajzhoz hasonlóan a festmény anyagáról való gondolkodás jeleníti meg a három- és négydimenziós valóság összefüggéseit: a kép olykor a tapasztalat-darabok mosódásával, olykor pedig egy *felületes* kép összeszikkadásával jön létre. A 98–99-es *Folyópart*okon a partnak látszó felületdarabokból hosszúkás foltok magasodnak ki. Zilált, egyenetlen körvonalaik körül festékfröccsenések láthatók, azt az érzetet keltve, hogy maguk az alakok ontják magukból az anyagot. Becsapódnak a képbe? Akárhogy is, őket veszi körül a homogén környezettől különnemű, irányeltérésében energikus felület. Az energiakonzervek helyzetbe kerülve nyílnak.

A transzplantáció-képek fekete-fehér felületein, többek között, állkapocs nélküli, belsejükkel arcot formáló alakok jelennek meg. A szervek, varratok, akár egész alakok átültetése a fentiekben már a Benes-*corpus* hol önnövesztőnek, hol öncsonkítónak felfogott, alapvető életfolyamatának bizonyult, itt azonban azzal bővül a tanulságok köre, hogy az átalakított

test átlátszóként jelenik meg. Egy állkapocs áthelyezéséről készült képen az egész test „megnyúzódik", így a belső felépítés, a váz is láthatóvá válik. Mindezek hatására az életmű alapfolyamataként, „anyagcseréjeként" elgondolt transzplantáció, figuravándorlás a korpusz analízisének, röntgenezésének metaforájává, így szinonimájává válik.

Az anyagcsere egy korai Benes-motívum, a cső közvetítésével is történhet. A benesi gólemek csöveikkel onnan szívják a tápanyagot, ahonnan csak lehet. Előfordul, hogy a kép hátteréből, atmoszférájából lehet csak anyaghoz jutni (*Gólem I.* 1996, pasztell, 266×140 cm). Ide tartozik az a helyzet is, mikor a gólem magát fogyasztja (*Gólem II.* 1998, vegyes technika, 200×130 cm), de van olyan is, mikor a teremtményeket *mű*szerek (mondjuk, *mű*anyaggal) táplálják. Mindezek persze csupán kényszerű és bizonytalan megközelítések, melyek a csöveket az alakok „inputjába" csatlakozó szívószálaknak feltételezik. De, szó lévén a Benes-képek tranzitív viszonyairól, kölcsönhatásokkal telítettségéről, releváns a csövek „outputhoz" csatlakozó fúvókákként való elgondolása is. Benes figurációjához éppen ez a különös élmény kapcsolódik: a sajátos üzemanyag-szivárgás, az érzékelt, de leírhatatlan áramlás megtapasztalásáé. Benes képei egyalakos csendéletekként az alakok kapcsolatteremtő képességét teszik megfigyelhetővé, mintegy a laboratórium tiszta körülményeit biztosítva a mocskos, gennyes, nyálkás felületű jelenségek megfigyelésére.

Par excellence output a forrás. Az eredeztető, az anyag áramoltatója, médium. Benes *Forrás*a a felszínre bocsátja az anyagot, mely a szökőkutaknál látott módon ernyőszerű alakzatból terjed tovább, valamiért azonban egy szemmel láthatóan (!) különálló áramlat indul el az ernyőben/ből. Talán az anyag terjedésének eredője? Ha van a forrásvíz mozgásának eredője, akkor vagy azt kell gondolni, hogy maga az anyag nem egynemű, vagy azt, hogy a forrás mint médium eltorzítja az egynemű anyaghalmaz konzisztenciáját. A kép ritka jelenséget képez le. Azt a pillanatot örökíti meg, melyben az anyag éppen felszínre tör, kibuggyan, és elkezdi kialakítani folyásának irányait. A fantáziaforrás figurája útnak indítja a róla hírt hozó atomokat, létre hívja őket: létre hívja magát, értelmet ad forrásmivoltának. Forrásról mint olyanról beszélnek a fenti sorok, hasznos lehet azonban a természeti képződményként elgondolt forrás szem előtt tartása is. A természet anyagának mozgása (pl. a víz forrása) alakítja ki, és a természet felületi egyenetlenségei teszik „szabálytalan szökőkúttá". A látszat mint korlátoltságból születő fantáziafigura, szemlélői attribútum az oka a forrásnak. A kitörés az út törése, előőrs, elővéd indulása, bár a végkifejlet nem szándék megvalósulása, csupán végeredmény. Az *„avantgárd"* elemek nem valamely cél irányában, hanem vektorokhoz, eredőkhöz (pl. tömeghangulat) illeszkedve haladnak. A *Halottak hallgatásá*n látható arcon megfigyelhető, hogy a bevarrt száj sarkából egy vonal, pontosabban, egy sáv indul lefelé. Az átalakulni kívánó konstelláció anyagát letapogatásra, a legkisebb ellenállás kifürkészésére használja. Ezt követően magává programoz, így szélesítve ki a maga jelentette folyamatokat, a látszatot.

Az örökké gyarapodó örök újszülöttet csövek szövik át meg át, hogy megújulhasson. Benes korai *Csöves*-sorozata *Erdély Miklós Montázséhség*ével rokon: a szállítóedények gyűjtik, áramoltatják a talaj éltető nedveit a testben. A szervezet öregedése azonban állandó és egyre gyorsabb, és idővel az alak halálához vezet. Ezen a folyamatos anyagcsere sem segít. Az üzemanyag-szivárgás figuraszivárgás.

A forrás nemcsak sohasemvolt újszülöttek gyártósora, hanem egyszer voltaké is. *Egyszer volt állatok* tengere zúdul a forrás látogatója elé. Az alakok, kontextusok *Feltámadás*áról (1993, vegyes technika, 146×200 cm) csak annyit tudni biztosan, hogy van, hogy milyen alakra, milyen sorsra, ünneplésre vagy fogcsikorgatásra támadnak fel a *halottak*, nem tudni, a feltámadásról tudósító képek ugyanis „csíkosak", így néha még azt is nehéz eldönteni, feltámadt, újra testet öltött alakot lehet a képen látni, vagy csupán az anyagmintázat csalóka motívumát.

VÉGÜL

„A képzőművész és a vele rokon epikus képek tiszta szemlélésébe merül." Nietzsche szavai a Benes-életműnek és vizsgálatának fülszövegeként arra hívják fel a figyelmet, hogy – például – a narratíva, szereplő, változás narrációs alapfogalmai mint elbeszélést ítéltetik meg a mindenkori képzőművészi életműveket. (Vizsgálatukat pedig mint nagyelbeszélést.)

Talán lehet Benesről mint ilyen értelemben vett epikusról beszélni: hatalmas, „nagyformátumú" képei az aprólékos szemlélődés, kontempláció tárgyául kínálkoznak. 180 centiméteres, megtermett ember magasságú vásznai, nyomatai mintegy ismerőssé teszik a befogadó számára a személy-, alakpercepciót, az ennél nagyobb – pl. – gólemképek pedig a monumentalitás, az *unheimlich* „megszokott" érzéki intenzitását idézik (l. *Gólem I.* 1996, pasztell, 266×140 cm). A *Husika*-sorozat darabjai is a monumentalitás Benes-univerzumban játszott főszerepét demonstrálják, de nem a keretek, hanem az alakok természetileg viszonylagosan eltúlzott arányaival, terjedelmességével. A sorozat négyes számú darabján látható előrehajló alak például a vízszintes jelenségek összjátékát segít felszínre hozni. Az alak horizontális kiterjedése az adott pozitúrában nagyobb, mint a vertikális. A környezet és az anyag tónusozásban rokon felületei egy függőleges sávval és az alak ürítésének függőleges irányával ellenpontozódnak. Az anyagcsere, a kiválasztási folyamat végterméke, a környezet tovább nem hasznosítható darabjai visszatérnek a természetbe, ám átalakítottságukban szülőföldjük inverz forgalomirányítói lesznek. Baudelaire a következő interdiszciplináris vonatkozású megállapításokat teszi:

„Tehát lehet valaki kolorista és rajzoló egyszerre, de csak bizonyos értelemben. Amiként a rajzoló zárt tömegek ábrázolásával festői hatást kelthet, éppúgy a festő vonalrendszerének tökéletes logikájával mestere lehet a rajznak is, de az egyik kifejezésmódnak feltétlenül uralkodnia kell a másik felett.

A koloristák oly módon rajzolnak, mint a természet, mert alakjaik a színes tömegek harmonikus küzdelmében rajzolódnak ki, természetes módon.

A rajzolók filozófusok és a kvintesszencia absztrahálói.

A kolorista epikus költő."[21]

A fentiekben az epikával összefüggésbe hozott benesi univerzum epikussága a két elmélet együttállásában első ránézésre mediális meghatározottságok függvényének látszik. Az epikusság, a motívumok narráción belüli változásai azonban a képzőművészet, nem csupán a festészet attribútumai, így a (szintén) filozofikus alapvetésű és absztrakción alapuló rajz is hozzájárul az életmű *prózai tárgyiasságához*.[22]

Az eddigiek természetesen nem valamely szerzői intenció utáni nyomozás lépései. Hogy a posztstrukturalista gondolkodás horizontjának feltevésein kívül még mi szólhat ez ellen, arról egy Nietzsche által idézett Schiller-idézet beszél. *„Az érzésnek eleinte bennem nincs határozott és világos tárgya; ez csak utóbb alakul ki. Bizonyos zenei hangulat jár elöl, nálam csupán azt követi a költői eszme."*[23] Tulajdonképpen a *Tanulmány* című rész gondolatainál vagyunk: (tömeg)hangulat, fantázia, semmi-konstrukció stb. Például a sokak által tiszta absztrakciónak gondolt zene, zeneművek a hangnemekben hordozott hangulatokon

---

[21] Charles Baudelaire: *A színről* (Salon, 1846). in: *Ch. B. válogatott művészeti írásai.* Budapest, 1964, 34. o.

[22] V. ö.: *„Kiš egyik interjújában a jó prózát illetően a tárgyiasságot tartja legfontosabbnak: »Mert a próza földi teremtmény, a próza a talajon nő. A földben, mint a krumpli«. […] Egy másik helyen Danilo, saját szövege kapcsán bizonyos metafizikai magokról tesz említést. Ezeket a metafizikai magokat próbáltam minden szövegben megkeresni."* In: Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból*. Kalligram, Pozsony, 2004, 310. o.

[23] Friedrich Nietzsche: i. m., 48. o.

keresztül a határozott és világos körvonalú tárgyak hiányáról hoznak hírt. Absztrakció mint hangulatok megfoghatóvá tétele. A (Nietzsche lírikusánál megismert) totális világelrendeződésnek egy fogalmi nyelv létrehozásával való leképezése? Az egyszerre kolorista és rajzoló képzőművész pedig metafizikai magok formálta fogalmi nyelv megalkotója? A dolgok jelenlegi állása szerint: talán. Benes József, Maurits Ferenc és általában a jugoszláviai újfiguráció képviselőinek életműveiről mint a *RÚT* hangulatának hírvivőiről szokás beszélni. Hangulatot azonban nem lehet „csak úgy" „szájba rágni".[24] Hiszen mint érzés, hangulat, kifejezetlenségénél, illetve kifejezve múlandóságánál fogva sohasem létezik, láthatatlan. Fogalmi nyelvi elemek vagy a fogalmakra történő utalások jelenthetik az egymással korábban szervetlen viszonyú, idegen testrészek összeillesztésének varratait. A transzplantáció az eutanázia eszköze: minőségének megváltoztatásával eltörli, majd feltámasztva új és örök, mert örökké változó létre hívja az életet.

A varratoknak azonban nemcsak a térhódítás során felfedezett új elemeket kell összetartania. Tolnai Ottó *A Rózsaszín sár*[25] című írásában beszél arról a vajdasági tapasztalatáról, hogy a képeket elviszik, elhordják, szétlopkodják. A ténynek az életmű működése szempontjából az a jelentősége, hogy felhívja a figyelmet: a régi, már meglévőnek gondolt, vagy a már éppen csak a tudat alatt számon tartott, elfelejtett dolgokat is újra meg újra rögzíteni kell. Az *élet,* az életművek ilyetén karban tartását végzi Aby Warburg is. Benes *Tiszá*jához hasonlóan forgatja ki a benne, kultúrájában hordozott hullákat. Warburg a kígyórítusról tartott előadásának végén borúlátó a modern kor mitológiátlan, kép-telen, szimbólumoktól kiüresedett emberét illetően:

„A modern Prométheusz és a modern Ikarosz, Franklin és a Wright fivérek, a repülőgép feltalálói voltak távolságérzékünknek ama végzetes lerombolói, akik azzal fenyegetnek, hogy a világot visszavezetik a káoszba."[26]

Benes József világában, tájain, Tisza-partjain elég „hús és vér" van még (pl. amit a folyó kiforgatott), hogy fennmaradjon. A széthordott, elvesztett, elfelejtett szimbólumok, gondolatmenetek még ehetik egymást egy darabig, hiszen nem anyagból vannak. Sőt: a keretnek feszülve növés szétpukkanthatja a bábot?, férget?, embert?. A (k)öltés művészete nemcsak az előrehaladást célozza. A keretek közötti tér feltöltődése idővel már horizontális gyarapodás: a művészet avantgardizmusa a terjeszkedésen túl a sűrítés, az egyben tartás újdonságaiban, a szükségszerű felhalmozódás katasztrófaelhárításában mutatkozhat meg.

A dolgozat és készítője köszönettel tartozik Virág Zoltánnak és Tóth Ákosnak.

---

[24] Ellenpélda lehet Tolnai Ottó, aki egy helyütt úgy értelmezi Bicskei Zoltán rajzai újfigurációs jellegének kialakulását, mint a dzsessz csábító, de idegenségében elérhetetlen világához vezető út kiépítését. A muzsikusfigurák egy konvertáló programcsomag parancsai. L.: T. O.: *A meztelen bohóc*, 218–223. o.

[25] Tolnai Ottó: *A rózsaszín sár* (Egy előszó, amely kimozdul). In: Forrás 2007/3., 6. o.

[26] Warburg, Aby M.: *Előadás a kígyórítusról*. (ford. Széphelyi F. György) In: *Mnémoszüné*. (szerk. Széphelyi F. György). Balassi, 1995, 250. o.

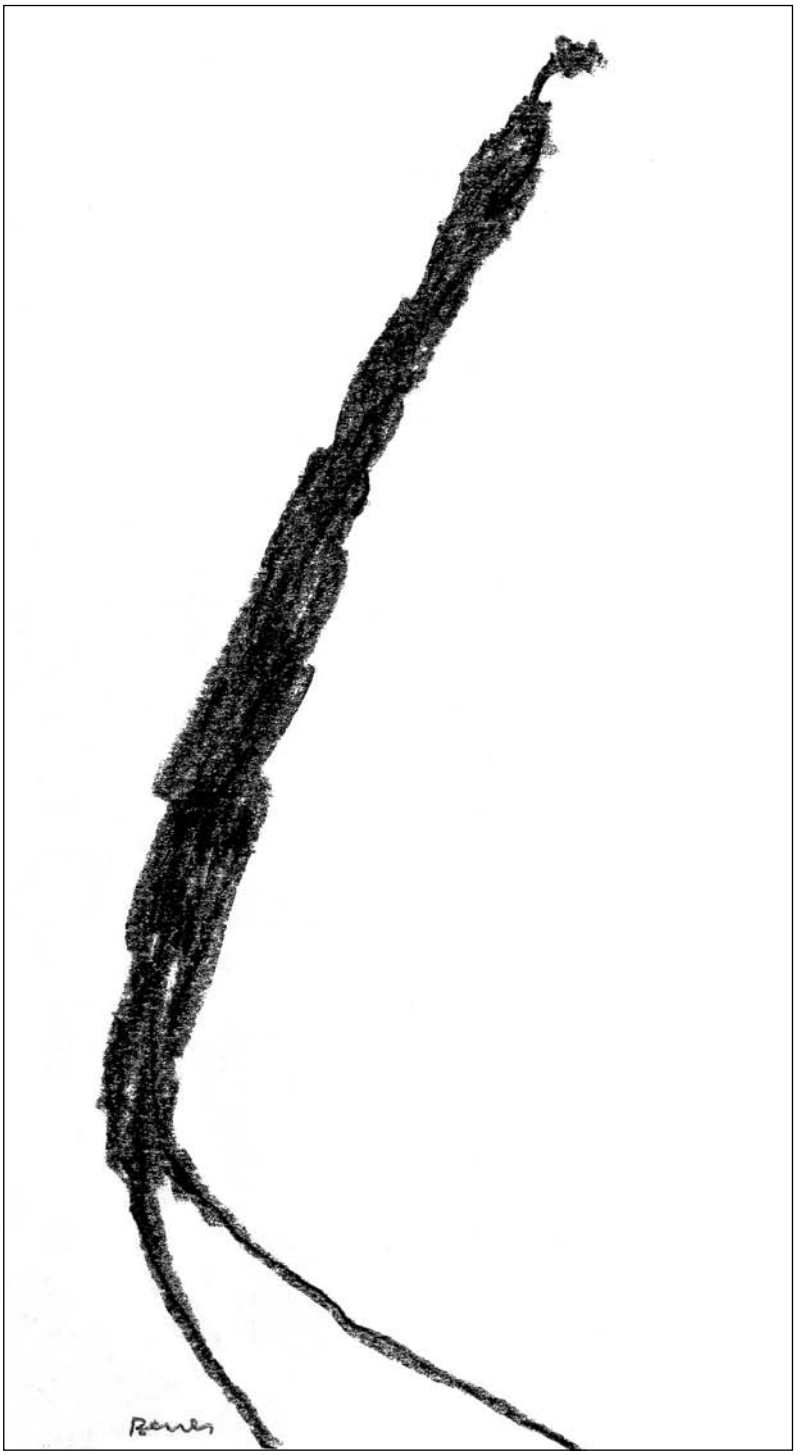

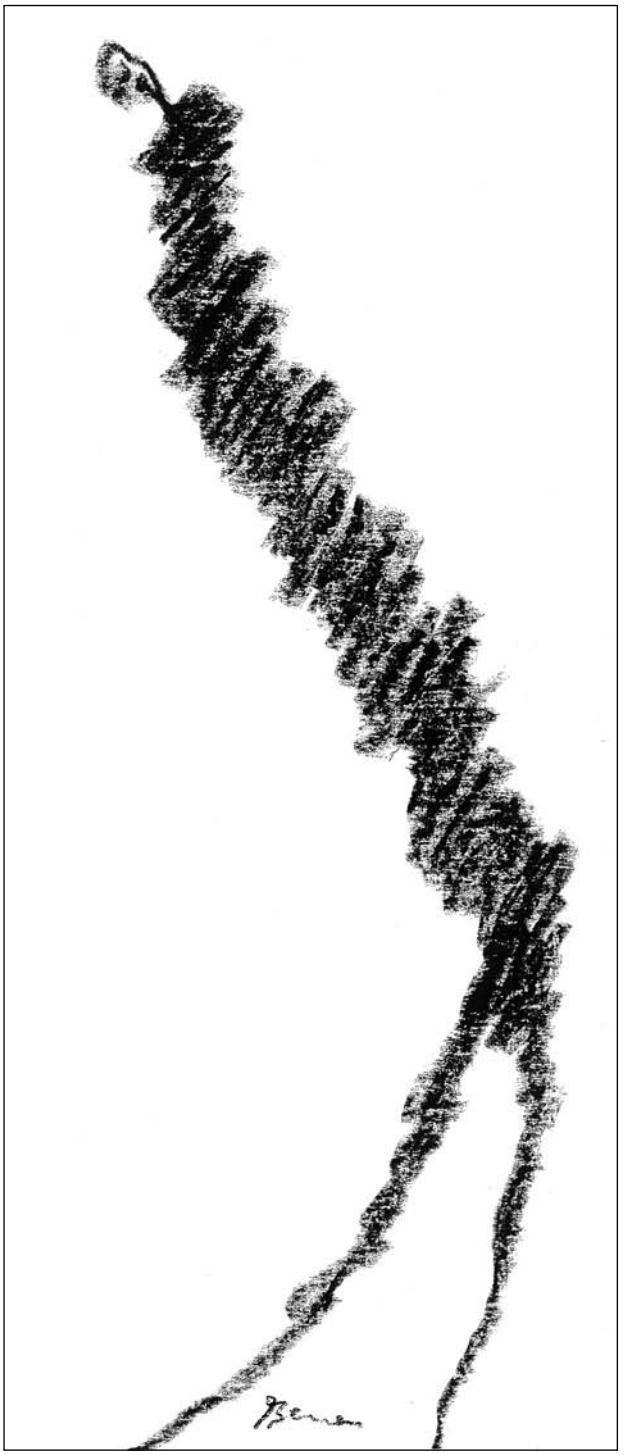

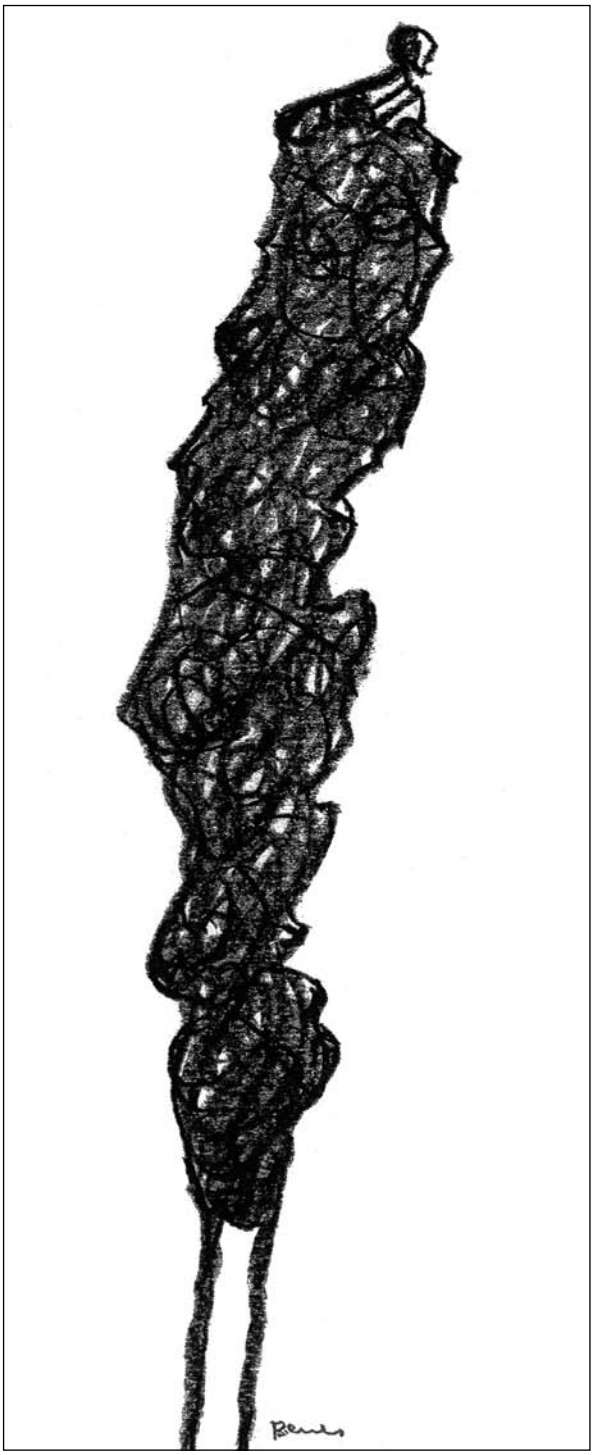

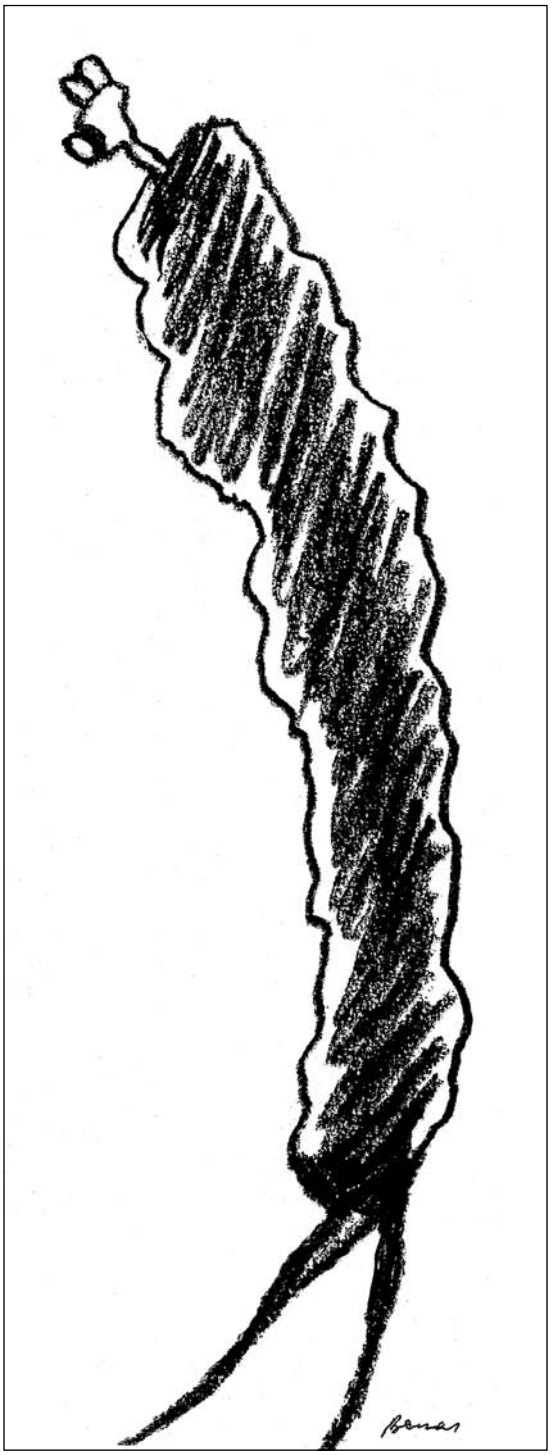

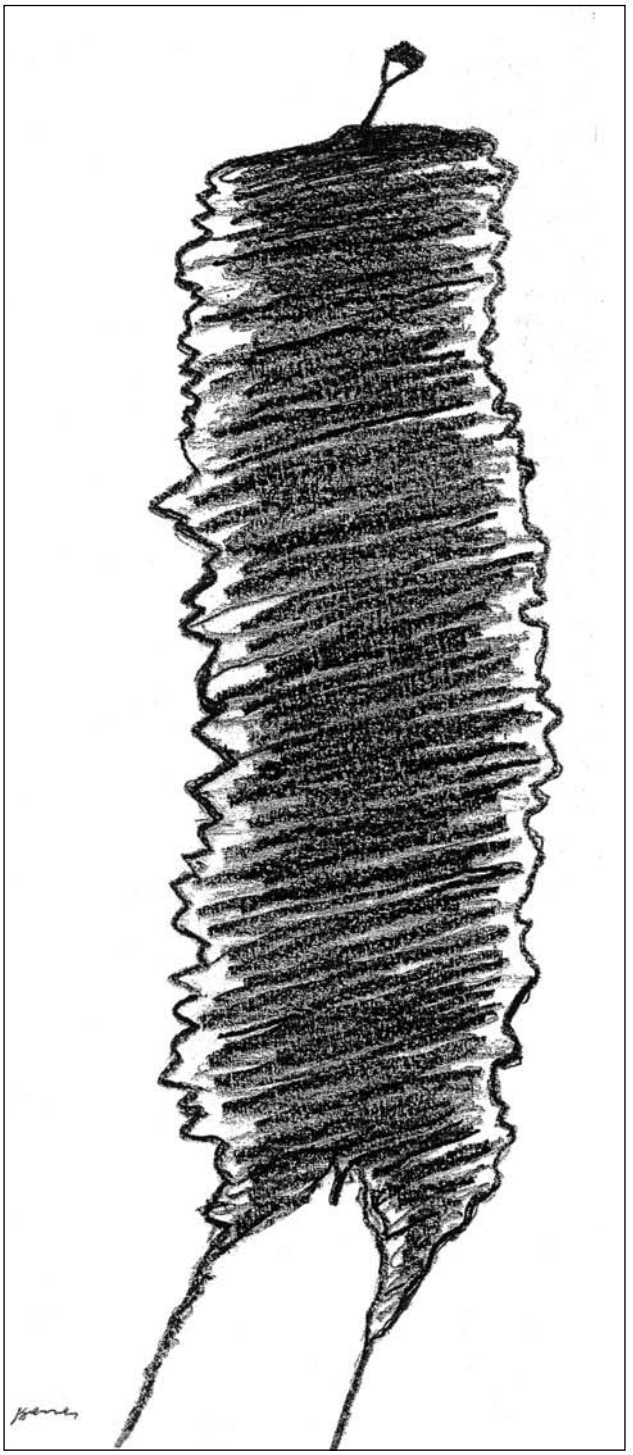

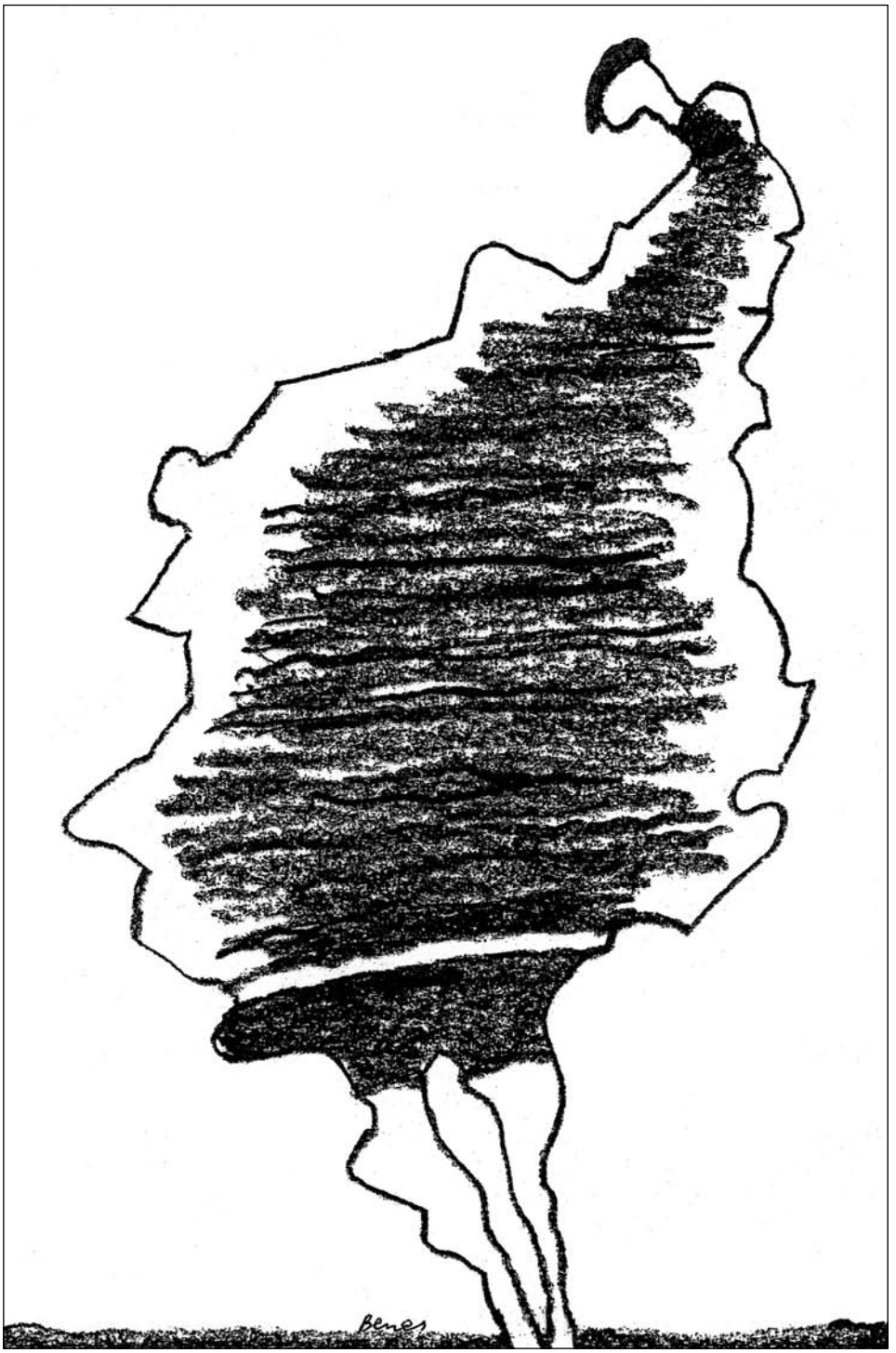
Beneš

Lengyel András

Juhász Gyula, Zalai Béla és „a válasz metafizikája”

A 20. század eleji „irodalmi forrongás” gondolkodástörténetéhez

„…halál és élet egy hangnemben vannak írva”
(Zalai Béla)

Zalai Béla

1

Az élete utolsó éveit szinte teljes visszavonultságban, betegen töltő Juhász Gyula 1929 után nagyon keveset írt. Az egyik utolsó, életében már nem is publikált írása egy cím nélküli emlékezés – ennek második felében egyetemi társa, a filozófus Zalai Béla (1882–1915) alakját idézi föl. E rövid cikk jelentőségét az adja, hogy megérezni belőle, ki is volt számára ez az akkor már több mint húsz éve halott diáktárs. A szöveg két részlete különösen beszédes. Az egyik ez: *„Ifjúságomnak egyik legjobb barátja, legkedvesebb embere Zalai Béla volt, aki Debrecenből került föl a budapesti egyetemre. Matematikus volt és nekem ehhez a tudományhoz nem volt semmi hajlandóságom. De barátságunknak éppen ez volt egyik titokzatos eleme”* (JGYÖM 8:352.). A másik: *„Hozzáértők szerint ő volt, a magyar filozófiai irodalom legnagyobb reménysége. […] Igen finom irodalmi ízlése volt, Babits, Kosztolányi, Oláh Gábor sokat adtak a véleményére, ő volt az ideális olvasó, akihez a költő elsősorban szól. Sokszor nem is mondott semmit, de egy arcjátéka vagy taglejtése többet elárult minden véleménynél”* (JGYÖM 8:353.).

A tény, hogy Juhász az elhallgatás idején, önkéntes némaságát fölfüggesztve, szükségét érezte, hogy fölidézze Zalai alakját, figyelemre méltó. Erős, a személyiségbe mélyen belevésődött élményről árulkodik ez. Zalait ugyanis akkor már (s még) senki nem emlegette, Juhász számára mégis fontos volt ez a majdnem teljesen elfelejtett, „névtelen” barát. Megkerülhetetlen tehát a kérdés: *miért?*

Ma már, úgy gondolom, többé-kevésbé meg lehet válaszolni e kérdést. Ma már tudjuk, amit a Juhász kritikai kiadás gondozói annak idején még nem tudhattak: Zalai Béla, bár fiatalon meghalt, az 1918 előtti magyar filozófia egyik legeredetibb alakja volt, s az akkori magyar filozófia „csoportképén”, ahogy Bacsó Béla fogalmazott, Lukács György mellett ő „a másik főalak” (Bacsó 1982. 888.). Érthető tehát, hogy nemcsak legjobb filozófus kortársainak, így magának Lukácsnak és körének elismerését érdemelte ki (a kortársi recepciót ld. Zalai 1982, függelékében: 171–274.), de a magyar költészet klasszikusaivá emelkedő

diáktársaiét, pl. Babits Mihályét és Kosztolányi Dezsőét is. Sőt, aki tudni akarja, jó ideje már azt is tudhatja, hogy a Négyesy-szeminárium emblematikus költőtriásza (Babits, Juhász, Kosztolányi) voltaképpen vele, a nem költővel *együtt* alkotott egy olyan intellektuális megfontolásokból is megszerveződött baráti kört, amely messze túlmutat a szokványos diákbarátságokon, s közös gondolkodásuk – bonyolult áttételeken keresztül, rejtőzve – a magyar művelődés történetének egyik jeles fejezetét alkotja.

Mindennek tudása azonban nem teszi fölöslegessé, sőt egyenesen megköveteli, hogy – túljutván az általánosságokon – részleteiben is megkíséreljük rekonstruálni azt a szerepet, amelyet Zalai Juhász Gyuláék életében, eszmei útkeresésében betöltött. Paradox módon ugyan a források jórészt a kapcsolatnak már csak azt a szakaszát teszik igazán megismerhetővé, amelyik már lényegében az egyetemen kívül, földrajzilag egymástól távolabb zajlott – azt, amikor leveleztek. Ez a szakasz azonban, éppen az írásos dokumentáció, az egymáshoz kapcsolódó levélsorozat révén olyan összefüggéseket is vizsgálhatóvá tesz, amelyeket egyébként nem állna módunkban fölismerni. S így, a szorosabb értelemben vett életrajzi részleteken túl, a barátság gondolkodástörténeti vonatkozásai is fölsejlenek. Érthetővé válik egy nagy nemzedék nagyságának „külső", szociokulturális dimenziója: az egymással versengő, egymást inspiráló alkotók sajátos intellektuális összjátéka. Babits, Juhász és Kosztolányi indulása ugyanis nem pusztán az absztrakt módon fölfogott költői tehetség jelentkezésének és kibontakozásának történeteként értelmezhető: benne van ennek intellektuális, mondhatnánk gondolkodástörténeti dimenziója is.

S ez éppen Zalai Béla révén ragadható meg a leginkább. Ő volt négyük közül a par excellence gondolkodó, jelenléte e körben minden másnál jobban tanúsítja, hogy az ifjú költőtriász gondolatilag is birtokba igyekezett venni azt a világot, amelyben eszmélt, s amelyre költőként, a költészet közegében reflektált.

2

Juhász Gyula és Zalai Béla közös budapesti diákéveinek története csak hozzávetőlegesen rekonstruálható – inkább csak jellemezni lehet, mint részletesen leírni. Ami bizonyos: amikor Juhász 1902 őszén a budapesti egyetemre került, a magyar szellemi élet egy új s jelentős nemzedéke bontogatta ott szárnyait. Juhász 1902 és 1906 közt volt hallgató; Babits Mihály 1901 és 1905, Kosztolányi Dezső 1903 és 1906 (bár eközben az 1904/05-ös tanévet Bécsben töltötte), Zalai Béla pedig 1901 és 1906 közt járt a pesti egyetemre. Juhász, Babits és Kosztolányi bölcsészetet hallgatott, Zalai matematikát, de igazában filozófusnak készült. Juhász és Zalai így a szokásos egyetemi stúdiumok révén nemigen kerültek egymás közelébe (noha volt „áthallgatás", s így a bizonyos órákon való közös részvétel sem kizárt), az egyetemi közéletben azonban összekerültek. Három ilyen fórumról tudunk: az úgynevezett Négyesy-szemináriumról (ahol az irodalmi ambíciókat dédelgetők jelentek meg), az Egyetemi Körről, amely egyebek közt előadóesteket is szervezett, s egy egyetemen kívüli, de jórészt egyetemi hallgatókat tömörítő informális kávéházi csoportosulásról, amely a gnosztikus filozófus, Schmitt Jenő Henrik körül szerveződött meg. Juhásznak a Négyesy-órákról írott cikkéből (Szeged és Vidéke, 1918. máj. 4.) tudjuk, hogy ennek 1903 körül már ő volt a titkára, s így az új nemzedék legkülönbözőbb irányultságú tagjaival munkakapcsolatba került. Az ide eljárók közül példaként Kosztolányit, Babitsot, Gábor Andort, Bródy Mihályt, Mohácsy Jenőt, Oláh Gábort, Adorján Andort, Bresztovszky Ernőt, Tóth Árpádot, Pogány Józsefet, György Oszkárt, Endrődi Bélát, Szepessy Lászlót, Kulcsár Gyulát, Ritoók Emmát, Reichard Piroskát – s Zalait említi. S e fölsorolást szinte Zalaira futtatta ki, mondván, részt vett ezen a szemináriumon *„a hősi halált halt legkülönb*

magyar filozófus, Zalai Béla" (JGYÖM 6:46.). Hogy Zalai, akinek szépirodalmi ambícióiról nincs tudomásunk, a Négyesy-órák „hallgatói" vagy „szereplői" közé tartozott-e, források híján nem lehet megmondani. Nem ítélhető meg az sem, hogy amikor Kosztolányi 1917-ben visszautalt közös ifjúságukra, s arról írt, hogy *„Babits Mihállyal, Juhász Gyulával, Zalai Bélával együtt az egyetemen felolvasásokat rendeztünk"* (Kosztolányi 1917. 145.), a Négyesy-órákra gondolt-e, avagy az Egyetemi Körre. Juhász Gyula egyik, Kovács J. Istvánról, 1920-ban írott cikkében mindenesetre egy villanás erejéig a körbeli közös együttlét is fölidéződik: *„Református arca van: mondotta egyszer róla* [ti. Kovácsról] *egy diákfilozófus* [ti. Zalai] *az Egyetemi Körben és csakugyan, tipikusan református is volt"* (JGYÖM 6:343.).

Szerencsére az egyetemi körbeli közös szereplésről legalább egy esetben egykorú forrás is rendelkezésünkre áll. Magának Juhásznak *j.gy.* szignóval jegyzett beszámolójából *(Rethorikai szakosztály.* Egyetemi Lapok, 1904. márc. 12. 9.) tudjuk, a beszámoló megjelenése előtti szombaton, azaz március 5-én, az Egyetemi Kör irodalmi szakosztálya felolvasó-estet tartott. Az Oláh Gábor vezette szakosztály munkarendjében ekkor, más napirendi pontok mellett, Zalai előadására s Juhász hozzászólására is sor került. Ahogy a beszámolóban olvassuk: *„Az est fénypontja Zalai Béla előadása volt. Ruskin* Modern peinteurs *című korszakalkotó esztétikai művéről beszélt, fejtegetve a nagy angol apostol eszméletét [helyesen nyilván: elméletét] a faji és élő (tipikus és vitális) szépségről, a képzelet három fajáról, ti. a társító (associatív), beható (penetratív) és kivetítő (contemplatív) képzeletről. Utalt Ruskin egyik alapvető tévedésére, amely abban áll, hogy nem különbözteti meg kellőképpen a tisztán érzéki eszközökkel ható képzőművészetet a gondolatibb, lelkibb tényezőkkel dolgozó költészettől."* A beszámolóban egy mondat erejéig Juhász saját maga szerepléséről is szólt: *„Zalai Béla alapos tudásra és termékeny gondolkodásra valló előadásához Juhász Gyula fűzött megjegyzéseket, kiemelve Ruskin szociális és művelődéstörténeti nagy jelentőségét és Tolstojjal [!] való rokonságát."*

E rendezvényről két dolgot érdemes még tudnunk: a szakosztály *„Oláh Gábor komoly vezetése alatt"* ügyködött (ő Zalainak is, Juhásznak is barátja volt ekkoriban), s az esten *„szép számú hallgatóság"* vett részt. Ehhez a képhez Halasi Andor egy jóval későbbi (1957) visszaemlékezésében további érdekes színeket ad hozzá. *„Az Egyetemi Körnek külön irodalmi szakosztálya volt, Oláh Gábor vezette. A legszorgalmasabb és legtehetségesebb egyetemi hallgatók tömörültek itt a fiatal, még nyurga és szálegyenes, zordarcú és szófukar Oláh Gábor körül, aki rendíthetetlen meggyőződéssel szolgálta a művelődés ügyét, valóban értékes és színvonalas vitadélutánokat rendezett.* Juhász Gyula ott volt minden vitaülésen" (Halasi 1962. 56.). Zalai, más alkalmakkor is, e társasághoz csatlakozhatott.

A harmadik alkalmi szerveződés, ahol együtt voltak, Schmitt Jenő Henrik Múzeum körúti kávéházi társasága volt. Maga Juhász egyik 1918-as cikkében számolt be róla, hogy az első orosz forradalom után, azaz 1905 körül, a kávéházi sarokasztalnál egy kis, de lelkes csoport Schmitt előadásait hallgatta. Ezeken az összejöveteleken állítólag még Trockij is föl-föltűnt. Hogy Trockij csakugyan ott volt-e, kérdéses; lehetséges, hogy csupán a legendaképződés vonta ide alakját (az orosz forradalmár a cikk írása idején került a nemzetközi érdeklődés középpontjába). De hogy Zalai jelenlétét nincs okunk megkérdőjelezni, az bizonyos. A kis kávéházi társaságról egyébként Juhász ezt írta: *„Ez a kis társaság azóta a világ minden részébe szétszóródott." „Egyiük, a magyar bölcsészet legnagyobb reménysége, ragyogó elme és lobogó életkedv: örökre elhamvadva pihen az omszki foglyok temetőjében, drága Zalai Béla, többé nem beszél nagykörúti éjszakákon az összes filozófiai megismerések szintéziséről"* (JGYÖM 6:87.).

A formális szerveződésekben való közös szereplés mellett, persze, minden jel szerint éppen az ilyen, utolsóként megemlített éjszakai beszélgetések bizonyulhattak az igazán fontosaknak. Ezekről a peripatetikus eszmecserékről, aligha véletlenül, Juhász még az élete végén írott emlékezésben is beszél: *„a nagykörúton bolyongva éjszakákon át*

beszélt [Zalai] a felsőbb matematika nagyszerűségéről, Pascalról, Eulerről, a Bolyaiakról, Henry Poincaréról, a kiváló König Gyuláról, akinek legjobb hallgatója volt, a fiatal Fejér Lipótról, barátjáról, beszélt nagy problémákról, amelyeket meg akart oldani, beszélt olyan lobogó lelkesedéssel, annyi hittel és szeretettel beszélt arról, hogy micsoda szépségek és igazságok rejtőznek a legszárazabbnak tartott tudomány mélyén, annyira, hogy én többször gondoltam arra, hogy megpróbálom a közelebbi ismeretséget vele és eljárok König Gyula óráira, aki különben kitűnő előadó volt, de ebből nem lett semmi. Zalai Béla filozófus is volt, az ismeretelmélet egy új rendszerén dolgozott" (JGYÖM 8:352–353.). E beszélgetések témájaként a kései emlékezés ugyan elsősorban a matematikát nevezi meg, de joggal föltételezhető, hogy – az egymásra találó fiatalok általános szokása szerint – az ilyen beszélgetések során minden, ami valamelyiküket foglalkoztatta, szóba került közöttük. Így, értelemszerűen, a filozófia és az irodalom megannyi kérdése is. A *„nagy problémák"*, amelyeket Zalai *„meg akart oldani"*, például bizonyosan par excellence filozófiai problémák voltak.

Juhász tehát, barátja révén, bevezetődött e – ma már tudjuk: fontos – problematikába.

3

A pesti bölcsészkaron egymásra talált költőtriász egymás közti levelezésében az egyik legtöbbször előforduló név (s az egyik leggyakoribb téma) – Zalai Béla. Ha áttekintjük azt az anyagot, amely ebből a levelezésből megmaradt, kiderül, szinte állandóan emlegették filozófusbarátjukat. Az 1904 májusa és 1906 májusa közötti levelezésben 34 levél említi Zalait, többnyire részletesen. Juhász Gyula kapott vagy írott levelei közül tizenkettőben szerepel Zalai – igaz, maga Juhász csupán három alkalommal szól barátjáról. Mi ennek az oka? Hamis lenne a kései emlékezés, s Zalai nem is volt annyira fontos számára, mint amennyire állította? Úgy gondolom, másról van szó. Hogy Juhász az egymás közti levelezésben csak háromszor emlegeti Zalait, más okokra vezethető vissza. Az egyik ok nyilvánvaló: Juhász mindig rossz levélíró volt, s ráadásul megírt levelei közül is sok elkallódott. A másik ok már érzékenyebb összefüggéseket rezdít meg: ő egy baráti „párkapcsolatban" csupán a „harmadik" volt, Babits és Kosztolányi elsősorban egymással foglalkoztak, mellettük a félszeg és passzivitásra hajló Juhász szükségképpen háttérbe szorult. A harmadik ok részben ezzel a másodikkal van összefüggésben: Juhász, mint Oláh Gáborral folytatott levelezéséből is kiderül, nemcsak az utólag elhíresült nagy költőtriász tagja volt, hanem legalább ennyire egy másik, külön „csoportosulásnak" is – ő a „debreceniekkel" (Oláh, Zalai) külön is ápolta a kapcsolatot. Sőt érzelmileg talán még közelebb is állt hozzájuk, mint Babitshoz vagy Kosztolányihoz. Alighanem ez magyarázza meg azt, hogy bár a három költő közül intellektuális szempontból Babitsnak volt leginkább szüksége Zalaira, a Babits és Juhász közötti levelezésben mindössze egyszer, Juhász 1905. július 25-i levelében szerepel Zalai neve. Úgy látszik, mintha kerülték volna ezt a témát.

Mint más adatok, például a Babits és Kosztolányi közötti levélváltások egynémelyike is jelzi, a három költő barátságát átszínezte a rivalizálás, az egyéni érdek és megfontolás is. Levelezésükben – egyszer érdemes lesz ezt fölmérni és leírni – sajátos „játszmák" zajlottak.

A költőtriász levelezése számunkra így is becses. Legalább két okból. Megismerhetjük belőle, hogy miként vélekedtek Zalairól, s hogy Juhász hogyan kapcsolódott Babits és Kosztolányi Zalaival kapcsolatos eszmecseréihez.

Babits Zalai-képe a levelezésből jól „összerakható". Ő Zalait egy keltezetlen levelében *„Meister Metaphysikus"*-ként emlegeti, sőt hozzá írott levelében kétszer is így szólítja meg (BJKlev 245.). Ez a megnevezés nemcsak azt jelzi, hogy Babits annak látta Zalait, ami való-

ban volt: filozófusnak, hanem – az idegen nyelvű formula mögé bújva – azt is megvallja, hogy barátjában, az akkor még semmit nem publikáló egyetemi hallgatóban egyenesen a metafizika mesterét fedezte föl magának. Ez, ha tudjuk, hogy ekkoriban Babits még maga is legalább annyira filozófusnak készült, mint költőnek, igen nagy elismerés: meghajlás a potenciális rivális előtt. Egy másik, ugyancsak keltezetlen Zalaihoz címzett levelében expressis verbis be is vallotta: *„szeretnék, igazán, barátja lenni, ha eltalálnám a módját"* (BJKlev 249.). S ezzel összhangban nyilatkozott meg Zalairól Kosztolányinak írott leveleiben is. 1904. augusztus 20-án például megvallotta, hogy hangulata rossz. Majd hozzátette: *„Irigykedem Zalaira, akinek legalább külső okai vannak arra, amit magamon ok nélkül észlelek"* (BJKlev 34.). S ha ezt a megjegyzést csupán véletlenszerű összevetésnek gondolnánk, tévednénk. Babits 1904. november 17-i leveléből kiderül, hogy számára Zalai a legfontosabb viszonyítási pont: *„Zalai! Rosszul esik rágondolnom, akivel oly balul sikerült minden kísérletem, hogy tűrhetővé tegyem magamat előtte. Én Istenem, kivel voltam unalmasabb, mint Zalai Bélával? Kinek van több oka és joga lekicsinleni és megvetni engem, mint neki? És kitől fájna jobban, mint éppen tőle? Ah, akivel nagyon rokonszenvezünk, avval némák maradunk, vagy nem tudjuk megértetni magunkat, úgy-e?"* (BJKlev 55.) Az pedig Zalai irodalomértésére s Babits előtti tekintélyére egyszerre vall, hogy Babits irodalmi tekintélynek is elismerte. 1904. november 24-én így írt Kosztolányinak: *„Néhány fordítást is mért ne küldenék? verset nem, mert azokat Zalai is rosszaknak mondta, én is azoknak tartom"* (BJKlev 63.).

Kosztolányi Zalai-képe más. Ő, aki pedig a legtöbbet foglalkozott leveleikben a filozófus-baráttal, elsősorban a Babitscsal való barátsága összefüggésében értelmezte Zalait. Féltékenységét alig leplezte. 1904. augusztus 24-én például így írt Babitsnak: *„Zalaival izgatottan tárgyaltunk Magáról, mert az adresszügy azt a gyanút provokálta benne, hogy én Önt a magam részére akarom kisajátítani. […] Ön állandóan foglalkoztatja képzeletünket"* (BJKlev 35.). Pár hónappal később, november 20-án pedig arról számolt be Babitsnak: *„Zalai Babitsot, a gondolkodót tiszteli, én a költőt." „Mikor Zalaival a vén Bécsben csavarogtunk, folyton önökről, pesti zseniális költőkről és jó emberekről beszélgettünk"* (BJKlev 62.). (Zárójelben megjegyzendő: itt a többes számú emlegetés nyilvánvalóan Juhászra is vonatkozik; ekkor még ő is *„a pesti zseniális költők"* közé tartozott.) Zalai jelentőségét – vagy legalábbis „zsenialitását" – azonban Kosztolányi mégis érzékelte és elismerte. 1904. december 29-én, Zalait megint Babitscsal együtt emlegetve, így írt erről: *„Mióta az én igen tisztelt s igen nagyrabecsült barátaimmal Babiccsal és Zalaival levelezésben állok, nem minden alap nélkül nevezhetném magamat »irodalmi vigasztalónak«. Mindkettő örvényes bajokat tár fel nekem, melyek engem módfelett érdekelnek s százszorosan boldog vagyok, hogy éppen én vagyok bajuknak hallója s nekem kell kifakasztani, vagy felszúrni zseniális fejük jóakaratú fekélyeit, hogy újra kerékvágásba zökkenjenek"* (BJKlev 66.). Zalairól legnyíltabban, aligha véletlenül, mégis nem Babits, hanem Juhász Gyula előtt nyilatkozott meg. Neki írta, ugyancsak 1904. december 29-én: *„Sohasem felejtem el Önöket. Önt, a bölcs, de tegyük hozzá, igen érdekes Babicsot s az acélfejű Zalait. […] A fejemet, uram, a fejemet önökért; itt a fejem"* (BJKlev 69.). S Zalait utóbb is *„közösen szeretett barátunk"*-ként (BJKlev 74.), *„acélkoponyájú kedves barátom"*-ként (BJKlev 107.), *„a mi kedves filozófusunk"*-ként (uo.) emlegette. Igazában azonban, bár foglalkoztatta érdeklődését, nemigen tudta kiismerni. 1905. február 16-án, egy Juhászhoz címzett levélben ezt expressis verbis el is ismerte: *„Gyönyörű versét* [ti. a Juhászét] *a napokban elküldöm Zalainak is, ki újra Párisba megy. Ez az ember előttem ma is rejtély. Ki ez?"* (BJKlev 78.). S Zalai körül később is „titkokat" szimatolt (vö. pl. BJKlev 107.).

Juhász Gyula, aki rossz levélíró volt, s a Zalaival folytatott levelezéséből is csupán egyetlen dokumentum maradt fönn, Zalainak egy levele – a maga passzív módján is részese volt a baráti információáramlásnak. Közvetett adatokból tudjuk, levelezett Zalaival, s a barátok őt is bekapcsolták a közös barátról cserélgetett információk áramá-

ba. Ilyen összefüggésben főleg Kosztolányi jeleskedett, aki a másik két költőnél mozgékonyabb alkat volt.

Az 1904. július 9-e utáni napokban Kosztolányi így írt Juhásznak: *„Zalai és Babics elhanyagolt: ne kövesse példáikat! Levelét várom"* (BJKlev 16.). De azért – s ez jellemző a baráti kapcsolatháló működésére – megadja Zalai címét: *„Zalai címe: Rózsa utca 16. fsz. 2."* (BJKlev 16.) Július 21-én Kosztolányi maga állt elő újabb hírekkel: *„Zalai Aradon van s pontos címével jelenleg nem szolgálhatok, mivel azt a levelét, melyben tudatta velem nyári lakása adresszét, nem találom"* (BJKlev 19.). Augusztus közepén – egy Kosztolányinak írott levelében – Juhász vallotta be lustaságát: *„A levelezés azonban – mea maxima culpa – nem igen megy. Szegény Oláh Gábor, Zalai s mások – fél hónap óta várnak. De azért minden nap felidézem nagy és derék barátaim képét"* (BJKlev 28.). Érdekes ez a megjegyzés, már csak azért is, mert kiderül belőle, augusztus elején Zalaitól (is) kapott levelet, de ő erre, passzivitásának engedve, még nem válaszolt. 1904. december 29-én Kosztolányi megírta azt a (már idézett) levelét, amelyben deklarálta összetartozásukat, s „fejét" ajánlotta Juhásznak, Babitsnak és Zalainak (BJKlev 69.). Pár nappal később, 1905. január 5-én pedig Kosztolányi Juhásznál interveniált – Zalai érdekében: *„Zalai, közösen szeretett barátunk Lipcsében van, hol pénz híján sok[at] tűr, szenved és nélkülöz. Írt nekem és felkért, hogy kérjem meg önt, vezesse be őt a Szeged és V.-be, hova majd szívesen ír irodalmi, társadalomtudományi, művészettörténeti cikkeket, ha akármilyen szerény honoráriumot is kap. Pénzre van szüksége s hazulról nem kap. Barátai, a legjobbak, elhanyagolták s Babics egyáltalán nem írt neki."* Majd, új bekezdésben, sürgetően még egy megjegyzés: *„Írjon rögtön énnekem, mit végzett a lapnál; tud-e másikat, hol ennek az embernek pénzt tudnának fölhajszolni?"* (BJKlev 74.) Nem kétséges, ez a levél több szempontból is érdekes számunkra, de a baráti levelezés hiányos fönnmaradása csak részleges értelmezését engedi meg. Valószínű, hogy ekkoriban, szokása szerint, Juhász megint hanyagolta az írásbeli kapcsolattartást, s Zalai ezért kérte Kosztolányi közvetítését. Az azonban önmagában is figyelemre méltó, hogy a barátai írásait máskor is a *Szeged és Vidéke* hasábjaira segítő Juhászt ekkor Zalai is, Kosztolányi is olyan barátnak vélte, aki esetleg – ahogy Babits, Kosztolányi, Csáth Géza s mások esetében is megtette – megint közlési lehetőséghez tudja juttatni egyikőjüket. Az akció azonban ekkor nem sikerült; Belia Györgynek e levélhez írott jegyzete szerint *„a lap* [ti. a Szeged és Vidéke] *1905-ös évfolyamának első felében nem találtam nyomát, hogy Juhásznak sikerült volna beajánlania Zalait a laphoz"* (BJKlev 262.). Sajnos, források híján, nem tudjuk megmondani, hogy mi történt, illetve miért maradt el Zalai szereplése a szegedi lapban. Hogy Juhász ne próbált volna segíteni, kizártnak tekinthető. Talán az történt, hogy a nem különösebben tőkeerős *Szeged és Vidéke* csak honorárium nélkül tudta volna közölni Zalait, a cél viszont ez esetben nem a publikálás, hanem a honorárium-szerzés volt. S az sem kizárt, hogy Juhász – a „debreceniek", azaz Oláh Gábor vagy Dienes Pál közreműködésével – mégiscsak segített. A *Tanulók Lapja* című képes hetilapban ugyanis, ahol Oláh debreceni baráti köre is publikált, 1905 júliusától Zalainak négy ismeretterjesztő alkalmi cikke is megjelent (vö. Lengyel 1978. 2.). Méghozzá a négyből három júliusban és augusztusban! Minden jel szerint ezek megírását is a Kosztolányi emlegette pénztelenség motiválta, s megjelenésüket csak a napilapénál hosszabb átfutási idő tolta ki az év nyarára. Az, hogy Juhász a szegedi próbálkozás sikertelensége miatt esetleg közös barátjukat, Oláh Gábort „mozgósította", kézenfekvő lehetőségnek látszik.

1905. február 16-án újabb levelében mindenesetre Kosztolányi már nem emlegette a dolgot, hanem arról számolt be, hogy Juhász versét elküldte Zalainak, aki – mint jelezte – *„rejtély"* a számára (BJKlev 78.). De hogy ekkoriban a közvetlen Zalai–Juhász-kapcsolat sem szünetelt, jelzi a tény, hogy az időközben Párizsba „áttelepülő" Zalai aktuális címét Kosztolányi immár Juhásztól kérte el. Április 3-i levelében így írt: *„ide adhatná-e nekem Zalai párisi címét? Szeretnék vele érintkezésbe lépni"* (BJKlev 89.). Juhász ugyanis, amennyire

megítélhető, egy másik szálon is érintkezett debreceni barátaival. Ennek figyelemre méltó jelzése Oláh Gábor 1905. június eleji, Juhászhoz írott levele, amelyben egy másik baráti kör létére utal: *„Annak a szövetségnek, mely nem is olyan régen az E. K.* [= Egyetemi Kör] *irodalmi gyűlésein összehozta a Kosztolányi, Zalai, Dienes, Madai, Juhász etc. sokra markos táborát – tíz esztendő múltán, ha ez a fejünk, ez a szívünk megmarad, milyen erkölcsi ereje lesz?! Mit gondolsz?"* (JGYÖM 9:39.) S hogy az utóbb nevezetessé lett költőtriász mellett ez a másik csoportkezdemény is realitás volt, mutatja Oláh Gábor június 26-i újabb levele, pontosabban levelezőlapja: *„Jelzem, hogy ezt a 1. lapot Zalai adta! Itthon van! Ő! Ki Párist megjárta! Ha nem hinnéd: bizonyítja ő maga: íme* – [Zalai kézírásával:] *Zalai Béla Juhnak üdv"* (JGYÖM 9:41.). Aligha véletlen tehát, hogy július 19-én, aznapi második (!) Juhásznak írott levelében Kosztolányi a szegedi költőbaráttól tudakozódott Zalairól: *„Zalai Béla: ez az ember jut eszembe, miután az önnek írt első levelemet feldobattam; mit csinál e nemes francia magyar, haza érkezett-e honi Debrecenébe, vagy egyáltalán él-e s ha igen, ismer-e még bennünket és – engemet! Hálátlan voltam vele szemben; elhanyagoltam őt, mikor talán még rám is lett volna szüksége. Most azonban szeretnék mindent jóvátenni. Égő szükségét érzem, hogy újra érintkezzek vele. Pesten jártomban tűvé tettem az egész várost: ott nem volt. – Esedezem tehát tudakolja meg pontos címét. Írjon Debrecenbe Oláhnak; ő majd ad felvilágosítást"* (BJKlev 85–86.). Juhász Gyula másnap, július 20-án csakugyan írt Oláh Gábornak, s Zalait is emlegette: *„igaz, az egyetlen, drága, bölcs és mártír Zalait szívem vérével köszöntöm, Kosztolányi szintén. Írjon! Írjatok! Ha érdemes?!"* (JGYÖM 9:43.) De Zalai címét nem kérdezte meg – nyilvánvalóan tudta. Kosztolányinak pedig még aznap, azaz július 20-án válaszolt, s levele utóiratában megjegyezte: *„Igaz, amit kért, mind teljesítettem. Zalai stb."* (BJKlev 87.)

Július 25-én, Babitsnak írott levelében, Juhász Gyula egy erősen pózoló, a korhangulathoz igazodó seregszemlét tartott az egyetemen összejött új nemzedékről s eszményeikről. Ebben, értelemszerűen, Zalait is szóba hozta. S bár e levél nemcsak modoros, de jó néhány ponton enigmatikus is, érdemes idézni az ide vonatkozó passzust: *„…mindenki meghalt. Én az utolsó homo és egyúttal az utolsó kritikus szemlét tartok az egész banda fölött és értékelek. Jób… Aischylos… Herakleitos… Quintus Horatius Flaccus… dr. Aquinói Szent Tamás… Shakspere… Goethe… Kazinczy… Paul Bourget… Spencer Herbert… Bauer Herbert… Babics és Montaigne Mihályok… Kosztolányi és Komjáthy Jenők… Zivuska… Zalai Béla… Oláh és Pogány Gábor… Lehel István… Angyal Dávid… Figyelő… Berkovics Miklós… Frücht (Füredi) Ede… Bródy Sándor, Ernő, Mihály… és Szemere Samu dr."* (BJKlev 87.) Ez az erősen nietzscheizáló szemle, persze, legalább annyira aktuális orientációjának nevekben való jelzése, mint amennyire barátainak listázása, de Zalai helye itt mégis beszédes; mutatja hogy Zalai fontos volt számára. S ugyanennek a levélnek egy másik helye, ha lehet, erre a kiemelésre még rá is erősít: *„Thémák: 1. Arany 1877. júl.* [,] *2. Bpesti Sz.* [,] *3. Zalai itthon van. 4. Beöthy nem ad elő. 5. Mit bánja a bölcs? 6. Kosztolányi itthon van. 7. Haragszik Juhász Gyula"* (BJKlev 88.).

Még ugyanazon a napon, július 25-én, amikor Juhász ezt írta, Oláh Gábor Juhásznak írt levelet. Ebben egy megjegyzés megint Zalaira vonatkozik: *„Zalai Lohengrin Aradon énekel Neumann Elzájának"* (JGYÖM 9:46.). Azaz, lefordítva az utalást, a szerelmes Zalai menyasszonyánál, Neumann Elzánál volt, Aradon. A lány – később Zalai felesége – közös egyetemi társuk volt, Juhász is jól ismerte. Sőt, egyik valamikor ekkoriban írott, de megsemmisült levelében Juhász éppen Elza egyik cikkéről „értekezett" Zalainak. Zalai egyetlen fönnmaradt Juhászhoz írott leveléből, amely 1905. augusztus elejéről való, ez egyértelműen kiderül: *„Az ön levelére nem írhatok választ, mert az kizárólag a Neumann Elza cikkével foglalkozott, amit én nem ismerek"* (JGYÖM 9:64.). Ez a riposzt persze Zalai részéről jórészt akkori szellemi passzivitásának demonstrációjához tartozott. Levelét ugyanis így folytatta: *„Új thémát fölvetni – ehez kevés bennem az életkedv. De akármilyen dög vagyok most, írjon ön akármilyen okos dologról; az nem baj, ha bolondot ír, csak okos dologról;*

hisz ez a fő vagy mi" (JGYÖM 9:64.). Azaz, jól érzékelhetően, e levél nem annyira a valódi információcsere eszköze volt közöttük, mint inkább a barátságot fönntartó rituálé. E tekintetben jellemző a megszólítás (*„Kedves Juhász Gyula, nekem igen kedves barátom"* [JGYÖM 9:63.), még inkább azonban a beállítódásuk különbségének áthidalására ajánlott módszer: „Írjon, ne féljen: aki nem tud arabsul, még esetleg érthet arabsul. És főleg: ne haragudjék, ismétlem, élni is alig volt időm, annyira nem volt semmi dolgom – hát levelet írni!" (JGYÖM 9:64.) E megjegyzésben nyilvánvalóan benne van, hogy más területen mozogtak: Zalai nem volt költő, Juhász pedig nem volt sem matematikus, sem filozófus. Az egymás közötti kommunikációnak Zalai szerint mégis volt lehetősége és értelme. A kettejük közötti aszimmetriát azonban Zalai a jelek szerint önkritikusan értelmezte, hiszen önmagát – kicsit pózolva – Juhász *„koponyavesztett barátja"*-ként határozta meg a levelet záró üdvözlési formulában.

S megadta címét is. Az utóiratban, megerősítve kérését, ez olvasható: *„Írjon. A címem: Debrecen, Burgundia ucca 5."* (JGYÖM 9:64.) Alighanem Zalai ekkori jelentkezésének is része volt benne, hogy Juhász valamikor augusztus 9-e és 16-a közt írott, Kosztolányihoz címzett levelében így lelkendezett: *„Éljen Babics Mihály […] De még inkább éljen Zalai Béla, a ki él, él és él, reneszanszi módon, buján, derekasan"* (BJKlev 99.).

A nyári szünet végén *(„1905. nyárutó")* Juhásznak egy Oláh Gáborhoz írott levelében bukkant föl ismét Zalai – hangsúlyozottan „debreceni" kontextusban. Oláh vonzalmaihoz igazodva itt a szegedi költő arról ír, hogy: *„A Bokréta többi tagját se féltem. Kosztolányi is helyt áll derék magáért, Babits is legény a talpán, Zalai szintén"* (JGYÖM 9:71.). Azaz megint, ő is összehozta a baráti négyest. S ugyane levél egy másik helyén ez olvasható: *„Pest szépnek ígérkezik: Kosztolányi, Gyökössy, Zalai, Endrődi és a többiek, várnak engem. És vár a nagy munka, amit vállalok, nemzetemért, fajomért, az emberiségért."* Majd új bekezdésben, mintegy összegzésként leszögezte: *„Leszünk mi még Valaki"* (JGYÖM 9:73.).

Az 1905/06. tanévben Juhász és Zalai alighanem közös pesti diákéletet élt, a levelezésből így elmaradt Zalai neve. Csak Oláh Gábor, aki egyetemi tanulmányait befejezve végleg visszatért Debrecenbe, érdeklődött róla – Juhásznál. 1905. szeptember 19-én Juhász levélbeli önarcképére reagálva így írt: *„Önarcképed kedvesen lepett meg. Zalai savanyú fizimiskáját olvastam ki belőle, mint a te Puck-féle alattomos agyafúrtságodat"* (JGYÖM 9:76.). Ez a megjegyzés, sajnos, némileg enigmatikus, egyszer megérné komolyabb elemzése. De annyit mindenképpen jellemzőnek kell tartanunk, hogy Oláhnak ebben az összefüggésben éppen Zalai jutott eszébe. S talán az sem véletlen, hogy egy újabb, 1906. január 26-i Oláh-levélben megint fölbukkan a közös barát neve. Egy margószéli beszúrásban ott a kérdés: *„Zalai hol van?"* (JGYÖM 9:89.) Oláh tehát Juhásztól remélt információkat a másik „debreceniről". S június 19-én ismét Oláh Gábor hozta szóba a filozófust: *„Éppen a Zalai levelével kaptam meg mokány kis leveledet. Mindkettő nagyon jól esett, mert – irodalmi működésemről tudakozódnak benne!"* (JGYÖM 9:96.)

4

Az egyetemi stúdiumok befejezése, Juhász Gyulának Máramarosszigetre való kihelyezése, nyugodtan mondhatjuk: „száműzetése", követhetetlenné teszi a Juhász–Zalai-kapcsolat alakulását. Lehetséges, hogy leveleztek ekkoriban is, de ha így történt is, ezek a levelek mindkét részről elkallódtak. De az is lehet (s ez a valószínűbb), hogy szokásos passzivitásába visszavonulva a költő immár nem is nagyon levelezett régi barátjával. A barátság tehát lassan elhalt. A közös társak pedig, maguk is a legkülönbözőbb irányokba szétszóródva, ugyancsak hallgattak – Zalairól is.

A levelezésben egyszer bukkan föl még a filozófus barát neve, jellemző módon egy verses levélben. Az 1907. április 6-a és 12-e között, pontosan meg nem határozható időpontban, keletkezett szöveg címzettje megintcsak Oláh Gábor volt, s ez már Juhász Gyula – később oly jellegzetessé lett – magatartásának, a képzelet világába menekülésének a dokumentuma. A levél versben írott részét (JGYÖM 9:140.) érdemes egészében idézni:

Pogány Gábor hozzád jutna e vers most, ó fogadd
Lelkem naponta száll feléd, ha jő az alkonyat
Pogány Isten vagyok igaz, de még nem összetört,
Dalok szent légiója ád lelkemnek lágy erőt.
S ha unalom szürkén borong a rőt ugar felett,
Annál ragyogóbban ragyog Napom, a Képzelet.
Gábor, Béla, Simon, Dezső jöttök fürgén elém
És nem vagyok már egyedül kis Iza Szigetén
S a búsuló füzes között egy nagy árny tart velem,
A debreceni histrió, ki itt járt Keleten
S ha e kopár Szigetről ő Margitszigetre ért,
Elérem én is tán – Párist, nagy álmok szigetét!

A versbeli nevek könnyen dekódolhatóak. *Gábor:* Oláh, *Béla:* Zalai, *Simon:* Gedő, *Dezső:* Kosztolányi, *a debreceni histrió*: Arany János. S bár nyilvánvaló, hogy e tabló nem teljes, némileg a címzett vonzalmaihoz, személyi preferenciáihoz van igazítva (Babits és Ady például nyilvánvalóan ezért nem szerepel a megidézettek közt), mindenképpen jellemző írójára. S ami különösen figyelemre méltó: bár az összetörés képzete már megjelent, az ambíció még erős, az eszmény – az őszikéket író, „margitszigeti" Arany János – pedig magas mércére vall.

Szempontunkból azonban most a legfontosabb az, hogy a fizikai távolság ellenére Zalai Béla még változatlanul fontos helyen állt Juhász Gyula értékrendjében. Jóllehet a barátság érdemi, inspiratív fejezete már nyilvánvalóan lezárult.

5

Egy eredeti gondolkodóval való együttlét, ha ez a gondolkodó ráadásul szuggesztív egyéniség is, aligha múlik el anélkül, hogy gondolataiból valami az őt meghallgatóra, a vele együtt meditálóra is át ne áramolna. Óhatatlanul „hat" a másikra, befolyásolja a másikat. Zalai és Juhász barátsága sem nélkülözi ezt a dimenziót, jóllehet Juhász később arról beszélt, hogy ő a matematikához nem értett, nem volt hozzá fogékonysága, s ez alighanem így is van. Márpedig Zalai filozófiai koncepcióját csakis mint egy matematikán iskolázott agy produkcióját lehet megérteni. Kérdés tehát, mi lehetett az a közös alap, amely megteremtette kettejük érdemi eszmecseréjének lehetőségét, s amely valamiképpen a költő számára is gyümölcsözővé tette ezt a barátságot?

A válaszhoz el kell távolodnunk a kínálkozó sémáktól, mindenekelőtt Zalai gondolkodásának „matematikára" szűkítésétől. Zalai ugyanis nemcsak a matematika iránt mutatott fogékonyságot, de meglehetősen széles érdeklődésű, művelt és problémaérzékeny ember is volt, egyebek közt a művészetek és az irodalom is foglalkoztatták. Sőt, a matematikából eredeztethető rendszerproblematika erős jelenléte ellenére voltaképpen ő maga is „metafizikus" gondolkodó volt. Ezt az összefüggést a matematizálással nem vádolható nagy kortárs, Lukács György is világosan érzékelte. Fülep Lajoshoz írott egyik levelében (igaz, már a Zalai–Juhász-eszmecserék után néhány évvel), 1910-ben így jellemezte Zalait: *„Z. a*

mi emberünk: antipszichológus, antipozitivista, metafizikus stb. Okos és művelt ember; kívül áll minden magyar csoporton" (idézi Bacsó 1984. 10–11.). S nem véletlen, hogy Zalairól szólva a műveinek közzétételében nagy érdemeket szerző mai filozófus, Bacsó Béla is *„a válasz metafizikáját"* tárgyalja, az életműnek ezt az összefüggését hangsúlyozza. Az a Zalai-féle rendszerértelmezés, amelyet egyébként akár egymásra épülő metarendszerekként is fölfoghatunk, Zalainál voltaképpen egy fenomenológiailag leírt „metafizika". Ahogy egyik nevezetes tanulmányában megformulázta: *„A rendszert tisztán immanens szerkezetűnek állapítottuk meg; csak belső alkata határozza meg; ha egész gyanánt, mint egy egységes elemet fogjuk fel, az illető rendszer álláspontját elhagytuk, s egy magasabb nívójú* rendszer-feletti rendszer *talaján vagyunk" (A realitás-fogalom typusairól,* idézi Bacsó 1982. 896.). Ez az egyre magasabbra emelkedő, de véglegesen soha le nem zárható *„rendszer-feletti rendszer"* pedig a gondolkodásnak azt a dimenzióját adja, amelyet hagyományosan metafizikaként szokás megjelölni. S ennek a problematikának a művészetekkel, kivált a költészettel való összefüggései már aligha kérdőjelezhetők meg.

A művészet, gondolkodástörténeti nézőpontból, voltaképpen maga is egy sajátos metafizikai konstrukció, egy *„rendszer-feletti rendszer"*.

Azaz: Zalai eminens kérdésfelvetése és a művészet gyakorlati problémái között nagyon is eleven közösség állapítható meg. A fiatal filozófus költőkkel való barátkozása nem pusztán a véletlen, vagy az esetleges egyéni szimpátiák kérdése volt. Az induló költők s az induló filozófus azonos kor gyermekeiként, együtt indulva azonos gondolati körben is mozogtak. Bár más-más módon, de azonos problémákkal birkóztak. Ez, egyebek közt, nagyon szépen demonstrálható lenne a Zalai–Babits-barátság gondolkodástörténeti elemzésével (erre most nincs hely és alkalom), de érzékelhető a kevésbé „filozófus" Juhász Gyulával való összefüggésben is.

6

A fiatal Juhász Gyula életében Zalai három összefüggésben játszott fontos szerepet. Az egyiket maga a költő fogalmazta meg utóbb a legpregnánsabban: Zalai volt – számára is! – az „ideális olvasó". Láttuk, ezzel a másik két költő is így volt. Ha Zalai rossznak tartotta Babits valamelyik versét, maga a szerző is rossznak minősítette azt, elfogadva a baráti ítéletet. Kosztolányi pedig szükségét érezte annak, hogy amit ő jónak tartott, azt Zalai is megismerje. Zalait tehát, bár nem volt „költő", elfogadták házi kritikusuknak. Ez önmagában is annak jele, hogy „értette" őket, maga is azonos életproblémák között mozgott. A másik összefüggés nem kevésbé nyilvánvaló. Zalai, a filozófus nyilvánvalóan tájékozottabb volt a filozófiában, mint költő barátai, s közvetített hozzájuk ide tartozó ismereteket és megfontolásokat. E vonatkozásban a legdöntőbb orientációs mintát minden bizonnyal Nietzsche baráti használatra való interpretációjával adta. Tudjuk, maga Zalai sem maradt érintetlen Nietzschétől. *Metaphysik als symbolische Summation perseverierender Bedürfnisse* című, még 1905-ben született műve (Zalai 1982….?, Zalai 1984. 34–42.) szépen mutatja ezt, s ez a Nietzsche-hatás ott van mindhárom költőnél – nemcsak a filozófus ambíciókat dédelgető Babitsnál, de Kosztolányinál (vö. Lengyel 2000. 54–99.) és Juhász Gyulánál (vö. pl. JGYÖM 5:42–45, 50–56., 60-63., 93–98.) is.

Juhász Gyula Nietzsche-élményét (bár erre történtek már kísérletek) egyszer érdemes is lesz módszeresen áttekinteni. Annyi már ma is látszik, hogy fontos, gondolkodását és költészetét egyként befolyásoló impulzusról van szó.

Az igazán döntő azonban a harmadik összefüggés: magának a *gondolkodó* Zalainak a saját hatása és szerepe. Ő ugyanis nemcsak „rezonőr" és közvetítő volt, hanem e kis baráti

kör teoretikusa is, aki az elméleti tudatosság magas fokán, elvont és személytelenített formában is megkísérelte tudatosítani mindazt, amivel kora új költőnemzedéke költőként, a gyakorlatban szembesült. Ez persze első olvasásra meglepő állításnak tetszhet, hisz Zalainak nem ismerünk esztétikai témájú értekezését (legföljebb a Ruskin-előadást, vagy a *Tanulók Lapjá*ban megjelent egyik „ifjúsági" írását vonhatjuk ide). Irodalmi kritikát sem publikált; versekről való véleményét „csak" élőszóban adta elő, baráti társaságban. A költészetről való hagyományos beszéd nyilvános formáit tehát nem gyakorolta. Ha azonban figyelmesen olvassuk életművét, kiderül: filozófiáról való koncepciója *egyik,* s egyáltalán nem elhanyagolható forrása és ösztönzője az irodalomból nyerhető tapasztalat volt. Sőt azt is mondhatjuk, hogy mindaz, amit filozófusként megfogalmazott, jelentős részben az irodalmi tapasztalat logikai-fenomenológiai elemzése és általánosítása. A modell (a „rendszer") e teoretikus elvonatkoztatás számára nem a szociológiai értelemben vett „valóság", nem is az absztrakt „világ", hanem a metafizikus gondolkodás reprezentatív formája, a költészet.

Ezt, ha nyíltan nem is mondja ki, elárulja egyik, kortársaitól is kivált becsült írása, a *Metaphysik als symbolische Summation perseverierende Bedürfnisse.* E cikkének csak német nyelvű változata maradt fönn (művei közreadásakor, a nyolcvanas években ezt fordították le magyarra), de eredetije alighanem magyarul íródott. Zalai második feleségének, a fotóművész Máté Olgának monográfusa, E. Csorba Csilla kortársi emlékezések alapján eredeti címén emlegeti: *A metafizika mint örök-visszatérő szükségletek szimbolikus összegzése* (E. Csorba 2006. 39.). Ez az apró adalék két szempontból is fontos számunkra; eszerint ugyanis a költőbarátok, így Juhász is, magyarul is olvashatták, s a németből *perszeferáló*nak visszafordított kifejezés eredeti, „örök-visszatérő" változata is árulkodó: ez a Nietzsche-inspiráció meglehetősen nyílt intertextuális jelzése. S aligha véletlen, hogy e cikkben nemcsak Nietzsche neve jelenik meg expressis verbis, de a „lírikus szellem"-re, a „művészek"-re is hangsúlyos utalások történnek. Sőt a metafizika, vagy legalábbis annak egyik változata nyíltan is a művészek gyakorlatával azonosítódik benne: *„Művészek ők, az érzékenység, a kérdés, a nyugtalanság, a nem (ostoba) hit, a nem (terméketlen) tudás nemes anyagával"* stb. (Zalai 1984. 40.). A cikk zárlata pedig, túl az összegző formulázáson, akár személyes megnyilatkozásként is fölfogható: *„Így tekintve a metafizika bizonyosan nem tudomány; de* van, *s valami nagyon magasztos dolog; a szellemi érzékenység ez, s a bennünk lakozó misztikum legmagasabb rendű alakzata"* (Zalai 1984. 42.).

E metafizikacikk látszólag lélektani indítékú, az *„érzéseletből felmerülő"*, ismétlődő „motívumok" problémájából indul ki, s közvetlen lélektani utalásai is vannak. Valójában azonban másról, valami lényegesebbről beszél. Ahogy meg is fogalmazza: „nem *a pszichikai folyamatok »természetes« váltakozását akarjuk vizsgálni, hanem azt a jelenséget, amelyben valamilyen folyamat során időben és tartalmilag ezt a folyamatot keresztezve egy másik, az elsőt kioltani igyekvő tendencia nyilvánul meg"* (Zalai 1984. 34.). Vagyis: *„az örök-visszatérő"* szellemi szükséglet létére keresi a magyarázatot, a *„válasz"*-t: a *„perszeferáló tendenciák szimbolikus" „elintézését"* (uo. 38.). Annyiban persze ő is „lélektanos", amennyire az antipszichológista fenomenológia az: tudniillik ezt a perszeferáló szükségletet nem köti bele egy adott társadalom konkrét működésmódjába, nem ad „szociológiai" alapozást az érvelésnek – a perszeferáló szükségletek jelentkezését adottságnak tekinti. Ám mindettől függetlenül úgy vélte, *„ez a szimbolisztikus cselekvésmód jellemző az ember legmagasabb rendű gondolati teljesítményeire, a metafizikában éppúgy, mint a vallásos gondolkodásban"* (uo. 35.). S amit e téren a pszichológia nem tud (hiszen az a *„pszichológia mint tudomány"*, mely ezt a problémát értelmezni tudná, „még nem *létezik"* [uo. 37.]) – az *„regényíróknál, misztikusoknál, alkalomszerűen, s legtöbbször bátortalanul a tudomány előtti (laboratórium előtti) korszak egyes filozófusainál fordul elő"* (uo. 37.). Ezzel ugyan a *„hivatalos tudománymonopolisták"* számára

„ez a tudáság mintegy nem létezővé, létezésre egyáltalán nem jogosulttá, sőt a tudományba behatolt költői-fantasztikus-regényszerű »valamivé« vált" (uo. 37.), ez azonban Zalait nem izgatta. Sőt éppen az ebben rejlő problematika foglalkoztatta, ezt akarta megérteni és leírni. Amit tesz, az nem is más, mint e szellemi tapasztalat fenomenológiai elemzése. Ahogy meg is fogalmazza: *„Először […] pontosan le kell írnunk az egész fenomenológiai tényállást, majd meg kell határoznunk az ilyen megoldás ismeretelméleti értékét"* (uo. 37.).

A *„fenomenológiai tényállás"*, Zalai szerint, nagyon leegyszerűsítve a következő. *„Valódi metafizika […] csak akkor jön létre, ha a filozófus végső választ keres kínzó kérdésére, s ha ilyent nem talál, akkor valamilyen tetszőleges részmegoldást ruház fel az általános és igazi megoldás funkciójával és jogaival – más szóval: amikor szimbolikus megoldást teremt magának"* (uo. 36–37.). Az ilyen megoldáskísérletek lényegüket tekintve két alapváltozatra oszthatók, illetve két változatuk különíthető el és írható le. Az egyik *„a kérdés mint metafizika"*, a másik: *„a válasz metafizikája"* (uo. 41., 42.).

Az első változat, amelyet nem utolsósorban éppen Nietzsche életművével modellez, a szellem *„nyugtalan"* egyéniségeinek *„válaszaiból"* áll. *„Paradoxul hangzik: válaszuk kész, változatlan, de* nem *ők a válaszolók. […] paradoxak ők maguk is; kérdésekre, értékekre, csodálkozásra vannak beállítva, s merev válaszukban semmi sincs, ami megérdemelné a válasz nevet; csak »halovány visszfénye« ez a válasznak, tükörkép, értékelés, kívánság, csodálkozás – valójában* szintén *kérdés. […] A probléma megoldás maga is probléma, a kérdésre adott válasz maga is kérdés, a megtett lépés a következő lépés alapja"* (uo. 40.). Ezt a kérdésnek megmaradó „megoldást", minden esetleges várakozás ellenére, Zalai egyáltalán nem becsüli le, sőt. Nagyon is méltányolja. *„Filozófusoknál és költőknél gyakran figyelemreméltó mértékben figyelhető meg ez az ingadozás, ami nem gyengéjük, hanem mély és jogos nyugtalanságuk következménye. Egy ostoba gonosz szellem ezt mondhatná nekik: »gyenge szellemek vagytok, hiszen nem tudtok rátalálni válaszotokra.«* Nem: annyira erős, annyira lényeges náluk a kérdés, hogy ilyen szinten nemcsak hogy nem követeli, de nem is viseli el a választ. *A válasz nélkül maradt kérdés ez, a magán- és magáértvaló kérdés, a kérdés mint metafizika"* (uo. 40–41.).

A metafizikának ez a jellemzése, nem kétséges, némileg a fiatal Babitsot is jellemzi, s minden egyéni eltérés ellenére Juhász Gyula költészetének egyik jellegzetes szólamát is értelmezi. Ez persze nem Zalai közvetlen „hatásának" könyvelendő el, bár bizonyos problématudatosító és affirmatív szerepe e fölfogásának bizonyosan volt. Sokkal inkább a közös tapasztalat artikulálásának. De fontos, hiszen egy jelentős nemzedék intellektuális önmagára eszmélésének aktusa érhető benne tetten.

A másik változat, amely az irodalmi szimbolizmussal, így Adyval is kapcsolatba hozható, s amely – fenomenológiai vetületében – Zalai saját teoretikus ambícióját is jellemezte, *„a válaszolók, a szimbolisták"* válasza. *„Új vonulat ez"* – mondja, *„a korábbiak ki nem állják. S minél nagyobb a kétségbeesés, annál merészebben szegezik szembe vele ezeket az alakzatokat. Szembeállítják rezignált, mély meggyőződéssel, hogy ezekben az alakzatokban van valami, ami közeli rokonságban áll egy valódi válasszal, a válasszal, amely bennük él, de nem tud kitörni belőlük – jobban mondva: csak ennek a szimbolikus alakzatnak a formájában képes kitörni"* (uo. 41.). Figyelemre méltó, hogy ebben az értelmezésben a szimbolizáció oka és folyamata ugyan mint *nem tisztázható jelenik meg, maguk a „válaszolók"* sem tudják *„megmondani, hogy* mi teszi *ezeket az alakzatokat benső lényük szimbólumává"*, mégis valami *„ezt a ténykedést egy részeg és fantasztikus isten játékos, isteni mozdulatai fölé emeli. A válasz, az alakzat, a szimbólum előzetesen fellelt, magától adódik, nem választott – s mégis szimbólum"* (uo. 41.). Ez a szimbolizációs aktus, maga Zalai is tudta, természetesen nem racionális aktus, de személyes tapasztalatból fakad, s akár *„transzcendenciának is nevezhető"* (uo. 41.). Ám mégsem szokványos transzcendenciáról van szó; Zalainál *„a transzcendencia abban a tényben rejlik, hogy* válaszolunk", azaz a szimbolikus alakzat már a transzcendencia bázisán jön létre (uo. 41.). Fölmerülhet

a kérdés, hogy ez a *„válasz"* miben különbözik a metafizika *„kérdésként"* való fölfogásától? A kérdést így Zalai nem teszi föl, de megválaszolja. A *„válasz metafizikájának"* jelentőségét nála az adja meg, hogy itt: *„A kifejezett kérdés, a bizonytalanság választ nyer, megnyugvásra lel,* a maga szintjéről tehát egy másik síkra helyeződik át", azaz magasabb minőségűvé válik (uo. 42.). Ez tehát, Zalai későbbi megfogalmazását ide applikálva, *„a rendszer-feletti rendszer"*.

Vagy ahogy ekkor írta: *„ez a válasz metafizikája"* (uo. 42.).

Zalai metafizika-értelmezése, nem kétséges, annak az irodalmi forrongásnak az elméleti transzformációja, absztrakt leképezése, amit legjellegzetesebb formában az első „igazi" kötetének verseit író Ady testesített meg. Fölfogása tehát, úgy hiszem, értelmezési keretet adott Ady új verseinek befogadásához, s egyebek közt Juhász Gyula Ady költészete iránti fogékonyságát is előkészítette, sőt elősegítette. De ennek a problematikának az érzékeléséhez nyilvánvalóan a Négyesy-szeminárium légköre, s a költő barátokkal folytatott informális eszmecseréi segítették hozzá. Zalai kvalitásait mutatja, hogy egy nem esztétikai jellegű, de esztétikát is megalapozó fenomenologikus gondolatmenettel a maga és a barátai számára elvégezte egy aktuális *„érzésélet"* átvilágítását, s így – ha meglehetősen absztrakt formában is – tudatosította azt.

Ez tekinthető igazi szerepének s legjelentősebb „hatásának" barátai közt. Az érzelmi komponenseken túl ezt „adta" Juhász Gyulának is.

7

Juhász Gyula és Zalai Béla kétségkívül sokban különböző, más más pályát befutó, emberileg is eltérő intellektuális alkat volt. Barátságuk s együttműködésük mégsem a történeti helyzetből fakadó puszta véletlen eredménye. Egymásra találásukat a minőségtisztelet bázisán egy ösztönző kulturális klíma megléte tette szinte törvényszerűvé. Abban a közegben, amelyben egyetemi éveik során mindketten mozogtak, megvolt a lehetősége a különbségek és ellentétek kreatív áthidalásának. Juhász Gyula később joggal mondhatta erről: *„A legnagyobb ellentétek szépen megférték egymás mellett vagy békésen küzdöttek egymással, de az állásfoglalás általában esztétikai volt"* (JGYÖM 8:351.).

A nemzedék teljesítményének magyarázata jórészt itt keresendő. A sikerhez a személyes tehetség csak alap volt, az eredményekhez vezető erőfeszítés azonban közös.

Irodalom

Áron László 1985: *Az én és a halál Zalai Béla korai írásaiban.* = „Számadás". Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulójára. Szerk. Fráter Zoltán. Bp. 24–29.

Bacsó Béla 1982: *„A válasz metafizikája"*. Zalai Béla filozófiájáról. = Magyar Filozófiai Szemle, 6. sz. 888–908.

Bacsó Béla 1984: *Zalai Béla filozófiai írásai elé.* = Zalai 1984. 7–13.

Beöthy Ottó 1975a: *Egy pálya emlékezete.* Zalai Béla 1882–1915. Világosság, 2. sz. 80–89.

Beöthy Ottó 1975b: *Zalai Béla levelei kortársaihoz.* Kritika, 8. sz. 5–10.

BJKlev: *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése.* Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1959.

E. Csorba Csilla 2006: *Máté Olga fotóművész.* Bp.

Halasi Andor 1962: *Fiatal éveink.* = Paku szerk. 1962. 54–58.

JGYÖM 5: *Juhász Gyula összes művei 5. köt. Prózai írások 1898–1917.* Sajtó alá rend. Grezsa Ferenc, Ilia Mihály. Bp. 1968.

JGYÖM 6: *Juhász Gyula összes művei 6. köt. Prózai írások 1918–1922.* Sajtó alá rend. Grezsa Ferenc. Bp. 1969.

JGYÖM 8: *Juhász Gyula összes művei 8. köt. Prózai írások 1927–1936.* Sajtó alá rend. Ilia Mihály. Bp. 1971.

JGYÖM 9: *Juhász Gyula összes művei 9. köt. Levelezés* I. Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1981.

Juhász Gyula 1904: *Rethorikai szakosztály.* Egyetemi Lapok, március 12. 9.

Kosztolányi Dezső 1917: *Baudelaire és Verhaeren.* Nyugat, július 16. 145–148.

Lengyel András 1978: *Zalai Béla elfelejtett írásai.* Élet és Irodalom, jún. 17. 2.

Lengyel András 2000: *„…csillogó felületek gyöngyhalásza" Kosztolányi Dezső nietzschei „vázgondolatai"*. = L. A.: *Játék és valóság közt.* Kosztolányi-tanulmányok. Szeged, 54–99.

Paku Imre szerk. 1962: *Juhász Gyula 1883–1937.* [Emlékkönyv]. Bp.

Zalai, Béla 1982: *Allgemeine Theorie der Systeme.* Szerk., bev. és jegyz. Bacsó Béla. Bp. (Archívumi Füzetek II.)

Zalai Béla 1984: *A rendszerek általános elmélete.* Összegyűjtött írások. Szerk. Berényi Gábor. Bp.

Bíró-Balogh Tamás

Juhász Gyula szegedi székfoglalója

„Ha már nem csinálnak kultúrát Szegeden, legalább őrizzük meg a régit kegyelettel!"

(Juhász Gyula)[1]

A *Juhász Gyula Összes Művei* kritikai sorozat 10. kötetének, a levelezés második részének (1924–1937) munkálatai – a törzsanyagon túl – értékes „mellékes" hozadékokkal bővítik a Juhász Gyuláról való tudásunkat. Nemrég az egyik budapesti árverésen került kalapács alá egy olyan, eddig ismeretlen, többek által is aláírt képeslap (ún. társaslap), melyet Juhász Gyula is szignózott.[2] A Pósa Lajosnak küldött üzenet 1913-as keltezésű, időrendileg tehát a levelezés első részében lenne a helye, 318/a jelzettel, így a készülő kötet Függelékébe kerül. Juhász neve már önmagában indokolja a publikálást, egyéb érdekességei azonban csak „ráerősítenek" erre. Az aláírók közt ugyanis – hogy csak a közismerteket soroljam – megtalálható még Homok, azaz Cserzy Mihály író, Szalay József, a bibliofil rendőrkapitány, Domokos László író, újságíró, Kisteleki Ede költő, valamint a lap képes felén egy aláíratlan, de jellegzetes kézírása miatt azonnal felismerhető szerzőjű alkalmi vers áll: Móra Ferencé. A levelet az első aláíró, Balogh Józsefné szövegezte, utána a többiek „csak" nevüket adták hozzá:

Amikor az elsö öszi évszak Dugonits [!] *felolvasó üléséröl a szeretett beteg pulgármesterünket* [!] *mint elnöket üdvözültük ugyan akkor Pósa bácsinak is szeretettel kivánunk jó egészséget: hogy itt minnél elöbb ebben a teremben mint kedves vendéget üdvözülhessük*

		Baloghnéjuk
Dr. Kőhegyi Lajos	*Fekete Ipoly*	*Kisteleki Ede*
Dr. Falta	*Homok*	*Kovács János*
Farkas Árpád	*Domokos*	*dr. Szalay József*
Nagy Zoltán	*Dr Eisenstein*	*Juhász Gyula*

A lap Dugonics András szobrát ábrázoló képes felére pedig Móra Ferenc az alábbi négysoros alkalmi verset írta:

Mikor az öszi szél sirva fosztogatja
a platánok ágát,
el-el emlegetjük nótatermő fádnak
örök ifjuságát.

---

[1] Juhász Gyula: *A Dugonics-szoba*. Szeged és Vidéke, 1906. jún. 21. In: *Juhász Gyula összes művei. 5. köt. Prózai írások*. Sajtó alá rendezte: Grezsa Ferenc és Ilia Mihály. Bp., 1968. 75–76. (A sorozat a továbbiakban: JGYÖM.)

[2] Eredetije Nagy Péter budapesti gyűjtő birtokában, fénymásolata az ő, valamint a közvetítő Lengyel András jóvoltából birtokomban – mindkettejüknek köszönet.

Ugyancsak Móra javította ki az eredetileg rosszul írt címzést: a *„Törökbálind [!] / I Kossúth Lajos útcza 529."* sorokat áthúzta, s föléjük írta: *„Budapest / VIII. József-utca 53."*

A levél címzettje Pósa Lajos (1850–1914) költő, ifjúsági író, újságíró, a Dugonics Társaság egyik alapítója. Nem véletlen, hogy éppen Móra írta neki a verset: Pósa fedezte fel őt mint ifjúsági írót. (Később pedig Móra mondta Pósa temetésén a Társaság nevében a beszédet.) A levél aláírói: Kőhegyi Lajos (1853–1924) kórházi főorvos; Falta Marcell (1867–1951) orvos, a Dugonics Társaság számvizsgálója; Farkas Árpád (1877–1943) mérnök, a szegedi csatornahálózat kidolgozója; Nagy Zoltán (1870–1938) törvényszéki tanácselnök, a *Szegedi Napló* munkatársa; Fekete Ipoly (1858–1939) paptanár, a Társaság tagja; a Homok Cserzy Mihály (1865–1925) író és borbélymester általánosan ismert írói neve volt; Domokos László (1882–1973) író, újságíró, a Társaság tagja; Dr. Eisenstein, később Mészáros Károly (1877–1926) nőorvos; Kisteleki Ede (1861–1931) újságíró, író, költő, a *Szegedi Napló* munkatársa; Kovács János (1852–1918) távíróhivatali főnök, néprajztudós, a Társaság alelnöke, Szalay József (1870–1937) ekkor Hódmezővásárhely rendőrkapitánya, jeles könyv- és kéziratgyűjtő, bibliográfus (1917-től a Társaság elnöke), valamint Juhász Gyula (1883–1937) és – név nélkül – Móra Ferenc (1879–1934). A levelet Balogh Józsefné szül. Bakos Gizella fogalmazta – ő jótékonysági mozgalmak tevékeny résztvevője volt (férje Balogh József [1855–1928] árvaházi igazgató, egyben anyakönyvvezető).[3] Az aláírók között Tömörkény Istvánnak (1866–1917), a Társaság főtitkárának hiánya lehet feltűnő, ő ekkor éppen az aradi kultúrpalota avatásán lépett fel, továbbá hiányzik róla a *„szeretett beteg polgármester"* Lázár György (1851–1915), a Társaság alapító (1892) és akkori elnöke.

A levél keltezési dátuma Baloghné kézírásával a lap képes felén a SZEGED szó mellett áll: *„913 okt 26."*, de az ugyanekkor kelt postabélyegző dátuma is jól olvasható. Jeles dátum volt ez Juhász életében: ekkor tartotta székfoglalóját a Dugonics Társaságban.

Legalább hét éve várt erre a megtiszteltetésre. 1907. december 4-én levélben panaszolta Rozsnyay Kálmánnak: *„A Dugonits [!] társaság tagválasztásán kibuktatott."*[4]

Ennek okait egyaránt kell a városban és a költőben keresni. Juhász ekkor még huszonéves, ifjú poéta volt, aki Babitscsal és Kosztolányival készült a magyar költészet megújítására, erősen bírálta a város kulturális jellegét, pontosabban jellegtelenségét: *„A városnak nem volt és nincs irodalma, mert nem volt története, múltja és nincs egyéni jellege. Itten nem volt soha irodalmi fészek. A magyar irodalom itt nem időzött, nem táborozott és nem kötött békét soha. […] Az itteni* városi írót *voltaképpen csak magyar író. Valójában átutazó Pest felé. Magyarságot, tősgyökeres valamit hagy talán ebben a bevándorlókból összeállt, múlt nélküli »Lesz« városban? […] Az itteni városi írókról Itten nehéz beszélni. Nagyon közel vannak hozzám és egymáshoz. A kritika csak világvárosban lehetséges, ahol levágják azt az írót, aki a másik kávéházba jár, és megveregetik a vállát annak az írónak, akinek a vállai a közelben vannak. Mert ellenkező esetben a fülét húzzák meg a kritikusnak, ha közel van! Az itteni városi írókat – ha érnek valamit – előbb-utóbb úgyis meglátja és – elnyeli Budapest. Ki tudja, talán támad egyszer egy itteni író, aki Budapestet nyeli el! De annak meglehetősen óriásnak kell lennie. Addig marad Itten, ami volt:* a magyar írók feltételes megállóhelye."[5]

Kemény mondanivalójához erős szavakat használt, és bár bírálata jogos volt, mégis kontraproduktív: nem tette őt elismertebbé annak a városnak a szemében, melyet bírált. Célt tévesztett, illetve pontosabban: nagyon is talált, de a kritikát nem muszáj mindenkinek megfogadnia és bírnia.

---

[3] E két adatért köszönet Dr. Apró Ferencnek.

[4] JGYÖM 9. köt. *Levelezés I. 1900–1922*. S. a. r.: Belia György. Bp., 1981. 162.

[5] Juhász Gyula: *A szegedi irodalom*. SzéV, 1906. júl. 15. In: JGYÖM 5:81–84.

Ezért Juhász egy évvel később, valami különös megfontolásból, a Dugonics Társaságról is vitriolosan írt, éppen akkor, amikor tagnak jelentkezett. 1907 decemberében *Az Idő* című lapban tudósítást írt a Társaság november 10-i gyűléséről: *„A Dugonics Társaságnak olyan rossz híre kelt, mint az Akadémiának. […] A szegedi irodalom csak írt, de nem olvasott föl, és a szegedi szép asszonyoknak, szép leányoknak hiányzott egy alkalom, az új kalapok bemutatására. […] Nov. 10-én fölolvasás volt, a társaság egy-két dísztagját a szokatlan fény fölébresztette bársonyos székén, ahol az utolsó ülés óta aludtak."*[6]

Ugyanebben a számban hosszú cikket is szentelt a Társaságnak, s e cikkben javaslatot tett arra, miként lehetne elejét venni annak, hogy az ünnepi felolvasások alatt még a dísztagok is aludjanak székükben: *„A Dugonics Társaság hivatása volna a szegedi magyarságban rejlő és megnyilatkozásra váró hatalmas erkölcsi erőt a nemzeti irodalom terén híven értékesíteni! Hasznos dolog a gazdasági kérdések megoldása, de egy igazi nemzet, mint a magyar, nem csupán kenyérrel él – de kultúrával is! […] Nem vagyok tagja a Dugonics Társaságnak, de azért egy indítványt bátorkodom benyújtani, amely – hitem szerint – sokkal elevenebbé, művészibbé és virágzóbbá teheti a társaságot."* Indítványa arról szól, hogy a Társaság *„mondjon le arról, hogy csak írókat választ be. Válassza be azokat, akik tettekkel, áldozatokkal érdeklődnek az irodalom és művészet iránt. Doktori értekezések helyett inkább Beethowen-szonátákat [!], emlékoszlopok helyett inkább szép szavalatokat adjon felolvasó ülésein.*

Így talán kevesebb dísztagja alussza át alig létező üléseit és több szép asszony fog érdeklődni, sőt – rémület! – szerepelni!"[7]

Miután pedig nem vették fel a társaságba, érthetően tovább bírálta őket. A szegedi egyetem szükségességéről írott cikkének egy mellékes megjegyzése szerint, ha lenne univerzitás Szegeden, akkor a *„Dugonics Társaság jelentősége is megnőne, és hivatását nagyobb erővel és nagyobb eredménnyel teljesítené. Lenne igazi, megértő és ösztönző közönsége"*, implicite tehát jelentőség (és közönség) nélkülinek titulálja őket.[8] Egy héttel később pedig újabb önálló cikkben illette éles kritikával a Társaságot és közönségét: *„A Dugonics Társaság irodalompártoló és megértő közönségének tömör falanxában mindig szerényen meghúzódik egy kisebbség, aki aludni és melegedni jár a szegedi doge-palotába. Kiválasztanak egy csendes, biztos és, amennyire lehet, árnyas zugot, és […] melegen és boldogan szunnyadoznak. Néha fölriadnak a nagy csendre, és ilyenkor lelkesülten tapsolni kezdenek. Belátván tévedésüket, és érezvén, hogy megint megelőzték korukat, ismét álomba szenderülnek"*, és ez a közönség *„akkor sem döbbenne meg, ha a Dugonics Társaságban egy etnográfiai monográfia helyett Mikszáth Kálmán olvasna fel anekdotákat."*[9]

Juhásznak a kemény hangú, „lázadó", fiatalkori írásaiban igaza volt: Szeged ebben az időben nem volt modern kultúrváros. Az alapvetően konzervatív szemléletű Dugonics Társaság ekkor nem is vehetett volna fel egy „modern" költőt, aki ráadásul még sorozatosan bírálta is őket.

Juhász – miután kérelmét elutasították, s ezzel mintegy nem ismerték el költői mivoltát – Nagyváradra került újságírónak, majd az „idilli" évek után a felvidéki Szakolcára, tanárnak. Időközben nemcsak az ő hozzáállása változott meg, hanem Ady és a *Nyugat* hatására országosan is kezdték elfogadni a „moderneket". E tendencia elől pedig Szeged városa sem térhetett ki. Ráadásul Juhász nagyváradi újságíróként személyesen is hírt és elismertséget szerzett magának, s a már első jelentkezésekor is meglévő kötete (*Juhász*

---

[6] j. gy. [Juhász Gyula]: *A Dugonics Társaságból*. Az Idő, 1907. dec. 12–13.

[7] Juhász Gyula: *Vallomások a Dugonics Társaságból*. Az Idő, 1907. dec. 1–2.

[8] j. gy. [Juhász Gyula]: *A nemzeti egyetem*. SzéV, 1908. jan. 19. In: JGYÖM 5:147–150.

[9] Jim [Juhász Gyula]: *A szegedi közönség*. SzéV, 1908. jan. 26. JGYÖM 5:151–154.

Gyula versei, 1907) mellett ekkor már bemutatták és kiadták egy drámáját (*Szép csöndesen*, 1909), valamint – s ez számára hosszú távon fontosabbnak bizonyult – szerepelt *A Holnap* első és második antológiájában (1908, 1909), többek közt Ady és Babits társaságában.

A Dugonics Társaság 1912. április 29-én jelölte ismét, és a május 16-án tartott közgyűlésén vette fel a szépirodalmi osztályba – Bánfalvi Lajos megüresedett helyére – rendes tagnak őt, a *„szakolcai főgimnáziumi tanárt, a szegedi származású kiváló költőt és írót”*.[10] (Ugyanekkor két másik jelöltet is érdemesnek találtak erre a tisztségre: *„A tudományos osztályba új tagokká választották egyhangúlag Fekete Ipoly kegyesrendi főgimnáziumi tanárt, klasszika-filológust, s Szalay József dr. h. főkapitányt, bibliográfust.”)* A taggyűlés után Juhász Szakolcáról írt Tömörkénynek köszönőlevelet: *„hálás örömmel köszönöm a megtisztelő, egyhangú választást, és ígérem, hogy a legmagyarabb város irodalmi társaságának buzgó és tevékeny tagja leszek. Kérlek szépen, add át köszönetemet és ígéretemet a Társaságnak.”*[11]

*

Juhász Gyula körül 1912 elején gyorsultak fel az események. Az év első napjaiban a Petőfi Társaság kétszáz koronás díját kapta *A pannóniai légió dala* című elbeszélő költeményéért, majd erre a hírre reagálva levélben gratulált neki január 8-án Balassa Armin aki ekkor nemcsak a *Szeged és Vidéke* főszerkesztője volt, hanem a Dugonics Társaság szépirodalmi osztályának vezetője is (gratuláló levelét a Társaság levélpapírjára írta).[12] Juhász válasza ezért a kettős tisztséget viselő Balassának szólt: *„Adja át a* Szeged és Vidéke *és az egész szegedi sajtó érdemes munkásainak, értékes embereinek is hálám, ragaszkodásom, meghatott kollégiális szeretetem őszinte és megkülönböztetett kifejezését. A Dugonics Társaságot, ahol annyi kedves nagy íróm ékeskedik, tisztelettel köszöntöm. Szegedet pedig, imádott szülötte földemet, hová száműzöttként évek óta vágyom, ölelem magyar lelkem elbúsult hevével.”*[13]

A levélben – melyet először a *Szeged és Vidéke* közölt, mégpedig egy cikk belső idézeteként – Juhász őszinte honvágyát fogalmazta meg, s ez fontos életrajzi események indítója volt. A cikkben ugyanis „válaszoltak” rá neki: a gratuláció mellett megüzenték, *„hogy a Dugonics Társaság szépirodalmi osztályában megüresedett helyre őt kívánják jelölni. […] Remény van arra, hogy Juhász Gyula Szegednek, ahová száműzöttként évek óta vágyik, mihamar újból állandó lakója lesz. A szegedi írók körében ugyanis mozgalom indult meg, hogy Zichy János gróf közoktatásügyi miniszternél kérjék Juhász Gyulának egyik szegedi középiskolához való áthelyezését.”*[14]

Két héttel később, anyjához írott levelében, Juhász azonban már inkább az áthelyezés sikerében való kételkedésének adott hangot: *„Az én ügyem, a Szegedre helyezés, nem tudom, hogy áll. […] Egy bizonyos, én mindent megtettem, folyamodtam és mellékeltem, amit lehetett. A szegedi mozgalom – úgy látom innen messziről – elcsöndesült. Ez is szalmaláng volt csak, mint annyi minden, amit érdekemben ígértek? Péter* [ti. Király-König Péter, Juhász húgának férje] *talán szólhatna a »mozgalom« emberei valamelyikének, hogy ha komolyan csinálják, most lépjenek föl, most tegyenek valamit értem: ez mindenképpen – irodalmi és politikai tekintetben – a legjobb időpont, ha ezt elmulasztják, akkor, úgy lehet, itt ragadok ebben a fészekben.”*[15]

Pontosan nem tudni, hogy vajon tényleg a sógor járt-e közben – Király-König Péter (1870–1940) elismert zeneszerző és a Városi Zeneiskola igazgatója volt –, mindenesetre

---

[10] *A Dugonics Társaságból*. Szegedi Napló, 1912. máj. 18. 11., ill. *A Dugonics Társaság ötven éve 1892–1942. Ötven év titkári jelentése*. Szeged, 1943. 139.

[11] JGYÖM 9:253.

[12] JGYÖM 9:248.

[13] JGYÖM 9:248–248.

[14] *Juhász Gyula és a Dugonics Társaság*. SZéV, 1912. jan. 15.

[15] JGYÖM 9:250.

az áthelyezés ügye folytatódott, és a szervezkedés hamarosan hivatalos formát öltött. A *Szeged és Vidéke* április 23-án *„saját tudósítójuk"* által számolt be arról, hogy Juhász Gyula *„barátai és tisztelői"* kérvényt írtak a miniszternek és aláírásgyűjtésbe kezdtek.

„Juhász Gyula, a kiváló költő, a magyar irodalom egyik büszkesége, Szakolcán tanár az állami főgimnáziumban. Juhász Gyula szegedi származású, és most barátai és tisztelői arra akarják kérni Zichy János gróf vallás és közoktatási minisztert, hogy Juhász Gyulát helyezze valamely középiskolához. Az ívet Szeged egész társadalmánál körözik és a törvényhatósági bizottság összes tagjával aláíratják.

A kérelem, amelyet a miniszterhez intéznek, a következő:

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Alulírottak, Szeged szabad királyi város polgárai azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulunk Kegyelmes Urunkhoz, hogy a város kiváló szülöttjét, a jelenkori magyar lyra egyik legkiválóbb poétáját,

Juhász Gyula

középiskolai tanárt, messze idegenből [az] *egyik szegedi iskolához áthelyezni szíveskedjék.*

Kérésünk közelebbi megokolást alig igényelhet. Juhász Gyula kiváló szellemi munkássága itthon szabadabb teret, termékenyebb talajt fog találni. Sokkal szegényebbek vagyunk kiváló emberekben, semhogy Juhász Gyulát körünkből nélkülözhetnénk. A véletlen ötletszerű játéka folytán a kis határszéli városba: Szakolcára került Juhász Gyula; Kegyelmes Urunk bölcs belátása azonban hazahozza városunk büszkeségét.

Remélhető, hogy a kérelemnek a miniszter, aki olyan értékes barátja a művészeteknek és az irodalomnak, eleget tesz."[16]

A Juhász hazatérését segítő akció részeként a költőt hivatalosan is *a szegedi* irodalom részévé „kellett" tenni; ezért így, több mint kívánatos volt, hogy a legelismertebb és legjelentősebb helyi irodalmi társaság tagja legyen. Ez a gondolat megjelent a Társaság tagjelölő gyűlésén is. A gyűlés jegyzőkönyve szerint – melyet az osztálytitkár és a jegyzőkönyvvezető tisztében ekkor éppen Móra szövegezett – a Társaság *„egyhangúlag Juhász Gyulát, a szegedi származású jeles poétát jelöli, annál inkább, mert remény van rá, hogy a most Szakolczán működő író hamarosan hazakerül Szegedre, amelynek írói köreivel különben is állandó összeköttetésben van s ahol úgyis sűrűn megfordul, úgy, hogy a Társaságnak munkásságával bármikor rendelkezésére állhat."*[17] S bár itt az oksági viszony éppen fordított – Juhász hazajön, tehát a társaság „hasznos" tagja *lehet* –, tény, hogy Juhász Szegedre kerülésében jelentős állomás volt a Dugonics Társaság közgyűlése, amelyen őt taggá választották.

A szegedi napilapok azonban nem egyhangú lelkesedéssel fogadták Juhász Gyula jelölését. A *Délmagyarország* a közgyűlésről közölt előzetes híre szerint *„a szépirodalmi osztály vasárnap délelőtt 11 órakor jelöl az üresedésben lévő egy rendes tagsági helyre; jelöltje előreláthatólag* Juhász Gyula, az országos nevű költő *lesz"*,[18] a *Szegedi Napló* viszont az esemény beharangozójában meg sem említette Juhász nevét: *„A szépirodalmi osztály vasárnap, április*

---

[16] *Helyezzék Juhász Gyulát Szegedre*. SzéV, 1912. ápr. 23. 3.

[17] Idézi: Lengyel András: *Juhász Gyula és Móra Ferenc. Egy különös barátság történetéhez*. In: Uő.: *Útkeresések*. Bp., 1990. 68–91.

hó 28-án, de. 11 órakor tart ülést a kultúrpalotában, melyen a tagok a megüresedett egy tagsági helyre terjesztik elő ajánlataikat."[19]

A megosztottság Juhász elfogadottságát és – szó szerint – hovatartozását illetően a jelölőgyűlés után is folytatódott. A *Szeged és Vidéke*, valamint másnap a *Délmagyarország* ugyanazt a közleményt adták: *„A Dugonics Társaság szépirodalmi osztálya vasárnap délelőtt tartotta meg tagjelölő ülését Balassa Ármin dr. elnöklésével. Az osztályülés, amelyen Tömörkény István főtitkár, Móra Ferenc osztálytitkár, Balassa József, Kisteleki Ede, Scossa Dezső, Sz. Szigethy Vilmos és Ujlaki Antal rendes tagok voltak jelen, Balassa Ármin dr. és Scossa Dezső ajánlatára a Bánfalvy Lajos halálával* [1912. jan. 5.] *megüresedett egy rendes tagsági helyre egyhangúlag* Juhász Gyulát, a szegedi származású jeles költőt és esztétikust *jelölte."*[20] A *Délmagyarország* azonban folytatta is a hivatalos közleményt: *„Juhász Gyulát a szegedi közönség előtt nem szükség bemutatni. Bizonyos, hogy érdemesebb, tehetségesebb poétát nem jelölhettek a Dugonics Társaságbeli rendes tagságra, és a Dugonics Társaság csak irodalmi értékének és hivatásának felelt meg, amikor a* modern szegedi költőt *jelölt*[e] *tagjai sorába."*[21] A *Szegedi Napló* ezzel szemben saját tudósításában Juhászt *szakolcai* tanárnak nevezte: *„Az osztály elhatározta, hogy az elhunyt Bánfalvy Lajos helyére Juhász Gyula szakolcai tanárt, a szegedi származású jeles poétát ajánlja."*[22]

Ennek oka feltehetőleg nagyon is emberi volt, és sajátos módon a fenti képeslapra egy évvel később verset író Móra személyiségében kell keresni. Mert nemcsak arról volt szó, hogy ő és Juhász Szeged irodalmi életében sokáig *„mint konkurens lapok munkatársai vettek részt"*, hiszen Móra a helyi tradíciót képviselő *Szegedi Napló*, Juhász pedig a radikális *Szeged és Vidéke* munkatársa volt, hanem a kiváló író, publicista és régész Móra, aki azonban *„költőként a »nép-nemzeti epigonizmus harmadik vonalához kapcsolódott"*,[23] irigyelhette az akkor már országosan ismert és elismert *költő* Juhászt. Hiszen Móra maga is költőnek indult, sőt élete végéig írogatott verseket, de Juhász modernségével szemben ő mindvégig megmaradt a 19. századi hangvételű népies líránál. (Költői színvonalát jól példázza a képeslapra írt vers.) S mivel ekkorra a *Szegedi Napló*nál már meghatározó szava volt (nem sokkal később főszerkesztője is lett a lapnak), befolyása volt Juhász lapbeli méltatásának irányára. Ami pedig a másik két szegedi napilapot illeti: a *Szeged és Vidéke* Juhász régi lapja volt, ahová munkatársként segített elhelyezni az induló Kosztolányi és Babits verseit, Csáth prózáit, a konzervatív *Szegedi Napló*nál mindig is nyitottabb *Délmagyarország* főszerkesztője pedig ekkor az a Pásztor József, aki korábban Juhász osztálytársa volt.

Így tehát az sem véletlen, hogy éppen a *Délmagyarország „saját tudósítója"* foglalta össze május elején az addigi eseményeket:

„Szegeden mozgalom indult Juhász Gyula érdekében. Jobban mondva nem is annyira Juhász érdekében, mint inkább Szeged társadalmi és irodalmi életének érdekében, mert ha szigorúan mérlegeljük, sokkal nagyobb érdeke Szegednek, mint Juhász Gyulának, hogy a kiváló írót Szegedre helyezzék.

Juhász Gyula szegedi ember. Itt született, itt tanult, itt élt és itt írta meg első irodalmi dolgozatait, első verseit. Innen indult hódító útjára, mert Juhász Gyula istenáldotta költői vénája, hatalmas tudása biztosították számára a sikert és egyengették útját, mely a halhatatlansághoz vezet.

---

[18] *A Dugonics Társaságból*. SzéV, 1912. ápr. 26. 6. = Délmagyarország, 1912. ápr. 27. 4. – A kiemelés tőlem: BBT.

[19] *Tagválasztás a Dugonics Társaságban*. SzN, 1912. ápr. 27. 8.

[20] *A Dugonics Társaságból*. SzéV. 1912. ápr. 29. 6. – A kiemelés tőlem: BBT.

[21] *Juhász Gyulát jelölte a Dugonics Társaság*. Dm, 1912. ápr. 30. 4. – A kiemelés tőlem: BBT.

[22] *Tagjelölés a Dugonics Társaságban*. SzN, 1912. ápr. 30. 8.

[23] Lengyel András: Im.

A Dugonics Társaság most honorálta Juhász Gyula költői nagyságát, mikor tagjai sorába jelölte, és Juhász szegedi tisztelői mozgalmat indítottak azirránt, hogy a poétát Szegedre helyezzék át. Juhász ez idő szerint Szakolcán él, ott tanároskodik a gimnáziumban. A Pozsony megyei kis község semmiképpen sem lehet alkalmas arra, hogy szárnyakat adjon Juhász zsenialitásának, és úgy Szeged, mint az író érdekében nagyon okos dolog volt ez az akció, melyet Juhász Szegedre helyezése érdekében indítottak.

Azt a kérvényt, melyet Juhász áthelyezése érdekében akar átadni a kultuszminiszternek Szeged úri társadalma, *bizonyos, hogy kivétel nélkül minden úri ember aláírja és frappánsabban nem nyilatkozhatik meg egy nagy város közönsége, mint ahogy Szeged közönsége tenné azt egy tanári áthelyezés érdekében. Nincs az a hatalom, mely ilyen kérvényt ad acta tegyen és ne teljesítsen, és kétségtelen, hogy a kultuszminiszter szíves örömest teljesítené egy nagy magyar városnak szülötte iránt való szeretetét.*

Kár, hogy az okos ötlet kivitelét *már nem olyan okosan intézik, mint azt megérdemelné. A jóakarat és nemes buzgalom megvan a kezdeményezőknél, azonban hiányzik az ilyen ügyekhez feltétlenül szükséges körültekintés és tapintat. Az öntudatos igyekezet azt diktálná, hogy ilyen kulturális és közérdekű akcióhoz* elsősorban azoknak az aláírását kérjék, akiknek valamelyes közük van a szegedi kultúrához. *Ehelyett már addig sokan aláírták ugyan a kérvényt, de nagyon kevesen olyanok, akiket ez elsősorban megilletett volna. Irodalmi és közoktatásügyünk jelesei közül alig-alig íratták alá eggyel is a kérvényt. Pedig ez a nemes akció igazán nem lehet alkalom arra, hogy Szeged társadalmi jeleseit ezzel a mellőzésnek látszó sértéssel illessék.*

No, de ez se baj. Lényeges az, hogy az akció sikerrel járjon, és hisszük mindennek dacára is, hogy sikere lesz és Juhász Gyula rövidesen valamelyik szegedi középiskolában terjeszti a műveltséget, és a szegedi sajtóban fejti ki eszményi tudását és írói vénáját."[24]

Nem szimpla összefoglaló ez, gondolatmenete egyenes úton jut el Juhász méltatásától a város kritikájához. Juhász „hazahozatalát" elsősorban Szeged érdekének tünteti fel, de a városi akció fő kerékkötője is maga a város: nagyon helyénvaló az „összefogás", de a fejetlen fellángolással is szinte csak ártanak Juhásznak.

Ezt a cikket olvasva írta Juhász Király-König Péternek pár nap múlva: *„Olvasom a D–g.-ban a »mozgalmat«. […] Remélem, hogy […] szerencsés véget ér"*,[25] és nem sokkal később a Dugonics Társaság egyhangúlag fel is vette *„a szegedi származású kiváló költőt és írót"* tagjai közé.[26]

A Szegedre helyezés ügye azonban másképp alakult. Fél évvel később, szeptember 24-én még mindig Szakolcáról írt levelet Bevilaqua-Borsody Bélának, a Nemzeti Múzeum tisztviselőjének: *„Nem sokkal azután (mert a Bulyovszky díjat elnyertem) a szegedi írók mozgalmat indítottak Szegedre helyezésem érdekében. Ezért (bízva benne) nem alkalmatlankodtam Önnek, de a szalmatűz ellángolt s én ismét Szakolcán vagyok"*.[27]

Juhász hivatalosan (is) elfogadott szegedi költő volt már tehát, tagja a Dugonics Társaságnak, de nem ebben a városban élt.

*

A terv nem sikerült, s bár Juhász végül is kiszabadult Szakolcáról, de nem Szegedre. Csak közelebb a városhoz: Makóra került, s immár onnan jött székfoglaló előadását a Dugonics Társaságban megtartani.

---

[24] *Mozgalom Juhász Gyula érdekében*. Délmagyarország, 1912. máj. 5. 8–9.

[25] JGYÖM 9:252

[26] *Közgyűlés a Dugonics Társaságban*. SzéV, 1912. máj. 17. = DM, 1912. máj. 18. 7–8. A *Szegedi Napló*ban nem találtuk e híradást.

[27] JGYÖM 9:258.

Az eseményt előre behíresztelték, és mivel Juhász elfogadott költő lett saját városában, még a *Szegedi Napló* is – melynek ekkor már Móra a főszerkesztője! – elismerőleg nyilatkozott róla (bár a modern költőknek általában azért odamondott): *„A Dugonics Társaság holnap délután 4 órakor tartja első felolvasóülését ez őszön a városháza közgyűlési termében. Tartalmas programjának legnagyobb érdeklődéssel várt pontja Juhász Gyulának, a szegedi születésű poétának székfoglalója. A kedves szavú lírikus, akinek tehetségénél csak az új írói nemzedékben szokatlanul kivételes szerénysége nagyobb, most először áll szemtől szembe szülővárosa közönségével, mely finom poézisét régen becsüli."*[28]

Juhász a negyedik fellépő volt a felolvasó ülésen. Elsőként Tömörkény *A főúr a dohánynyal* című novelláját – a szerző aradi távollétében – Móra olvasta fel, majd két vendég előadó következett: Farkas Árpád városi mérnök a földgázról tartott előadást, őt követően Zsoldos Benő író, műfordító *Híres bűnesetek* című tanulmányát Somlyódy István ismertette. *„Végül Juhász Gyula, az ismert poéta ült az asztalhoz. Ő a társaságnak legfiatalabb tagja, aki székfoglalóját tartotta ez alkalommal. Erre való tekintettel az ülést vezető Kovács János alelnök rendkívül meleg szavakkal üdvözölte a poétát és annak a reményének adott kifejezést, hogy a szegedi közönségnek gyakran lesz alkalma Juhász Gyula értékes művészetében gyönyörködnie. A költő újabb verseinek legszebb gyöngyeit mutatta be, melyeknek mindenike magában álló műremek."*[29]

A *Délmagyarország* híradása mellett a *Szeged és Vidéke* szintén az ünnepi alkalomhoz illő, méltató hangú tudósítást közölt: *„A fölolvasó ülés kiváló érdekessége volt Juhász Gyulának, az országszerte méltán népszerű, kedves szegedi poétának székfoglalója. Az ő líráját, amelyben a természet és művészet szépségeitől meghatódott, finoman érző lélek és művelt elme teremt új szépségeket, – itt tapasztalhatta a finomságában is mind erőteljesebbé, a reflexiókhoz mind bensőbbé s nyelvében egyre zengőbbé tökéletesedni a közönség"*, amely *„minden költemény fölolvasása után percekig tapsolta Juhász Gyulát, akit az elnöklő Kovács János meleg szavakkal üdvözölt a Dugonics Társaság tagjainak sorában."*[30]

A *Szegedi Napló* cikkét azonban érdemesebb külön figyelemben részesíteni, mert – az előzmények után egyáltalán nem meglepő módon – némiképp eltér az előzőektől, s másképp jellemezte Juhász költői alakját és interpretálta felvételét a Dugonics Társaságba.

A felolvasóülés leírása, tehát a *tudósítás* hasonló eseményeket rögzít, mint a másik két laptárs: az alkalomra *„ünnepi színt öltött a városháza díszterme újból, s a szegedi hölgytársaság színe-java töltötte meg az elnöki emelvény körül félkoszorúban hajló padsorokat"*. A Társaság elnöke és Szeged polgármestere, Lázár György betegsége miatt az alelnök, *„Kovács János elnökölt, ki szép szavakkal, tartalmas, rövid beszéddel vezette be az ülést, melynek végén az utolsó felolvasót, Juhász Gyulát, ki székfoglalóját tartotta, éppen ily keresetlen, nemes szavakkal üdvözölte s fogadta a társaság kötelékébe"*.[31]

A *kommentár* azonban már nagyon is egyéni: *„Az eszmekapcsolatnál fogva elsősorban a társaság legújabb illusztris tagjáról emlékezünk, méltatván Juhász Gyula székfoglalóját.*

Az értékes poéta szegedi születése volt a kapcsolat, melynek révén a társaság tagjává avatta őt, aki most néhány meleg hangú, bensőséges költeményével foglalta el székét. Juhász Gyula mint poéta régi kedves ismerősünk. Modern, és nem nyugatiaskodóan rikoltozó poéta. Benne klasszikus összhangban találkozik az újszerű a mindig művészivel. S mint ilyen, a modern poéták legkülönbje."

---

[28] [Kisteleki Ede?:] *Juhász Gyula székfoglalója*. SzN, 1913. okt. 26. 13.

[29] *A Dugonics Társaság felolvasóülése*. Dm, 1913. okt. 28. 9.

[30] *Juhász Gyula székfoglalója. A Dugonics Társaság fölolvasóülése*. SzéV, 1913. okt. 27. 4.

[31] Catullus [Kisteleki Ede]: *A felolvasó asztalnál. A Dugonics Társaság megnyitó ülése*. SzN, 1913. okt. 28. 9.

Juhász Gyula ekkor lépett fel először a nyilvánosság előtt Szegeden, ráadásul a város legillusztrisabb társaságának felolvasó ülésén. A cikkek célja is az elsősorban, hogy elfogadtassák őt a szegedi közönség előtt.

Először is *szegediként*. A *Délmagyarország* és a *Szeged és Vidéke* számára ez „egyértelmű", a *Szegedi Napló* azonban – mivel Juhász beválasztása idején szakolcai, székfoglalójakor viszont makói tanár – „csupán" helyi *származását* hangsúlyozza. Ráadásul kétértelmű állítása szerint Juhász *„szegedi születése volt a kapcsolat, melynek révén a társaság tagjává avatta őt"*. Ami egyrészt igaz, viszont ezzel implicite azt is sugallják, hogy valójában *nem* a költői értéke miatt. – A szegediség kitétele azonban annál is érdekesebb, mert a Dugonics Társaság nem minden tagja született Szegeden. Hogy csak pár példát említsünk a lapot aláírók közül: a Társaság következő elnöke, Szalay József Békéscsabán, főtitkára, Móra Ferenc Kiskunfélegyházán, Kisteleki Ede Kisteleken látta meg a napvilágot, a levél címzettje, Pósa Lajos pedig a Gömör megyei Radnóton. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy Juhászt ekkor Szeged mellett még két város ismerte el sajátjaként. A *Nagyvárad* című lapban így tudósítottak az eseményről: *„az első ülésnek kedves szereplője volt Juhász Gyula,* a Nagyváradról elszármazott kitűnő poéta",[32] a *Makói Újság* cikke viszont *„egy makói professzor irodalmi sikeré"*-ről tudósított.[33]

Másodszor is *modern* költőként. A *Szegedi Napló* cikke élesen szembeállítja őt nemzedékével. Mint láthattuk, már a felolvasóülést előzetesen hirdető cikk is kiemelte őt a modernek közül: *„tehetségénél csak az új írói nemzedékben szokatlanul kivételes szerénysége nagyobb"*, ez a kommentár azonban még tovább fokozta Juhász kontrasztálását saját írógenerációjával. S bár Juhász *modernségét* eltagadni ekkor már nem lehetett (hiszen többek között a *Nyugat*ban jelentek meg versei), a cikk szerint mégsem tagja az Ady nevével fémjelzett *„nyugatiasan rikoltozó"* poétáknak. *„Benne klasszikus összhangban találkozik az újszerű a mindig művészivel"* – írták róla, s ez a zavaros, szakmainak tűnő, de valójában semmitmondó frázis nemcsak a cikkíró véleményét fejezte ki, de annak az alapvetően konzervatív ízlésű közönségnek is szólt, akik számára ekkoriban éppen Pósa Lajos és maga a cikkíró, Kisteleki Ede volt az ünnepelt költő. A *Szegedi Napló* szerint Juhász tehát modern, sőt a *„legkülönb"*, de mégsem *„igazi"* modern, különben pedig *„a mi fiunk"*. Akinek modernségét ellensúlyozza helyi származása. Tehát, végső soron, kimondatlanul azt mondták ki, hogy a modernség ellentétes pólusa a szegediség. A cikk így egy helyi költő kvázi modernségkritikája is egyben, a maga módján.

S hogy a *Szegedi Napló* gyakorlatában ez – még Juhász kapcsán sem – egyedi eset, arra még egy példa: 1915 elején maga a főszerkesztő, azaz Móra írt kritikát Juhász második kötetéről (*Új versek*, 1914). Viszont ez sem *„igazi, tárgyszerű kritika; a könyvről, ill. a versekről tulajdonképpen semmit nem mond, a tárgyszerű jellemzést Juhász költészetének frázisszerű, általánosságokban mozgó magasztalása helyettesíti. Szó sincs tehát arról, hogy Móra ízlése közeledett volna a Juhászéhoz. Sőt e dicséret kimondottan kétélű, mert szembeállítja Juhászt a nyugatosokkal, s leválasztani igyekszik róluk. »…belső megnövelésével – írta Móra Juhászról* – karrierje nem tartott lépést. *Azt a karriert értjük, amit a profanus vulgus annak hív. […] Ilyesfajta sikerek többékevésbé kijutottak azoknak, akikkel* inkább véletlenül, mint lelki összetartozandóság révén *együtt indult Juhász Gyula, de nem hisszük, hogy az ő autogramjai oly kapósak lennének, mint* a szervezett kortársaié […] nagy irodalmi iskolázottsága jóformán egyetlen közös tulajdon-

---

[32] Idézi: JGYÖM 2. köt. *Versek II. 1912–1925.* S. a r.: Ilia Mihály és Péter László. Bp., 1963. 434. – A kiemelés tőlem: BBT.

[33] *Juhász Gyula székfoglalója. Egy makói professzor irodalmi sikere*. Makói Újság, 1913. okt. 29. 1–2. Vö.: Péter László: *Juhász Gyula*. Bp., 2002. 93–94.

sága a nyugatosokkal, *akikben ha annyi született költészet volna, amennyi tanultság, igazán a magyar irodalom aranykora hajnalodott volna fel velük.« […] S hogy e szembeállítása teljes legyen, közvetlenül az idézett mondat után ott a kijelentés: Juhász, Móra szerint, »Isten szíve szerint való poéta«, azaz – ellentétben a nyugatosokkal, akik csak »tanultak« – »igazi« költő."*[34]

A felolvasással kapcsolatban azonban egy érdekes textológiai probléma is felvetül. A három szegedi napilap egy-egy verset közölt a székfoglalón elhangzottak közül. *„Verseiből, melyeket hálás és kitörő tetszés követett, ide iktatjuk legszebbet, melynek címe*: Áldott az este" – írta a *Délmagyarország*. A *Szegedi Napló* cikkének végén ez áll: *„A hallgatóságban egyenkint is, külön-külön tetszést keltett minden felolvasott költeménye, melyek közül a következőt közöljük mutatóba, mint a költőnk fájdalmasan szegedi vonatkozásait"*, és közölték az *Atyámhoz megyek* című verset. A *Szeged és Vidéke* pedig Juhász *Isten háta mögött* című költeményét hozta.

A *Makói Újság* cikkének bevezetője szerint *„a fölolvasó ülés kiváló érdekessége volt Juhász Gyulának, az országszerte méltán népszerű, kedves poétának székfoglalója, amelynek kapcsán a szegedi lapok a legnagyobb dicséret hangján emlékeznek meg a makói főgimnázium jeles, fiatal professzoráról"*,[35] majd kivonatolta a három cikket, és a verseket is átvette mind. Csakhogy a makói lap *„saját tudósítója"* szerint a *Szeged és Vidéke* Juhász *„fölolvasott négy szép költeményéből"* az *Ének a végekről* címűt közölte.

Juhász ezek szerint *négy* verset olvasott fel, három ismertet és egy ismeretlent. *Ének a végekről* című költeményét ugyanis Juhász Gyulának mind a mai napig nem ismerünk.

Annál is érthetetlenebb, hogy Szalatnai Rezső – egyébként kiváló – könyvében megismétlődik ez az adat, bár nála Juhász már „csak" *„három versét olvasta fel a Társaság ülésén:* Ének a végekről, Atyámhoz megyek *és* Áldott az este *címűeket, a háromból tehát kettő szakolcai költemény volt. Az* Ének a végekről *új verset takart, Szegeden írt szakolcai strófákat. A* Szeged és Vidéke *nyomban közli is, és hozzáteszi, hogy a Dugonics Társaság ülésén olvasta fel a költő s a három közül ez tetszett legjobban. Ez a vers az* Isten háta mögött, *a »bús kaszinóval«, ahol »Gvadányi képe fáj«. Minden sorából árad a Nyitra megyei városka levegője. Formája is illik a sajátos hangulat áradásához."*[36]

Ezek szerint az *Isten háta mögött* és az *Ének a végekről* egy és ugyanaz a vers lenne, illetve az *Ének a végekről* csupán egy címvariáns?

A vers kézirata fennmaradt, s több mindenről tanúskodik. Először is arról, hogy téves az *Isten háta mögött* első közlésének (Szeged és Vidéke, 1913. okt. 27.) azon információja, miszerint a vers erre az alkalomra született: a kézirat tanúsága szerint Juhász ezt is korábban, még februárban írta Szakolcán.[37] Talán maga Juhász vezette föl úgy versét, mint újat.

A kézirat a címről is bővebb útmutatást ad: az *Isten háta mögött* eredeti címe a kéziraton *Honvágy nagyon messze* volt, és a kritikai kiadás szerint pedig *„a végleges címet talán Móricz Zsigmond ugyanilyen című, 1911-ben megjelent regénye ihlette"*.[38] A vers nem sokkal később a *Vasárnapi Újság*ban is megjelent, de már *Talán…* címmel.

Ének a végekről – erről szó nincs. Mi történhetett tehát?

Ha a vers nem is, talán a cím valóban alkalmi, s a felolvasásra „született". De még ez sem magyarázza, hogy lett a *Szeged és Vidéke* által még helyesen közölt *Isten háta mögött* címből a *Makói Újság*ban *Ének a végekről*.

---

[34] Lengyel András: Im. – Móra cikke: *Új versek*. SzN, 1915. jan. 10. In.: Uő.: *Szegedi tulipános láda*. Bp., 1964. 1. köt. 92–93.

[35] *Juhász Gyula székfoglalója. Egy makói professzor irodalmi sikere*.

[36] Szalatnai Rezső: *Juhász Gyula hatszáz napja*. Bp., 1962. 252.

[37] JGYÖM 2:448.

[38] JGYÖM 2:449.

Talán az történt, hogy a *Makói Újság* tudósítója valóban jelen volt a Dugonics Társaság felolvasóestjén, lejegyezte a *csak* szóban elhangzott címet, és a *Szeged és Vidéke* versközlését kontaminálta saját jegyzetével.

Tévedésébe belejátszhatott, hogy az *Ének a végekről* máshonnan ismerős cím: Balassi Bálint egy versét szokták így emlegetni – itt is tévesen. A Balassa-kódex Hatvanegyedik darabját, a *„Vitézek, mi lehet ez széles föld felett…"* kezdetű, *Egy katonaének* című verset Sík Sándor is a fenti, téves címen idézi a Balassa-strófa ismertetésénél az 1947–48-ban írt, de csak a hagyatékból, 2000-ben megjelent *Az olvasás tudománya* című munkájában.

A Juhász-életmű mai ismerete szerint azonban az látszik biztosnak, hogy nincs a költőnek *Ének a végekről* című verse.

*

A felolvasóest végén, a közönség távozása után, néhány tag és pár illusztris vendég együtt maradt, és megírták a képeslapot. Ennek történetéről az egyik jelenlévő (aláíró) – feltehetően Kisteleki Ede, a *Szegedi Napló* munkatársa – szintén beszámolt egy rövid cikkben: *„Lázár György és Pósa Lajos. Úgy kerül egymás mellé ez a két név, hogy Balogh Józsefné úrhölgy a Dugonics Társaság tegnapi felolvasó ülésén két Dugonics-szobros képeslapot íratott alá a társaság tagjaival. Az egyik a beteg Lázár Györgynek volt címezve, a társaság elnökének, a másik Pósa Lajosnak, a kitűnő költőnek, akit büszkén vall tagjának a társaság, s aki mostanában szintén gyöngélkedett. A finom és gyöngéd ötletet, hogy a társaság két kitűnőségét üdvözölni kell az első őszi felolvasó ülésről, örömmel fogadták a tagok, és valamennyien aláírták a képeslapra rögtönzött rigmusokat. A Lázár Györgyöt köszöntő lapnak ez volt a szövege:*

Szépen összegyűltünk, soká el is ültünk,
De szerves egésszé ma még se kögültünk,
A villanyos mécset busan nézte Veszta:
Ez is szebben ég, ha itt lesz a podeszta.

Pósát, a költőt ezekkel a sorokkal köszöntötték a Dugonicsok:

Míg kint az őszi szél sirva fosztogatja
A platánok ágát,
El-elemlegetjük nótatermő fádnak
Örök ifjúságát."[39]

A cikkben idézett második vers *majdnem* megegyezik a képeslapra írt verssel; talán a cikk szerzője jegyezte le rosszul vagy emlékezett rá pontatlanul, vagy maga Móra, aki a *Szegedi Napló* szerkesztőségében esetleg lediktálta őket a cikkhez. Az első sor szövegeltérése (*„Mikor"* helyett *„Míg kint"*) mellett a vers ortográfiája is megváltozott: a kézirattól eltérően a nyomtatásban a sorok nagybetűvel kezdődnek – éppen a hagyományoknak megfelelően.

Az idézett első vers azonban teljesen újdonság. Szerzője minden bizonnyal ugyancsak Móra lehet. A négysoros két szava igényel csak némi magyarázatot. A *kögültünk* a régi magyar fejlemény *kög* szó ragozott alakja; a kög több jelentése közül a versbe leginkább a 'kör/körvonal', illetve a 'középpont' illik, tehát – elsősorban a versíró Móra, majd névleges ráhagyással az aláírók szerint is – Lázár nélkül nem egységesülnek (körré), vagy nem köz-

[39] [Kisteleki Ede?:] *Lázár György és Pósa Lajos*. SZN, 1913. okt. 28. 6.

pontosulnak (Lázár köré). *Podesztá*nak pedig a régi olasz városállamok vezetőjét nevezték, illetve – éppen olasz mintára – régiesen a polgármestert.

Ez a cikk, amely a Juhász székfoglalója utáni eseményeket rögzíti, meg sem említi Juhász nevét. Két költő azonban mégis megjelenik benne: Pósa Lajosnak, *„a kitűnő költőnek, akit büszkén vall tagjának a társaság"* a hiányát idézik fel benne, míg Móra Ferenc, a műkedvelő költő két névaláírás nélküli strófával van jelen. Így Juhász székfoglalója paradox módon két verssel gyarapította – Móra életművét. Juhász-rögtönzéseknek jobban örültünk volna; mert ő – mint a Dugonics Társaság frissen felavatott költője – is írhatott volna helyettük *másikat*, ahogy jobb periódusaiban szokása volt alkalmi verset, pl. üdvözletet, köszöntőt vagy verses dedikációt gyorsan papírra vetni.

Azt csak remélni lehet, hogy a Lázár Györgynek írt levél is előkerül. Addig ez a Pósának küldött jókívánság tehát Juhász első olyan levele, melyet a Dugonics Társaság tagjaként és a tagokkal együtt írt alá. Így akár afféle beavatásként is értelmezhető: Juhász Gyula ismét és végleg szegedi költő lett. És bár a szakolcai és makói magány évei alatt bekövetkezett lelki töréssel, *„pályája és lendülete e megbicsaklásával, sajátos mód, megteremtődött benne a »szögedi írókhoz« való kapcsolatának érzelmi föltétele"*,[40] a város többet nyert vele.

[40] Lengyel András: Im.

Bodor Béla

Kritikák a teremtésről

Kultúránk a megítélés, értékelés kultúrája. Magatartásunk legfontosabb jegye, hogy nemcsak élvezzük azokat a dolgokat, melyek élményt jelentenek, örömet okoznak nekünk, hanem rögvest meg is ítéljük őket, értéket tulajdonítunk nekik. Márpedig ha kritika tárgyává tehetünk mindent, ami esztétikai élményt okoz – és a természet dolgai tagadhatatlanul ilyenek –, miért éppen a világról, a természetről magáról ne mondhatnánk bírálatot?

Táj Istenmezeje körül

Amikor arra törekszünk, hogy egy tájról, vagy általánosabban: magáról a földről alkossunk esztétikai alapelveken nyugvó véleményt, egyszerűbben szólva, ha a teremtés földfelszíni plasztikus elemeit kritizáljuk, először is meg kell kísérelnünk elkülöníteni bírálatunk tárgyát az azt körülvevő, de csak installációnak, díszítményként funkcionáló kelléknek vagy egyéb, a látványhoz csupán külsődlegesen kapcsolódó elemnek minősíthető jelenségektől. Elsősorban az égboltra és a megvilágítás minőségére gondolok, beleértve a felhők és a pára színszűrő és árnyékoló hatását is, de nem feledkezhetünk meg a növényzet és a műtárgyak, létesítmények, illetve általában véve az emberi beavatkozás nyomainak előnyös vagy zavaró hatásáról sem. Ugyanakkor gondolnunk kell arra is, hogy maga a táj az, ami többé vagy kevésbé alkalmas ezeknek az attribútumoknak vagy társobjekteknek a hordozására, megjelenítésére. A szigorú purizmus, az a szemlélet, mely szerint a földet csak minden ékétől megfosztva ítélhetjük meg helyesen, szerintem túlzás.

Az Istenmezejét körülvevő táj áttekintésére a közeli Lóhullás-tető tűnik a legalkalmasabbnak, paradox módon azért, mert magát a falut ebből a nézetből teljesen eltakarja az Ökörfőt a Noé szőlőjével összekötő gerinc. Így csakugyan a települést körülvevő tájat láthatjuk, de a rálátást lehetővé tevő látószögből, anélkül, hogy a falut körbefogó dombok az egész kilátást elfednék.

A horizontot észak felé a Szlovák-érchegység ködös vonulata, délre a Mátra határolja. Nem több, mint két bizonytalan vonal, a hatásuk mégis merőben más. A Mátra mintha csak egy sikerületlen egyenes lenne, melyből aszimmetrikusan emelkedik ki a Galyatető rögtönzöttnek ható kúpja. Az érchegység sejtelmes vízszintese, melyet alig lehet megkülönböztetni a felszálló párából képződő felhők égre írt sávjától, sőt ilyenkor, ősszel és télen, gyakran észre sem lehet venni, mégis méltóságteljes alakzat; alkalmas arra, hogy egyfajta jelentésbeli többletet érzékeltessen. A Mátra – persze csak ebből a szögből – fantáziátlan kulissza.

Körben a két hegység előtt és az azokat összekötő ív mentén a Hevesi-dombság vízválasztója rajzolódik ki. Vonalától a Tarna völgyéig, tehát ebben az esetben felénk lejt a táj, de ezt a rézsútos síkot kisebb-nagyobb dombok meredek kúpjai tagolják. A hosszan elnyúló, többnyire két házsorból álló falvak csak a házfalak fehér mozaikdarabkáival virítanak ki a

völgyből, amikor a lemenő nap fénye csaknem derékszögben esik rájuk. (Ebben az évszakban alig látunk mást, mint éppen lemenő napot.)

A Tarna és a Szilas völgye ilyenkor rí ki igazán puha zöldjeivel a környező dombok vörösbarnái közül. Mondhatnók, hogy ezek nem magának a felszínnek a megformáltságát dicsérik, hiszen a színek jórészt a növények sajátjai. Csakhogy a hordfelület tagoltsága nem választható el attól, amit hordoz. A táj *viseli* az életet, ahogy az élet is munkálja – építi és rontja, gondozza és koptatja – a tájat. Még az is, ahogyan nagy messze, a Ceredről a vízválasztón át Salgótarján felé vezető szerpentinen éles fénnyel megvillan egy autó szélvédője, ez a mulandó jelenség is a földről szól, magának a plasztikának a megnyilvánulása; és az emberi rondítás folytán idekerült tájidegen fenyvesek zöldje is *ennek* a felszínnek a faktúráját fedi el vagy emeli ki, fényviszonyoktól és évszaktól függően.

Nem a tereptárgyak, nem az élet, még csak nem is az utak és irtások, vagy erőszakos telepítések képében jelentkező mesterséges rontás az, ami kontrasztot teremt a földnek, hogy alkalmassá váljék az esztétikai megítélésre. A föld mint hordozó és mint rondított a maga leszállított minőségében legfeljebb mint installáció lehetne esztétikai bírálat tárgya. A táj azonban nem áll önmagában. Nem puszta hordfelület: maga is rá van helyezve valamire. Ez a hordozó pedig a világegyetem, mely annak ellenére, hogy térbeli objektum, szemléletünkben nem terjed ki mélységei felé. Szemünk előtt alapsíkként, mintegy vászonként jelenik meg inkább. Ez a tekintetünk előtt megnyíló alakzat nem más, mint az ég. Amikor a tájat szemléljük, voltaképpen csak elodázzuk az ég vizsgálatát; ez a sajátos eltérítő effektus teremti meg a lehetőséget, hogy a táj értésével, és ezen keresztül bírálatával kísérletezzünk. Kétségkívül a szépség egy fajtája ez: a maga módján a világ érzékibb értéséhez vezet közelebb mindnyájunkat.

Naplementék Istenmezején

Mint a tájról, vagyis magáról a földről szóló műbírálatomban már céloztam rá, a földfelszín plasztikája önmagában alig szemlélhető; az, hogy a domborzat tájként hogyan tárul fel a megfigyelő előtt, igen nagy mértékben a fényviszonyoktól, a naptól függ. Ez a funkcionális megközelítés azonban a napot tekintve csak az egyik lehetséges nézőpont. Megtehetjük, hogy magát ezt a fényt, illetve hordozóin, a felszín és a levegő alakzatain mutatkozó játékát is esztétikai szempontok alapján vesszük szemügyre. Ennek a kísérletnek eminensen a naplemente (deskriptíve és ikonográfiailag egyaránt) leggyakrabban vizsgált jelensége felel meg, és tekintettel az esemény rendszerességére, célszerű mindjárt több napi megfigyelés eredményét összehasonlítani. A megfigyelésekre ősz derekán sikerült módot találnom.

November 9-én csaknem a teljes égboltot vastag, sötét felhőréteg takarta. Tömött, vaskos anyaga azonban nem volt unalmasan egynemű: legmélyebb rétegének bolyhos feketéjéből világosabb-sötétebb szürke csomók emelkedtek ki, melyeken fehérbe hajló, füstszínű pászmák húzódtak, és ezt a mozgalmas felületet sávos, de inkább foltok sorozataként megjelenő fények barnái gazdagították, tónusukban a tompa umbrától az égetett sziénán keresztül egészen a krapplakkal felülfröcskölt poros rózsaszínig. Ez az eleven faktúra szinte síkszerűen, egy helyben kavargott, míg körben mindenütt éles kontúrral tört meg, és a horizont vonalában éles jégkékből keleten hideg ultramarinba folyt át, s csak nyugaton ért össze a dombhátakkal az immár köddé mosódó felhőzet. Három óra után ebben a sávban vált bizonytalan fényfoltként kivehetővé a lemenő nap, melynek vöröse és sárgája rafinált megoldással alulról színezte meg a felhőket, a vöröstől a bordón át egészen az ibolyáig hajló reflexfényekkel, és ugyanezek a színek ismétlődtek meg a völgyet minden oldalról

körbefogó erdős hegyoldalak árnyékba lavírozott rozsdavörösében. A hegygerincek fái már lehullatták lombjukat, tar ágaik hálózata izgalmas rajzossággal törte át a horizont kék szalagját, és ritmikusan ellenpontozta a felhőfaktúra nagyvonalú, foltszerű kidolgozását. Aztán a nap eltűnt a *Noé szőlője* sziklás gerince mögött, és a színek sokfélesége puha szürkésbarna tónusba mosódott össze, majd szinte egy csapásra beesteledett. Fél ötre a teljes látóteret befedte a sötétség.

Persze a napnak mindennap le kell mennie, nem várhatunk mindig azonos színvonalú teljesítményt. November 10-én délután az égbolt délnyugati részén elpotyogtatva kicsit a drappba játszó felhődarabkák sodródtak, némi szürkés lavírozással, de az ég felületének túlnyomó részét árnyalatlan, semmitmondó szürkéskék alapszín fedte, és a hegyoldalak is tónustalan barnába tompultak. Csak a lemenő nap közvetlen környezete, a délnyugati égnegyed kis szelvénye ragyogott fel néhány percre a jégkék és a világos okker kontrasztjában, míg a tér és az anyag túlnyomó része jobbára kihasználatlan maradt. Ráadásul egy repülőgép is belerondította formaidegen, geometrizáló kondenzvonalát.

November 11-én vastag felhők borították az eget, így valójában már napkeltéről sem beszélhettünk. Mégis, negyed négy körül ezt a jellegtelen, szürke égboltot nyugat felől három fényesebb sávval jelölte meg a felhőket alulról érő fény, és ez az ikonográfiailag szegényes és meglehetősen közhelyes megoldás a maga szimplaságában nem volt minden kifejezőerő híján.

12-éről és 13-áról a legtöbb, amit elmondhatunk, hogy napközben kicsit világosabb volt, mint éjszaka. Egész nap esett. Ezzel szemben 14-én szép, eszköztelen, de expresszív produkciónak lehettünk tanúi. A keleti és északi égboltot teljes egészében tagolatlan, kékesszürke felhőzet takarta, ez határozatlan kontúrokkal felszakadozott, de egy háromszög alakú darabja a horizonton egészen nyugatig húzódott, mintegy megismételve az égen a hegyek földi rajzolatát, és a nap éppen a hegy és a felhő metszéspontjában tűnt el az égről, széles, nagyvonalú foltokat rakva a hegyek karéjának nyugati-északnyugati lejtőire. Nem volt egy világszám, de látszott rajta az igyekezet. Szándékom szerint ez volt a megfigyelés utolsó előtti napja.

November 15-én azután fagyos, tiszta éjszakát követően egész nap vakítóan sütött a nap, a szél kitakarította a völgyből a ködöt és a falu füstjét, a naplementére tehát optimális körülmények között kerülhetett sor. A közelebbi és a távolabbi hegyvonulat metszéspontjából reflektorként vágott végig a szemközti oldalakon ez az éles, késő őszi fény, szabad szemmel is ki lehetett venni, ahogy a szinte vízszintes megvilágításban percről percre nyúlt a fák árnyéka, míg a koronák már a talajról kapták a visszaverődő fényt, és ez mintha az egész erdőt megemelte volna. A tisztások aranyvöröse hosszú fénysávokkal váltakozott, a fák koronája azonban már a kék háttérre rajzolódott, és ezek tövében a völgybe épült falut úgy nyelte el az árnyék, mint valami sötét oldattal telt gödör. A házakban kezdtek befűteni, és a derűs háttér előtt élesen kirajzolódtak a felszálló füst fekete szalagjai. Ahogy iramodott a magasba az égett emberi mocsok, emelkedett, aztán a szél visszanyomta, majd újra szállni hagyta, míg végül a hegyek magasában szétterült és eloszlott, mögötte a hegyoldal árnyaival és fényeivel, nos, az szép volt.

Az ég Istenmezeje felett

A föld és a fény, bármennyire behatárolt, tereptárgyaiban, illetve forrásában és árnyékában megragadható objektum, mégis a mozgásra, az elindulásra ragadja az ember szemét. Az ég ezzel szemben hiába nem több optikai csalódásnál, hiába nem más, mint a végtelenségnek a szem számára felfogható idevetülése, mégis a bezártságot közvetíti elménkbe.

Tekintetünk buraként méri fel a nappal végtelen kékségét és az éjszaka végtelen sötétségét. Az ég mint esztétikai tárgy túl kell hogy legyen az ég mint határfelület tapasztalatán, a végesség, behatároltság és földre-szorítottság szorongató lelkiállapotán. Vagyis egyfelől tudnunk kell, hogy a kék ernyő a fejünk felett a légkörbe lépő fény törése, hogy a rajta gomolygó felhők, a nap, a hold és a csillagok színe és formája nem fokozhatja le puszta installációvá, *állvánnyá* az eget, ugyanakkor másfelől azt is tisztán kell látnunk, hogy a mennyek országa (vagy más vallásokban a menny országai), az istenek (legyenek sokan, mint az olümposziak, vagy a monoteista kultúrák egyetlenei) birodalma, a szférák, a nirvána vagy az örök vadászmezők mind az ég *mögött* találhatók.

Ég valójában nincs, holott mindnyájan látjuk. Az ég helyettesítő: ezt látjuk, mert mögötte az isteni van, ami a szemnek láthatatlan, az űr, amit a semmi tölt ki, és az értelmünk számára elképzelhetetlen, vagy a négydimenziós tér, a határos végtelenség valósága, amiről csak tudományunk tud, nem mi magunk.

Az ég maga az érzékelt metafora.

De vajon lehet-e egy ennyire átfogó valaminek, minden földi lény által közösen érzékelt entitásnak helye, esete, teljességét megbontó látószöge? Nem arról kellene-e beszélnünk, hogy hely és idő függvényében változnak attribútumai, vagy hogy a rajta-benne-általa megjelenő létezők – fényforrások, lebegő anyagi részecskék és repülő tárgyak – mit juttatnak eszünkbe, illetve miként módosítják az egészről való gondolkodásunkat? Vagy nem arról, hogy az eget tárgyazó gondolkodásunk önnön elménkről továbbít benyomásokat eszméletünkbe, azt teszi láthatóvá, ami lát, azt elgondolhatóvá, ami gondolkodik bennünk? Értelmes tárgymegjelölés-e az, hogy „az ég *Istenmezeje felett"?*

Éppen ez az a kérdés, amire mindent értékelő, mindenről az elfogadás vagy elutasítás dichotómiájában gondolkodó tudatunk adja meg a kézenfekvő választ: ha ez a rejtélyes érzékünk képes azt üzenni tudatunknak, hogy ezen a helyen, ebben az időben, ebben az állapotban az ég szép, illetve szebb, mint máshol, máskor vagy másképpen, gyönyörűséget ébreszt bennünk, vagy éppen ellenkezőleg, lehangol és elundorít, esetleg azt az érzést váltja ki bennünk, hogy ennek hatására megértettünk, megéreztünk valamit, ami pedig magában a szemlélet tárgyában nincsen jelen, akkor az ég, akár létezik, akár nem, akár a lét konkrétuma, akár az elme konkréciója: esetekkel, helyekkel és állapotokkal rendelkező objektum.

Márpedig az ég lehet szép és lehet csúnya, lehet felemelő és lehangoló, lehet tágas, de lehet szűk, nyomasztó, sőt ólmosan *alacsony* is. Sok helyen, különféle időkben és állapotokban láttam már az eget; láttam síkság, hegy, völgy, tó, sőt a tenger felett, láttam minden évszakban, fényben, esőben, még olyan ködben is, amikor alig láttam az orromnál tovább. Mindegyikből láttam szépet és csúnyát, megragadót és érdektelent, ízlésest és csiricsárét, vagyis nem a hely, nem a látószög, és nem is a saját hangulatom határozta meg a hatást, amit az égnek… nemcsak a látása, hanem egyfajta komplex észlelése tett rám. Persze mindenütt mások a befogadói adottságok. Mást láthatok odafent egy nagyváros fénnyel és füsttel szennyezett levegőjén át, mást a mindig párás Balatonnál, megint mást az Alföld tág látókörében, erős felszálló mozgású levegőjében. De ahogy a tájról azt mondhattam, hogy szépsége a tekintet mozgásától és a kilátópont adottságaitól függ elsősorban, a nap, a naplemente szépsége pedig napról napra változik, úgy az ég szépségéről nem beszélhetek. Az ég szépsége látvány és tekintet összekapcsolódásából adódik, és csak ebben a folytonos interakcióban lehetséges. Megtehettem, hogy amikor a földet figyeltem, átengedtem magam a hatásnak, hogy hermeneutikát kerestem a tájhoz; és a napot figyelve megtehettem, hogy a magam bíráló ízlését emeltem a látvány fölé, hogy önnön ellentmondásaival szembesítettem a fényjáték önszervezését, vagy más szóval, ha úgy tetszik, dekonstruáltam mindazt, ami a nap munkájából számomra megragadható. Az éggel azonban egyiket sem tehetem.

Amikor azt mondom, hogy például Budapest felett az ég alig látható a füstös-párás neonrózsaszín légüledéktől, míg Istenmezeje felett tiszta időben a Tejút is élesen kirajzolódik, és gyönyörűségemet lelem akár nyáron, akár csikorgó téli hidegben, hogy kiüljek a kút mellé és a tücsökciripelés vagy a szarvasbőgés kísérőzenéjével nézzem, vagy akár csak mellékesen érzékeljem a csillagos eget, ezzel nem az ég szépségéről beszéltem, csak a látási viszonyokról. Az ég szépsége egyfelől attól függ, hogy az adott hely, idő és egyéb adottságok engedik-e lényegi érvényesülését, ha úgy tetszik, szubsztanciális megnyilatkozását, vagy megzavarják valamivel. És persze tudom, hogy ez a zavar többnyire emberi eredetű lehet. De ennél sokkal fontosabb az a másik tényező, hogy létrejöhet-e a kölcsönös megnyilvánulás bennem, a nézőben, és az égben, a végtelent hordozóban, az odafentben. Sohasem lehet szép az ég, ha elvész a pillantás, amely magasára gyengéden tekint. Igaz, magam is ronthatok rajta azzal, hogy légterét bemocskolom, vagy hogy nem nézek rá; de nem igaz, hogy nélkülem, a szennyező és figyelmét feleslegességekre tékozló nélkül szebb lehetne. Másrészt pedig azt is tudnunk kell, hogy nem lehet az ég puszta üresség. Mert az nem lehetne szép.

Világ és ember ebben az összekapcsolódott tekintetben, ebben a magát megnyilvánító metaforában érintkezik egymással. Az űr léte és az ember élete érinti egymást ebben a fikcióban, a bizalomnak ezen a csak látható, de anyagiságként megragadhatatlan horizontján. Csak ember által lehet szép az ég; csak az ég alatt láthat szépséget az ember. Ez a horizont határozza meg helyünket, szabadságunkat és a világgal való kapcsolatunk természetét. Mert nem az a fontos ebben a kapcsolatban, hogy kicsoda vagy micsoda mekkora teret és mekkora időt mondhat a magáénak. Hiszen senki és semmi, semennyit és semekkorát. De az ember meg nem rebbenő tekintete és az odafent tágassága éppen-el-nem-érhető távolságba kerülhet ebben a metaforában. És a végtelenség az értelemhez sohasem juthat ennél közelebb.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Sziládv Üzem

axel springer SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.